

ЎЗБЕКИСТОН СОВЕТ ЁЗУЧИЛАРИ СОЮЗИ

Шарқ юлдузи

ОЙЛИК АДАБИЁТ ВА
САНАТ ЖУРНАЛИ

№ 4—5

АПРЕЛЬ—МАЙ

„ҚИЗИЛ ЎЗБЕКИСТОН“ ва „ПРАВДА ВОСТОКА“
НАШРИЁТИ

Тошкент—1946

МУНДАРИЖА

Ғафур Ғулом — Май	3
Ислом шоир — Сталин	4
А. Қаҳҳор — Қўшчинон (роман)	5
Уйғун — Сенинг ше'рларинг:	
I. Ўша учрашувдан бош-	
ланди бу ҳол	11
II. Севганлигим рост	12
III. Сен дединг	13
IV. Сен келдинг	14
Миртемир — Аму қирғоқлари	15
Зафар Дийр — Тўёна	17
Қўйсангчи	18
Қизит байроқ	19
Китоб, менинг дўстимсан	19
Ж. Шарифий — Барқ уриб кула-	
ди лаззатли турмуш	21
Мирмуҳсин — Ғалаба ва байрам	23
Мироб	24
Ма'руф Ҳаким — Уч кун (ҳикоя)	25
Ғазаб (ҳикоя)	31
Асқад Мухтор — Ўйикки ой	33
Ҳамид Ғулом — Ватан эсласа	40
Сенинг мақтовинг	41
А. Раҳмат, Я. Чепига — Соқов	
бола (ҳикоя)	42
III. Садулла — Ойнозик (очерк)	47
Юсуфжон Ҳамдам — Совет гра-	
ждагинман	51
.	53
М. Бобоев — Асл ёр	54
.	56
.	57

Сан'ат ва драматургия

А. Тожибоев — Тикланган гумбаз	
(драматик достон)	58

Фольклор

Бекмурод шоир — Термапар	86
Олтин балиқ эртаги	92

Танқид ва тақриз

— Е. Э. Бертельс — Уяитилиб кет-	
ган X аср шоирэси	96
Х. Ёқуб — Абдулла Қўҳдор но-	
веллалари	104

А. Ғ. Ғу — Ўзбек тилида сўз	
тартиби	118
Ҳамид Ғулом — "Олтин юлдуз"	123
— А. Олимжон — "Вафо"	135

Адабий ҳаёт

— Н. Пиксанов — Уруш йиларида	
турли миллат ёзувчилари	
Ташкентда	143
Адабий Тошкент	151

ҒАФУР ҒУЛОМ

М А Й

Бир йил ўрта умрининг олтмишдан бири,
Умрдан ҳардамнинг хуш ўтгани хуш.
Бор обод бўлгунча йигит қарийди,
Ҳаққи бор боғидан этса бода нўш.

Арзирлик умурдан яна бир кўклам,
Токлар шонасида тақдим этар май.
Тотли ёз, тўкин куз, фароғатли қиш,
Йўқсайди; бир умур қолсанг, майли май.

Букунги кўкламни кетиргунича,
Олам кулфат ичра тўрт йил қариди.
Шукурки, толи'нинг кўки ёриди,
Монглайдан зулматнинг туни ариди.

Бир олим ўзининг бир йил умрини,
Бир кичик винт учун сарф этиб юрар.
Бир она, қахрамон ўғли мотамин,
Енгдик! — Тасаллиси блан унитар.

Бузуқни тузатиш, барбодни обод,
Бизнинг халқимизга бўлур муяссар.
Йўртмачоқ ўғлондай йиқилиб турди
Сталинграддай бир гигант шаҳар.

Пахтакор ўзбекнинг холис иияти,
Халқим кийинсин — деб ойқирар, гурлар.
Йил бўйи шу умид иштиёкида
Тинмайди, уйингга буғдой тўлгурлар.

Шоир, ёзмайсанми, қани йил бўйи —
Авайлаб асраган бадиа сатринг?
Эй кўнгул ғунчаси япроғингни ёз,
Майнинг ҳавосига қўшилсин атринг.

Яна кўклам келди елмай, югурмай,
Токлар шонасида тақдим этар май.
Улмас халқ ватани бўсағасида
Ғалаба асрида, бу Биринчи Май!

ИСЛОМ ШОИР

СТАЛИН

Бино бўлдинг Гуржистоннинг элида,
Кўп ишлар кўрсатдинг Ленин йўлида,
Нурдай болқиб элу халқнинг дилида,
Бу оламга донгғи кетган Сталин.

Ёшлигингда Ленин блан дўстлашдинг,
Ҳақиқат деб бир мақсадда курашдинг.
Мавж урган дарёдай қайнадинг, тошдинг,
Жаҳон узра донгғи кетган Сталин.

Бу дўстликдан халқим топди бахтини,
Бу дўстлик ағдарди подшо тахтини,
Эзилганнинг хушлаб қўйдинг вақтини,
Озодликнинг йўлин очган Сталин.

Меҳнаткаш деб жафо чекдинг кўп йиллар,
У вақтда берк эди озодлик йўллар,
Ҳавфда инграр эди бир канча эллар,
Эллар эркин тузиб берган Сталин.

Ёвуз душман ахир тушди қасдингга,
Ўғридай суқилди баланд-пастингга,
Охир мажақланди ўткир дастингда,
Элу-юртин саклаб қолган Сталин.

Йўлбарсдай чопиндинг осмонда ойга,
Минг қарға теялмас бир қарчиғайга,
Душманни қординг тупроққа-лойга,
Лашкарбоши, қахрамоним, Сталин.

Бахтимизга омон бўлгин дун'ёда,
Давлатинг барқарор бўлсин зиёда,
Ислом шоир кеча-кундуз дуода,
Эли юртим посбони, Сталин.

АБДУЛЛА ҚАХҲОР

ҚЎШЧИНОР

Р о м а н¹

Иккинчи Сафар

Гарчи қуёшдин парвариш олам элга ом эрур,
Сахрода қомғоғу-тикан, бўстонда сарву-гул битар.

Навоий.

Сидиқжон қайнатасига қаттиқ гапирганида, хотинини бир эмас, икки эмас, бирданига уч талоқ қўйганида кўнглининг бир чети «бутун қийинчилик шу даргоҳдан кўнгил узишда, ҳеч йўл блан қайтиб келмайдиган бўлиб чиқиб кетишда, агар шуни уҳда қила-олсанг, уёғи жўн» деб турган эди. Хаёлида бениҳоят кўп ёр-дўстлари, таниш-билишлари, бутун қишлоқ унинг шу даргоҳдан чиқишига мунтазир бўлиб, чиқиши блан «қутилдингми? Хайрият! Қани, буёққа кел энди» дейдигандай эди. Брок энди, бола-чақасини ташлаб чиқиб, қоронғу кечада дала йўлидан ўзи якка кетаётганида бу хаёллари пучга чиқди: назарида ҳамма ундан аллақачонлар юз ўгирган, ҳамма ўз иши ва маишати блан бўлиб, унинг учун ҳечким узатган оёғини йиғмайдиганга ўхшар эди. Ўн йил мобайнида ҳамма эски улфатларидан айрилганлиги, биронта ҳам янги улфат ортдиралмаганлиги ҳозир билинди. Ҳозир унинг учун бирдан-бир очиқ эшик — ўз онасининг эшиги, «кел» дейдиган бирдан-бир товуш ўз онасининг товуши эди. Сўнгги ўн йил давомида йил сайин узоқлаша-узоқлаша, ниҳоят кўланкадай бўлиб қолган онаси ҳозир минут сойин яқинлаша-яқинлаша, ниҳоят уни ўз оғушига олгандай бўлди. Сидиқжоннинг ўпкаси тўлди. У ҳозир, кўчада калтак еб келган ёш боладай, онасининг тиззасига бош қўйиб йиғлашга, ўзини ранжитган тақдирдан фарёд чекиб шикоят қилишга тайёр эди.

Сидиқжон қишлоққа шу кайфиятда кириб келди. У бўлган воқияни ҳозир онасига айтмакчи эмас эди, шунинг учун кайфиятини авзойидан сездириб, онасини ташвишга қўймаслик учун ҳовлига етгунча, ўзини қўлга олишга, хурсандчилик кайфиятида бўлишга уриниб борди. Ҳовлидаги кекса тутга чироғ шуласи тушиб турар, унда нотайин бир кўланка кезар, ичкаридан «ширт-ширт» этган товуш эшитилар эди. Сидиқжон эшикни қоққанда Хадичаҳоланинг:

¹ Боши 3-сонда.

— Ким у? Обиджон, қара! — деган товуши эшитилди ва хаял ўтмай ўзи келиб эшикни очди.

Хадичаҳола ўглининг бу кунларда, хусусан бемаҳалда келишини сра кутмаганилиги учун гаранг ҳолда туриб қолди; Сидиқжон ичкарига қадам қўйгандан кейингина ўзига келиб, уни қучоқлади, юз-кўзидан ўпди; сўнгра шошиб-пишиб неварасини, келинини, қудаларини сўради. Сидиқжон унинг ҳамма сўроқларига бир хилда жавоб бериб, ўзидан ҳол-аҳвол сўраб, илгари юрди. Ховли юзида қуртга барг қирқаётган укаси Обиджон навдалар орасидан ўқдек отилиб чиқиб, унинг бўйнига осилди ва «акажон!» деб шундай қичқирдики, аллақерда ётган хўроз қақоқлаб юборди.

Хадичаҳола ўтган кунни Сидиқжонни туш кўрганлиги, бу тушни кимларга айтганлиги ва ўшандан бери унга қандай кўз тикканлиги тўғрисида сўзлай-сўзлай, супага полос солди, ўчоқ ёқиб, қумғон қўйди; сўнгра яна келинини, неварасини, қудаларини сўради. Обиджон акасининг ёнида ўтириб, нима қилишини, нима дейишини билмас, дам-бадам унинг елкасини ушлар ва илжайар эди.

Сидиқжон атрофга кўз ташлади: Унинг назарига ҳовли илгари-гидан торроқ, деворлар пастрак, уй пачақроқ кўринди. Буларнинг ҳаммаси унга ма'юсона назар ташлаб, «кўрдингми, шу аҳволга тушиб қолдик» деб тургандай кўринар эди.

Хадичаҳола чойни дамлаб келгунича қишлоқда бўлиб ўтган ҳамма катта-кичик ҳодисалар тўғрисида гапириб берди: Юнусалининг хотини бирданига учта туғибти, бу туғрида газет чиқипти; Болтабойнинг ўғли ота-онасини Тошкентга кўчириб олиб кетибти; қишлоққа Охунбобоев келиб кетибти...

— Охунбобоев суратларига сра ҳам ўхшамас эканлар, — деди Хадичаҳола дастирхонга жийда ташлаётиб.

Обиджон бунга қўшилмади:

— Нега, ўхшайдиларку, — деди.

— Юзлари ўхшаса ҳам, ўзлари ўхшамас эканлар. Мажлис қиладилар, ва'з айтадилар дейишти. Ҳаммамиз бордик. Борсак, қизил чойхонада одам кўп, аския бўлаётибди. Ҳали келмаган эканларда, десак, аския қилаётган ўша кишининг ўзлари эканлар. Вой, худо, шундоқ улуғ одам... Бу жувон ўлгурлар ҳам сра аямай олади дегин!.. Мажлис ҳам қилмадилар, ва'з ҳам айтмадилар. Қолхозни яхши қилиш тўғрисида йўл-йўриқ кўрсатиб, бир соатча гапирдилару, кейин бошқалардан гап сўрадилар. Ҳамма гапирди.

Обиджон худди биров қитиқлаётгандай кулиб,

— Сатторқул акамни бопладилар, — деди.

— Ҳа, раисни бопладилар. Сатторқул чиқиб, «ундоқ қиламиз, бундоқ қиламиз» деб аравани қуруқ олиб қочаберган эди, «қисир сигир кўп мағрайди» дедилар. Бирам кулги бўлди, Сатторқул бир-рам уялди... Йўқ, колхознинг иши бу йил яхши. Сатторқул кўк-ламни тизгинлаб олди... Ҳа, айтгандай, бу қуртни сўрамайсан... Сатторқул бир кунни қари-қартангларни йиғиб, «бекордан худо безор, ҳеч бўлмаса, бир қутигина қурт тутмайсизларми?» деди. Ҳамма кўнди. Нима қилай, — эрдан қолсанг ҳам, элдан қолма — мен

ҳам қўшилдим. Етти киши бўлиб тўрт қути олдик. Беш қути олсак ҳам бўлар экан — ҳеч оғирчилиги йўқ, қайта эрмак бўлди. Мен шунчаки қуртга қарайман, бошқа ҳамма ишни Обиджон қилади. Сатторқул акаси Обиджонга битта яхши этик берди. Бор, ўғлим, этигингни олиб чиқ, аканг кўрсин!

Обиджон этикни аллақачон олиб чиққан эди, яктагинини этаги блан секин, худди синиб қоладигандай авайлаб артиб, Сидиқжонга узатди ва чиронинг пилигини кўтариброқ қўйди. Сидиқжон этикни чироққа солиб устини, ичини кўрди. Обиджон унинг остига чертиб қўришини ҳам хоҳлар эди.

Она-боланинг битта этикка шунча хурсанд бўлиши Сидиқжоннинг кўнглидаги хира, Зуннунхўжанинг уйдан чиқиб кетиши блан юзини кул босабошлаган чўғни яшнатиб юборди. Унинг кўнгли ғаш бўлди. Бу ғашлик ҳаял ўтмай диққатликка, асабий бир кайфиятга айланди. Хадичаҳола бунини пайқамай, Сидиқжонни чарчаган гумон қилиб, даррав ўрин солиб берди.

Сидиқжон келганидан эрталаб кўни—қўшни хабардор бўлиб, Хадичаҳоланинг ўртоқлари кўргани киришди. Кампирларнинг ҳаммаси ҳам хушнуд, афт-ангори ва қад-бастига номуносиб бир тарзда тетик, хушчақчақ эди. Қурт тутиш буларга қизлик, жувонлик чоғларини хотирлатканга ўхшар эди. Сидиқжоннинг қишлоққа кам келишлиги тўғрисида сўз кетганда булардан бири шўх жувонларга хос қийқириқ блан:

— Бизнинг Сидиқжон хотин олган эмас, хотинга теккан! — деб тегишди.

Кечки асабий кайфияти ҳали тарқамаган, кампирларнинг қийчуви қулоғига ёқмай турган Сидиқжонга бу ҳазил жуда-жуда малол келди ва ичида «қариганда қичиқ бўлмай ўл! Жуда ярашди!» деб қўйди.

Кечки пайт болалигидаги ёр-жўралари келишди. Сидиқжон булар блан ҳам очилиб гаплашиб ўтиралмади, чунки булар олдида ўзини забун, ношуд, нотавон сезиб, ерга кириб кетгундай бўлиб ўтирар эди. Бунинг устига булар ўртоқ кўргани эмас, бошига зўр мусибат тушган кишидан кўнгли сўрагани, унинг қайғусини бўлишгани келган кишиларга ўхшаб гаплашар эди.

Булардан кейин колхоз раиси Сатторқул келди. Сидиқжон уни яқин икки йилдан бери кўрмаган эди. У Сидиқжон блан кўришиб, ҳол-аҳвол сўраганидан кейин қуртни кўрди ва мамнуният блан кампирга мурожаат қилди:

— Кампир, намуна берган кунларинг битта қўй сизларники! — деди, кейин Сидиқжонга тушунтирди. — Бутун районда биринчи бўлиб пилла топширади. Бу аниқ!

Хадичаҳола бу ишни Сидиқжонга бекорчиликдан эрмак деб кўрсатишга ҳаракат қилгани учун Сатторқулнинг ва'дасидан бениҳоят хурсанд бўлганлигини яширишга уринар эди, шунинг учун нима дейишини билмай, ўзи билгани ҳолда яна:

— Уёқдаги қуртларни ҳам кўрдингизми? — деб сўради, лекин

саволига жавоб кутмай ўчоқ бошига қараб кетди, қозон осди. Сатторқул буни фаҳмламади.

— Райондан келган одам блан кўриб кетдикку! Мен ҳали сизларга унинг ва'дасини айтганим йўқ, — деди.

Хадичаҳола бу гапни эшитса ҳам, э'тибор қилмагандай, зўр бериб ўт пуфлар эди.

— Хўш, Сидиқжон, — деди Сатторқул супага ўтириб — сенинг ишларинг қалай? Ҳеч келмайсан. . . Энди бола-чақанг блан келсанг ҳам бўлар эди. Ичкуёв бўл, эвида бўл-да! Ўзимизнинг қишлоққа ҳам ярашасан.

Сидиқжон чойнакнинг юқини пиёлага томизаётиб:

— Келармиз ахир. . . — деди.

— Қачон? Ё хотининг кўнмайдими? Кўнмаса, айтмайсанми: сен менинг хотиним бўлсанг, мени хотин оладиган ўғил бола қилиб туққан онам ўша ерда, демайсанми!

Сидиқжон бу гапни «онанг ўғил ўсдириб сендан нима кўрди» деган ма'нода тушунди-да, бутун қони бошига уриб, қулоқлари ғувиллаб кетди. Сатторқул буни фаҳмлади шекилли:

— Мен, онанг қийналди, демакчи эмасман, — деди — лекин қийналган вақтлари ҳам бўлган эди. Ўзинг биласан, колхоз янги ташкил бўлган кезларда колхознинг иши ёғоч ковуш кийган кишининг юришига ўхшар эди. Ўша вақтларда хўп қийинчилик тортдик. Бунинг устига уканг ёш эди. Мана энди, кўриб турибсан, ундақ эмас. Чўтир бўлса ҳам қиз яхши, узоқ бўлса ҳам йўл яхши экан. Бунинг устига уканг қўлидан иш келадиган бўлиб қолди. Ҳозир уканг бўлмаганда ҳам онанг қийналмайди: колхозчилик — биттадан нон берсак, бир ой ейди. Гап бунда эмас. Ўша ёқда юриб, барака топадиган бўлсанг, ўн-ўн икки йилдан бери топар эдинг, демакчман. Ё гапим чаккими?

Сидиқжон сўнгги вақтларда ўз ҳолатини англаганини, шунинг учун бола-чақасини ташлаб чиқиб келганини ва энди ўтган умрига афсус деб ҳаётини бошқатдан бошлашга бел боғлаганини айтмакчи эди, броқ бир нарсани андиша қилиб қолди. Сатторқулнинг «авваллари колхознинг иши ёғоч ковуш кийган кишининг юришига ўхшар эди, қийинчилик тортдик, лекин узоқ бўлса ҳам йўл яхши экан» деган гапларидан «биз бу кунларга осонликча эришганимиз йўқ» деган ма'но чиқар эди. Агар ҳозир Сидиқжон қишлоққа буткул келганини айтса, «мени колхозингга ол» дегани бўлар эди. Бу, Сидиқжоннинг тортинчоқликдан келиб чиққан ўйича, «ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир» деган та'нага сабаб бўлиши керак эди.

— Менинг билишимча, — деди Сатторқул — ҳозир бой бўлиб, болтанг йўқ, гадой бўлиб, халтанг йўқ. Шу тўғрида ўйлаб кўрининг керак.

Сидиқжон кулимсираб:

— Колхозга кирайми ахир? — деди.

Агар Сатторқул «кир» деса, Сидиқжон ҳалиги андешасини айттар эди. Броқ Сатторқул унинг кулимсирашига бошқа ма'но бериб:

— Мен, колхозга киргин, деб тушинтираётганим йўқ, — деди — тушинтириш ҳар ишнинг бошида, одамлар янгиликдан қоракаш отдай ҳуркиб, чўччанглайман, деб турганда керак.

Шундай қилиб Сидиқжон унга андешасини айталмади, лекин сўз ўрни келиб қолса, бошқачароқ бир йўсунда бўлса ҳам айтишни хоҳлар эди. Сатторқул овқатдан кейин не маҳалгача гаплашиб ўтирди, броқ сўз бошқа тўғриларда кетиб, айтишнинг сра ўрни бўлмади. Сидиқжон, бошқа бирон моврути бўлиб қолар, деган ўйда бунга унча қунт ҳам қилмади.

Сатторқул кетди.

Сидиқжон қишлоққа деб йўлга чиққанида бир муддаонинг кўзламаган экан: хўп, қишлоққа-ку, борди ундан кейин нима бўлади? Қишлоқда буткул қоладиган бўлса, колхозга кириши шарт, йўқса бунинг оти ё ўжарлиқ, ё бўйини йўғонлик бўлади ва ҳар иккала ҳолда ҳам одамларнинг кулгисига қолади. Сидиқжон кечаси блан ўйлаб, колхозга киришини сра кўз олдига келтиралмади: назарида ҳамма, ҳатто ёру-жўралари ҳам унга «тайёр ошга бакавул» деб қарайдиганга ўхшар эди. Шунинг учун қишлоқда яна бир-икки кун туришни ҳам ўзига эп кўрмай, тезроқ бирон ёққа кетишга жазм қилди ва эрталаб ноништа вақтида онасига бўлган воқияни икки оғиз гап блан айтдию, ўзининг ниятини изҳор қилди.

Хадичаҳола бу гапни эшитиб, бошидан рўмоли тушиб кетди.

— Ўғлим, жон ўғлим, — деди хўплаган чойини «қулт» этиб ютиб, — нега бундоқ қилдинг? Шайтонга ҳай бер, болам. Ўғлингни тирик етим қилма. Боланг туфайли ҳар қанча оғирчилик бўлса, устингга ол. Бу—қарз болангдан қайтади.

— Мен аввал қарзимни узиб, кейин қарз бермакчиман.

— Бу нима деганинг?

— Сиздан қарзимни узиб, кейин қарз бермакчиман.

— Йўқ, болам, мен сендан у дунёю бу дунё розиман. Мени деб шу ишни қиладиган бўлсанг, рози бўлмайман. Мен теракнинг учигади оғтобдай гап: ҳозир борман, бир пастанд кейин йўқ. Менга қараб иш қилма, ўғлингга қараб иш қил. Мен тобутга қараб кетаётибман, ўғлинг бешикдан чиқиб келаётибти. Жон ўғлим, ўргилай! Гўримда тинч ётай. Арвоҳим вайрон бўлган рўзғоринг устида чирқирамасин. Агар уйинг менинг кўзимда тегирмоннинг турмини айлантириш блан яхши бўлса, айлантир, вой десам, беимон кетай!

Шу онда тўсатдан кўча эшиги очилиб, Зуннунхўжа ҳалласлаганича кириб келди. Сидиқжон бошини қуйи солганича ўтириб қолди. Хадичаҳола Зуннунхўжанинг истиқболига югурди. Зуннунхўжа унга эътибор қилмай, ақлдан озган бир қиёфада тўғри Сидиқжоннинг олдига келди.

— Уйимга ўт қўяман! Ўзимни осаман!.. Ўғлим, жон ўғлим, мен сизни шу умид блан ўғлим деганмидим!

Сидиқжон ўрнидан туриб, уни тўрга таклиф қилди.

— Қани...

— Йўқ, юринг, ўғлим, бас! Бас!

Сидиқжон унинг кетида турган онасига қаради. Хадичаҳола

«хўп дегин, бор!» деб боши блан қайта-қайта ишора қилди. Сидиқжон ерга қараб:

— Энди қандоқ бўлади, дада, йўл йўқ... шариат йўл бермайдику, — деди.

— Йўл бор, ўғлим, шариат йўл беради. Уч талоқ деб ўзига айтганингиз йўқ, менга айтдингиз. Ўзига айтсангиз, ҳисоб бўлар эди.

Орага Хадичаҳола тушди. Икки кишилашиб Сидиқжонни оғиз очгани қўйишмади. Ниҳоят Сидиқжон ҳозир эмас, бир-икки кундан кейин боришга рози бўлди.

Зунунхўжа хотиржам бўлиб кетди.

Зунунхўжа кетгандан кейин Сидиқжон онасига бўлган воқияни бошдан-оёқ батафсил айтиб берди. Хадичаҳола Сидиқжоннинг тенг-қурлари, ёру-жўраларига назаран қай аҳволда эканлигини билганлиги учун унинг сўзларига қарши ҳечнарсая деялмади, лекин унинг қарорига рози бўлалмас эди; хўп йиғлади, ниҳоят:

— Хайр, ўзинг биласан, ўғлим, — деди.

— Энди, онажон, ўн уч йил бурун сафарга чиққанимда оқ йўл тиламаган экансиз шекилли, шунча сарсон бўлиб юриб, мана шу аҳволда қайтиб келдим. Ўтган умрим нима бўлиб ўтганлигини кўриб турибман. Сиз ҳам кўриб турибсиз. Энди оқ йўл тиланг...

Сидиқжон яна нимадир демакчи эди, ўпкаси тўлиб айталмади. Хадичаҳола бунини фаҳмлаб, унинг кўнглини кўтариш учун, ўзини мардона туттишга ҳаракат қилди.

— Хўп, қаерга борасан?

Сидиқжон онасини хотиржам қилиш учун:

— Борадиган жойим, қиладиган ишим тайин! — деди.

Хадичаҳола унинг шу ерда қолиб, колхозда ишлашини жуда хоҳлар эди, броқ бу ҳақда Сидиқжоннинг ўзи оғиз очмаганлиги учун индалмади. Шундай таклифни қилиш унинг хотин қўйишига розилик билдириш бўлиб чиқар эди.

Сидиқжон сафар ҳозирлигини кўриб, кеч пешин йўлга чиқди. Хадичаҳола бундан ўн уч йил бурунгидай унинг белига нон тугиб берди, пешонасидан ўпди, дуо қилди; ирим қилиб, кузатгани чиқмади. Уни Обиджон қишлоқнинг чиқаверишигача кузатиб қўйди. Обиджон бу можаролардан беҳабар бўлса ҳам, акасининг бу кетиши алгариги кетишлардан эмаслигини сезар эди, шунинг учун хайрлашганда йиғламади.

(Давоми келаси сонда).

УЙГУН

СЕНИНГ ШЕ'РЛАРИНГ

I

ЎША УЧРАШУВДАН БОШЛАНДИ БУ ҲОЛ

Уша учрашувдан бошланди бу ҳол,
Оташда ёнаман ўшандан буён.
Уйку ҳаром бўлди ўшандан бери,
Туну кун конимда кезар ҳаяжон.

Қайга олиб кетдинг, қайга яширдинг?
Кўнглимнинг тинчлиги, роҳати қани?
Оҳ дилда ўт ёнар, муқаддас бир ўт,
Мусаффо севгингнинг сўнмас гулхани.

Майлига бағримга туташса оташ,
Шу ноёб, шу тамиз севги туфайли.
Майли шу севги, деб, тинчликдан кечсам,
Роҳат-ҳаловатдан ажралсам майли.

Қалбимда бир жаҳон тўфон кўзғатиб,
Севги бўронлари эсмаса энди.
Севгингнинг оташин шамшири агар,
Дилни пора-пора кесмаса энди.

Менга тирикликнинг қизиги йўқ ҳеч.
Шу олий ишқ эрур қалбимнинг нақши.
Севги оташида куйган юракнинг
Роҳат бағишловчи азоби яхши.

Бу ишқ — ҳаётимнинг сўнмас кўраси,
Бу ишқ — ижодимнинг ўлмас жўраси.
Шу пок севгидандир кўзимдаги нур,
Шу севги туфайли қўшиқларим ҳур.

Ўзимни ғоятда бахтиёр сезиб,
Ҳаёт шарбатига қонишим шундан.

Илҳом парисидан қувват олишим,
Ҳаяжонланишим, ёнишим шундан.

Уша учрашувдан бошланди бу ҳол,
Ушанда юз берди менга саодат.
Ёнишим муқаррар, куйишим аниқ,
Аммо мажнунликни қилмайман одат.

Чунки умидворман илтифотингдан,
Балки юз бергандир сенда ҳам бу ҳол.
Кел, умр боғини бирга кезайлик,
Кел, ишқ гулшанида бирга яшнаб қол.

II

СЕВГАНЛИГИМ РОСТ

Севгимни қолдирдинг шубҳа остида,
Асло инонмадинг қалбимни айтсам:
Яна оғт ичаман; кесилсин бошим,
Муқаддас севгининг йўлидан қайтсам.

Шубҳаларинг ғалат, севганлигим рост,
Сенга айтиб бердим кўнглимни ечиб,
Мен учун муҳаббат ўйинчоқ эмас,
Бу йўлга кирганман жонимдан кечиб.

Синаб кўр истаган синовлар блан,
Барча синовингга бераман бардош.
Агар чидолмасам, бўйин товласам,
Мени бир хас каби ёндир, э, қуёш.

Бошингни дорга қўй десанг, қўяман,
Гулханда ён десанг, енишим аниқ.
Чунки юрагимда пок муҳаббатнинг
Иқбол бахш этучи маш'али ёник.

Шубҳангнинг боиси балки... севмассан,
У ҳолда тортинма, туғрисини айт.
Севмаслигинг мумкин, аммо ишқимни
Шубҳага қолдириш ниятидан қайт.

Инон, шубҳаларинг ноғрин, эркам,
Яна оғт ичаман: севганим аниқ.
Қалбимда мусаффо муҳаббатингнинг
Ҳаёт бағишловчи маш'али ёник.

СЕН ДЕДИНГ

Сен дединг: севгимиз пинхон тутилсин,
 Юрак ҳазинасин айламгин фош.
 Мен дейман: ҳар қанча яширсалар ҳам
 Нур сочишдан асло тўхтамас куёш.

Севги бир куёшдир, унинг шу'ласи,
 Нур тезлиги блан тарқалар элга.
 Севги — сел, яширмоқ истаги бир хас,
 Нечук туриш берар хору-хас селга?

Шунингчун ишқимиз ҳақида биров,
 Сўз очгундек бўлса, ранжима мендан.
 Ўзинг жуда яхши биласан, кимга
 Айта олар эдим бесўроқ сендан?

Ойни этак блан яшириб бўлмас,
 Ғоят ҳикматлидир халқнинг бу сўзи.
 Қанча яширмайлик, аммо севгимиз,
 Ошкор бўлғуси ўзидан-ўзи.

Нима, жиноягми севмак, севилмак?
 Нимага бунчалик ташвиш, эҳтиёт?
 Нега, чалма дейсан, менинг қўлимга
 Олтин соз тўтқизиб қўйганда ҳаёт?

Қўй, чалай, бу сознинг ёник пардаси,
 Жўшқун ишқимизни тараннум этсин.
 Қўй, майли, севгимиз бўлсин ошкор.
 Майлига довруғи жаҳонга кетсин.

Бу блан айбламас бизни ҳеч киши,
 Бу блан жиноят бўлмагай содир.
 Аммо... ишқимизни сир тутгил десанг,
 Шоир, бу ишни ҳам ўташга қодир.

Майли сир тут десанг, сир тутай, эркам,
 Ишқилиб сен хурсанд бўлсанг, бўлгани.
 Сенга зарра озор бергандан кўра,
 Яхшироқ кўзимга тупроқ тўлгани.

Сўз битта, кесилсин тилим, биравга
 Ишқимизни айтсам сендан бесўроқ.
 Бебурдлик килсаму, онтимни бузсам,
 Майли, айрилиқнинг ўтларида ёк.

Факат... мендан кўрма, мендан ранжима,
Ишқимиздан бирав сўз очиб қолса,
Менга озор берма, мени қойима,
Севгимиз жаҳонга гулгула солса.

Ойни этак блан яшириб бўлмас,
Ғоят хикматлидир халқнинг бу сўзи.
Қанча яширмайлик барибир бу ишқ,
Ошиқор бўлғуси ўзидан-ўзи.

IV

СЕН КЕЛДИНГ

Сен келдинг гулга кўмилди,
Кўнглимнинг гулшани — боғи.
Сен келдинг, кетди дилимдан,
Ҳижроннинг қопқора доғи.

Сен келдинг — тошди севинчлар,
Нур сочди, қулди қуёшим.
Ёр ўлди менга саодат,
Юксалди кўккача бошим.

Сен келдинг — яшнади дунё,
Гулшанга кирди латофат.
Қол энди, ташлама зинҳор,
Бахтимга етмасин офат.

Қол энди, бирга бўлайлик,
Ҳечёққа кетма ёнимдан.
Ҳижронга айлама дучор,
Тўйдирма энди жонимдан.

Қалбим бир ла'ли пиёла,
Ишқингнинг бодаси тўлсин.
Васлингнинг гулшани доим,
Бахтимнинг манбаи бўлсин.

апрель, 1946.

МИРТЕМИР
АМУ ҚИРҒОҚЛАРИ...

• II Ше'р

Эй сен, сулув дар'ё, азамат дар'ё,
Эй сен, тентак тўлқин, тизгинсиз тўлқин,
Эй сен, саҳроларнинг дардига даво,
Эй қудратли жаҳон — эй қалби жўшқин.

Эй сен, ўлкам кўрки, юртим чиройи,
Ойдин дийдорингни соғиниб келдим
Она, Сирдар'ёнинг соҳилларидан —
Қадим диёрингни соғиниб келдим.

Лойқа тўлқинларинг на хуш тебратар
Сутдайн беғубор тун қучоғида.
Эҳтимолки, мени гўдак чоғимда —
Бешикда тебратган онам шундақа,

Сийнамга ел урар ҳам очид ёқа.
Ойнинг кокиллари халқаю-халқа
Паришон титрашар сув сийнасида,
Ҳайҳот, бу дар'ёнинг хазинасида —

Нақадар гавҳар мўл, хирмону-хирмон,
Дар'ё заҳматкаши янглиғ ахир ман —
Уни олажакман теран сувлардан,
Тугал олажакман... Эй, она-дар'ё.

Эй сен, боболарнинг сўлим диёри,
Эй сен, асрларнинг соз шифокори,
Қучоғимни ёйиб, юз тубан тушиб,
Эзгу тупроғингни ўпмак истайман,

Тўқайлар устида лочиндай учиб,
Олтин қирғоғингни ўпмак истайман.
Тўлқинларнинг мудҳиш қучоқларида
Мисоли олп наҳанг кечмак истайман,

Ва сенинг муборақ, лойқа сувингни,
Ҳа, лойқа сувингни суртиб юзимга,
Тўтиё сингари тутиб кўзимга,
Бебаҳо шаробдай ичмак истайман.

Чунки сенинг эзгу қатраларингда
Қақраган чўлларга ҳаёт муҳайё,
Сенинг бир қатрангни шимган инсонга
Йўлда учмак учун қанот муҳайё.

Чунки сенинг сўлим соҳилларингда
Узоқ боболарнинг ҳоки бор, Аму!
Шунинг учун сенинг ҳар қатранг
Саҳроларнинг асрий дардига дору...

Гирдобларнинг мудҳиш қучоқларида
Асов наҳанг каби кечмак истайман,
Ва сенинг муборақ, лойқа сувингни
Шароб каби тўйиб ичмак истайман.

Қорақалпоғистон.
Июнь 1946 йил

Т Ў Ё Н А

Бу ғолиблар юртида
Тезда бўлар улуг тўй.
Жаранглатар борлиқни,
Шодон кулги, қўшиқ, кўй.

Шахар, қишлоқ, овуллар.
Гулшан каби кулгуси!
Бахт нуридан бахраманд,
Қалблар блан тўлгуси.

Улуг айём кунларга,
Керак тансиқ тўёна.
Тўйга куруқ бормоқлик,
Бизнинг элга бегона.

Отам — олтин водидан,
Тоғдек хирмон кўтарди.
Доҳимизга берилган
Ва'да, сўзсиз, ўталди.

Акам моҳир машинист,
Қушдек учар йўлларда.
Паровози ҳар доим,
А'ло ишлар тўйларда.

Кекса онам ишлайди,
Қолхознинг фермасида.
У, серунум ундирар,
Ҳар иш дақиқасида.

Ўзим бўлсам у кунни,
Тўлқинланиб кутаман,
Тўйчиларга рангба-ранг,
Гулдасталар тутаман.

Дўстлар, а'ло ўқишлик,
Шудир менинг тўёнам.
Бунинг учун, балли! — дер,
Жондан азиз юрт-онам.

ҚУЙСАНГЧИ

I

Она айтар: — жон болам,
Мен укангни белайин.
Ундан кейин патирга,
Тезгина ун элайин.
Мен бўлгунча, бир челақ
Сув келтириб берсангчи,
Бола айтар талтайиб:
— Бор, тошингни терсангчи!

II

Она айтар: — жон болам,
Уйни бошлаб қизитдим.
Мана совун, мочалка,
Бир челақ сув иситдим.
Мақтабингга боргунча,
Бир чўмилиб олсангчи.
Бола айтар талтайиб:
«Иш»дан қўйма, борсангчи!

III

Она айтар: — сен нега,
Қилар ишинг билмайсан.
Қатталарнинг сўзини
Ҳеч назарга илмайсан.
Китоб олгин қўлингга,
Шўхликларни қўйсангчи!
Бола айтар талтайиб:
— Бу гапларни қўйсангчи.

IV

Дарс вақтида Турғуннинг
Фикри-ёди тоғларда.
Гул теради ҳатто у,
Қиш кунлари боғларда.
Бола айтар: гал сенга
Тур доскага чиқсангчи!
Одатича кичқирар:
— Бу сафар ҳам қўйсангчи.

Борди доска ёнига,
 Қора терга ботиб у.
 Жўн ҳисобни ечалмай,
 Узок турди қотиб у.
 Хечким айтиб бермади,
 Дўстлар айтар: бўлсангчи!
 Уйга қайтди шу куни
 «Икки» блан қўйсангчи!

1945 йил Декабрь.

ҚИЗИЛ БАЙРОҚ

Қизил байрок, жон байрок,
 Сен энг яқин дўстимсан.
 Олтин нурунг остида
 Уйнаб-уйнаб ўсдим ман.

Менинг отам фронтда,
 Сра тинмай жанг қилар,
 Қизил байрок кўлида,
 Ен ҳолини танг қилар.

Қизил байрок, жон байрок,
 Бошла доим илтари!
 Зиё сочгин йўлларга
 Тонгги қуёш сингари.

КИТОБ, МЕНИНГ ДУСТИМСАН!

Еш ўйноқи кўзларим
 Шуур олар китобдан,
 Ташкил топиб сўзларим,
 Бахтим кулар китобдан,
 Шунинг учун дейманки:
 Китоб, менинг дўстимсан!...

Варақласам бир бошдан,
 Қувнаб, баҳрим очилгай,
 Олтин ҳарф-сўзлардан
 Тотли ма'но сочилгай,
 Шунинг учун дейманки:
 Китоб, менинг дўстимсан!...

Ҳар саҳифанг мен учун
Бир ҳикоят сўзлайди,
Уқиб, олим бўлгин, деб
Яхши ният кўзлайди.
Шунинг учун дейманки:
Китоб, менинг дўстимсан...

Болдан ширин тилингда,
Курашлардан куйлайсан,
Шундай чаман элимда
Зафарлардан сўйлайсан,
Шунинг учун дейманки:
Китоб, менинг дўстимсан...

Оқ бетингга элимнинг
Бахтномаси битилган,
Барча кўзалар илмнинг
Гул нақшига тикилган.
Шунинг учун дейманки:
Китоб, менинг дўстимсан...

Сени чиндан севаман,
Мени тилга ўргатдинг,
Ҳадя қилиб, илм-фан,
Ёруғ йўллар кўрсатдинг.
Шунинг учун дейманки:
Китоб, менинг дўстимсан...

Оқ бетингга отамнинг
Куёш каби акси бор,
Меҳрибони одамнинг,
У ҳар қачон бизга ёр,
Шунинг учун дейманки:
Китоб, менинг дўстимсан...

Бугун сени миллионлаб
Ёшлар олган кўлига,
Иштиёқла киргайлар
Фан гулшани йўлига,
Шунинг учун дейманки:
Китоб, менинг дўстимсан...

Ж. ШАРИФИЙ

БАРҚ УРИБ КУЛАДИ ЛАЗЗАТЛИ ТУРМУШ

Колхоз даласида Қўлдош тер тўкар,
Терлар танга бўлиб кирар киссага.
Тез дамда бадавлат, бой бўлган Қўлдош,
Куч-қуввати ошди уч-тўрт хиссага.

— «Ўғлим ҳам улғайиб йигитча бўлди,
Уни севган ёрига қўшмоқлик даркор.
Келинга оқ уйлар, нақшбанд айвон,
Қуришга ишонч бор, колхоз мададкор».

Чакирилди уста, азамат йигитлар,
Қўлда олтин коса кўтарилди май,
Оқ уйларда тўйлар насиб бўлғай деб,
Пойдевор курилди ўнбешинчи май.

Орадан кўп ўтмай бошланди уруш,
Жаннатдай ҳаётга юриш қилди ёв.
Чала бўлиб қолди баланд иморат,
Ўғил кетди жангга қалбида олов.

Ҳамма вақт чиройи очилган Қўлдош,
Энди кулмас, жиддий, ўйлар ўғлини.
Ба'зан чўчиб кетар, босар ваҳмалар,
— «Эй худо, мардларнинг оқ қил йўлини!».

Мамлакат томири маҳкам урсин деб,
Хотини совғалар, ўзи берди кўй.
Қарар чала қолган иморатига
— «Наҳотки, йигитча кўрмасмикан тўй?»

Иморат олдида кўчатлар экиди,
Кўчатлар шундайин гуллади гўзал.
Бўйи етган қиздай тезда улғайди,
Бирам мева берди — айтасиз асал.

Кечаси-кундузи тинмас эр-хотин,
Бири кетман урар, бири ер хайдар:
Ғарбга бокар, ғўйлар: уруш тез битса;
Ўғил келиб олса кокили хайдар.

Умидлар рўёбга чикди қуёшдай,
Битди конли уруш, келди қадирдон.
Қўлдош ота хурсанд, она кулар шод;
Бошланди тинч ҳаёт, эл-юрт фаровон.

Энди чала қолмас ҳашамли бино.
Келди мард усталар, тешалар чаккон.
Ғиштлар қушдай учар, уй кўкка етар,
Келинчак безанар, қулиши хандон.

Бутун мамлакатда бошланди тўлкун —
Бу қуруш тўлкини, касбимиз тузуш.
Ҳарбиримиз уста, минг ҳунар бизда
Барк уриб кулади биллурдай турмуш.

МИРИУХСИН

ҒАЛАБА ВА БАЙРАМ

Нақадар буюксан, нақадар гўзал,
Нақадар дилбарсан, барқ урар юрак...
Нақадар азизсан, нақадар улкан,
Эй менинг Ватаним, байрам муборак!

Беш йиллик режанинг илк тантанаси —
Биринчи Май яшнар озод ватаяда.
Сельмаш ишчисининг уйида сен бор,
Жонда сен, қонда сен, сўзда сен, танда...

Яшнамоқда дала шарофатингдан,
Баҳор блан слиб кирдинг заб чирай.
Нақадар қадирдон, нақадар дўстсан,
Хуш келдинг, хуш келдинг, эй Биринчи Мағ!

Қалбни тешолмади ёв ўки, чунки —
Сталин бор унда, улуғ меҳр бор.
Ўу меҳр туфайли ўтда ёнмадик,
Кўкдан қуламадик, чўкмадик зинҳор.

Найзани қададик ёвнинг қалбига,
Душманни тор-мор этди ҳамламиз.
Чунки, дилимизда яшар Сталин,
Бир дилмиз, бир тиямиз бизлар-хаммамиз!

Бўрондек югурдик, йўлбарсдек қувдик,
Танкчилар, тўпчилар, лочин... пиёда...
Эй, бизни чин одам қилган мураббий!
Бахтимизга бўлсин умринг зиёда.

Муборак элимиз топгил шараф-шон,
Қурранинг жаннати, кишилиқ боғи.
Елпинар бошингда мағрур, абадий —
Ленин-Сталининиң ғолиб байроғи.

Накадар буюксан, накадар гўзал,
Накадар дилбарсан, барқ урар юрак...
Накадар азизсан, накадар улкан,
Эй менинг Ватаним, байрам муборақ!

146 Яил, Май.

МИРОБ

Сой гувуллар, мироб ота тўғон очадн,
Қир бетида гир айланиб ўйнар шаббода.
Сув бошидан бошлаб келиб оби-ҳаётни
Қўп чанқаган гўзаларга тутарди бода.
Ярашганди бу отага кийган яхтаги,
Анор каби кизармишди офтобда туш.
Гўзаларга тутар эди сувнинг яхдагин,
Нондек пишган ерлар чанқаб этар эди нўш.
Машҳур эди Шаҳрихонда бу мироб ота.
Эртаю кеч ишлар эди билмас чарчашни.
Кун ғанимат, ўтказмасди фурсат ва онни,
Писанд қилмас унча-мунча зўр деган ишни.
Кекса мироб орқасидан эргашиб келиб,
Жўяқларда жилдирашиб оқар зилола.
Қўп тежарди, исроф қилмас пахта шарбатин,
Зойин' кетмас бу сувлардан битта пиёла.

МА'РУФ ҲАКИМ

У Ч К У Н

(Ҳикоя)

Сержант Йўлдошевни тушининг авжи ширин пайтида уйғатдилар. У, ўрнидан сапчиб тураркан, кўзларини ҳали роса очмасланоқ, гимнастёркасининг ёқасини қадади ва уйқу олдидан бироз бўшатиб қўйган камарини маҳкам қисиб бағлагач, кафти блан кўзларини ишқади. У, рўпарасида турган жангчи Свистуновга кўзларини пил-пиллатиб, кулиб қўйди. Унинг азалдан ғурра қовоқлари бироз шиншираган ва кўзларининг жияклари эса қизарган эди.

— Сизни комбат чақиряпти, ўртоқ сержант—деди честь бериб Свистунов.

Сержант Йўлдошев пилоткасини кийгач, ертўладан ташқари чиқди.

Ташқари, ертўлага қараганда, ҳали анча ёруқ. Қуёш бўлса немислар турган қишлоқнинг қоқ ўртасидаги черков жомхонасининг снаряд тешиб ўтиб кетган ёриғидан оловдек ёниб турар эди. Йўлдошев, қишлоқнинг ғарб-жанубидаги, куйиб яксон бўлган элеватор ва фақат мўрилари қаққайиб турган қишлоқ уйларига бир қур назар ташлагач, комбат блиндажига қараб шахдам қадам ташлаб кетди.

Мана икки ойдан ошди, сержант Йўлдошев разведкачилар взводининг командири бўлиб ишлайди. Уруш бошларида оддий солдат бўлган Йўлдошев ҳадемай ефрейтор, кейин младший сержант, мана икки ой бўлдики, сержант унвонини олди.

Йўлдошев бу йил саратонда роса 23 га кирди. Биринчи марта, Лозовая ёнида жангга кирганда 20 ёшда эди. Ана шундан бери у уч бор яраланди ва тўрт марта мукофотланди. Бу орада шундай кунлар ҳам бўлган: немислар мудофаага ўтиб, бизнинг қисмлар нафасини рослаш учун тўхтаган ва кечалари тинмай окоп қазий-бошлаган кезларда, Йўлдошев ниҳоят зерикар ва шунда у, ўз қишлоғини, Ворошилов колхозидаги севган қизи Пўлатойни эслар эди. У, Пўлатойдан шу кунгача ҳар куни бўлмаса ҳам, ҳафтада икки марта хат олиб туради. Брок негадир ўзи унга кам ёзади. Пўлатой яқинда пахта териб туриб олдирган сувратини юборган экан. Бу сувратни Йўлдошевнинг кўрсатмаган одами қолмади. Бир куни генералга ҳам кўрсатди. Қандай бўлди денг: генерал разведкачилар блан сапёрлар ротасига мукофот топширгани кел-

ган эди. У мукофотни топшириб бўлгач, мукофотланган жангчилар анча суҳбатлашди. Шунда қўққусдан Йўлдошевдан: «Хотининг борми?» деб сўради.

— Йўқ, ўртоқ генерал,—деди Йўлдошев.

— Бўйдоқман дегин—деди генерал.

— Бўйдоқман, ўртоқ генерал.

Генерал кулди ва унинг елкасига қоқаркан ҳазиллашиб:

— Ўзбеклар ёш уйланадиларку, нега сен шу чоққача уйланмадинг?—деди.

— Уйланиш қочмайди, ўртоқ генерал, аввал урушни тугатайлик, кейин...

— Кўзингнинг тагига олиб қўйганинг бордир бўлмаса,—деди генерал.

— Бор, ўртоқ генерал, колхозда... —деди шошиб Йўлдошев ва гимнастёркасининг чўнтагидан Пўлатойнинг сувартини олиб кўрсатди. Кўрсатдию, ўзи қипқизил бўлиб кетди.

Генерал, Пўлатойнинг юмалоқ, лўппи, қорачадан келган юзларига ва жаланглаб турган кўзларига тикиларкан: «Жуда чиройлик қиз экан. Хат ёзсанг, мендан ҳам салом айт. Хўпми?» деди.

Йўлдошев шошганича комбат блиндажига кираркан, йўлак даноқ «рухсат этинг, ўртоқ капитан!» деб қичқирди.

Капитан қандайдир бир киши блан сўзлашиб ўтирар эди. Йўлдошев уни қоронғида танимади. У ўзини блиндаж эшиги олдидан бир четга тортди. Шунда ташқаридан ер тўлага ёруқ тушиб, ертўла анча ёришди. Бу киши полк штабининг бошлиғи майор Горбатенко эди.

Орадан 15 минутча вақт ўтгач, Йўлдошев топшириқ олиб, комбат блиндажидан чиқди. Бу галги топшириқнинг одатдаги топшириқлардан фарқи бор эди. Ҳар гал фақат «тил» гина тутиб келиш бўлса, бу сафар «тил» тутиб келиш блан бирга, иккинчи ротанинг ўнг флангига хавф туғдираётган немис ДЗОТини портлатиб ташлаш ҳам керак эди. Бу ДЗОТ бизнинг олдинги чегарамиздан атиги салкам бир километр чамаси нарироқдаги тепалик устига қурилган эди. Бу инда тажрибакор Йўлдошев бизнинг олдинги чегарамиздан то тепаликкача бўлган бу масофага разм соларкан. жанговар шаронгта ҳарбир қарич ернинг нақадар зўр аҳамиятга эга эканини эслаб ўтди. Бу салкам бир километр ерни бирнеча минутда босиб ўтиш мумкин, лекин шундай пайтлар бўладики, бир метр илгари силжиш учун бутун-бутун кунлар ҳам камлик қилади.

Соат роса 24.00 да Йўлдошев ўз разведкачиларини ертўладан олиб чиқди. Булар тўққиз киши эди. Улар бирнеча юз метр эмаклашиб кетишди. Кейин, окопларни иккига бўлиб турган пасқам ерга келишгач, ўринларидан туришди ва ниҳоят ихтиётлик блан, олдинма-кетин бўлиб, яна 50—60 метр чопиб боришди.

Кейин улар, азамат сапёрларимиз томонидан немис миналарига белги қилиб қўйилган ерга келишди, шу ердан немис мудофааси-

нинг турли-туман иншоотлари, тим қоронғуда, элас-элас кўзга чалинарди. Йўлдошев тепаликка бир назар ташлагач, орқада қолганларни кутиб, биров тўхтади. Ҳаммаси тўпланди. У, яна бир карра ҳарбир жангчига унинг ўз вазифасини пичирлаб уқтириб чиқди, ўзи олдинга тушиб, худди сувда сузаётгандай эпчиллик блан олға қараб эмаклаб кетди. Шу чоқ, орқада кимдир автоматини тошга уриб олди. Йўлдошев етган ерида қотиб қолди ва немислар эшитиб қолмадимикин деган ташвиш блан орқасига қаради. Разведкачиларнинг ҳаммаси ҳам етган ерида қотиб қолган эди. Хайрият, ҳаммаёқ жимжит. Яна эмаклаб кетишди...

...ДЗОТ амбразураларига ва орқа томондан алоқа йўллари блан пулемёт нуқтасига қўққисдан ташланган гранаталар еткўкни ларзага келтирди, ҳаммаёқни қопқоро тўзон қоплади. Бу қадар шиддатли ва туйқисдан бўлган бу зарбадан немислар гангиб, нима қилишни билмай қолдилар. Иш Йўлдошев ўйлаганича чиқди. Немислар саросимада қочишди. Алоқа йўли блан қочиб кетаётган немислардан иккитасини Йўлдошев отиб ташлади, учинчисини автомат қўндоғи блан бошига туширди. Немис йиқилди. У дарҳол немиснинг қўл-оёғини боғлади ва жангчилардан тўрттасини чақириб, асирни тездан олиб кетишга буюрди.

Шу он осмонга оқ, кўк, қизил, турли-туман рангда мушаклар отилди ва ҳаммаёқни ёритиб юборди. Кейин немислар, тартибсиз сувратда, бутун қуроллардан ўт очишди...

Қандай бўлмасин «тил»ни олиб кетишга имконият туғдириш керак эди. Йўлдошев ўзи блан қолган жангчиларни дарҳол немис траншеяларига жойлаштирди, ўзи ДЗОТ га кириб кетди. ДЗОТ да бир неча немис ўлиги, абжағи чиққан пулемёт ётар эди. Йўлдошев аввал шу ерда стол устида чочилиб ётган қоғозларни йиғиштириб қўйнига тикди ва бурчакда тўпланиб ётган миналарни кўриб қолиб, уларни опил-тапил пулемёт ўрнатилган супачага тўплади. ДЗОТ нинг эшиги олдига келиб туриб граната отди. Отдию ўзи бир неча метрга кийикдай сакраб ер бағирлаб ётиб олди. Шу он ДЗОТ портлади. Бир лаҳзадан сўнг Йўлдошев ўрнидан турди. Унинг қулоғи чиб битган, гўё тегирмондай гувиллар, дунёни қўпо-риб отилаётган ўқларнинг товушини ҳам эшитмас эди. Броқ шу оннинг ўзида унинг кўзи разведкачиларнинг ўлиб-тирилиб немислар ҳужумини қайтараётганига тушди.

Немислар тездан орқага чекинишди. Атрофга бир зумгина жимлик чўкди. Бирнеча минутдан сўнг немисларнинг яна ҳужум қилиши турган гап эди. Бу гал, шубҳасиз тартибли сура-тда, яна ҳам кўпайишиб ҳужум қилиши аниқ. Йўлдошев шу пайтдан фойдаланишга қарор қилди ва қўйнидаги қоғозларни олиб жангчилардан бирига берди ва асирни тезроқ олиб, жўнаб кетишга буюрди. Немис траншеяларида ўзи блан яна уч жангчи қолди. Булар бирнеча минут немисларни тез-тез ўққа тутиб туришди.

Бирданига мушаклар бирин-кетин учди, ҳаммаёқни аввалигидай яна қоронғилик босди. Гоҳо ёритучи ўқлар орқасида оловли

қуйруқ қолдириб, ўчиб, ўтар эди. Шу пайт Йўлдошев тепалик томонга тез чошиб келаётган бир тўда немисни пайқаб қолди. У, немисларнинг ўқ узмай, бу қадар жим келишидан шубҳаланди. «Албатта, бизнинг оз эканимизни пайқаган, бизни ўраб олмоқчи» деб, уйлади. Кейин ўзи блан қолган жангчиларга жанг блан чекинига буйруқ қилди. Жангчилар траншеялардан чиқишди. Улар орқаларига ўн метр чамаси чекинган эдики, Йўлдошевдан сал нарида мина портлади. Разведкачилардан бири, минани босиб олиб, парча-парча бўлиб кетди, иккинчиси эса қаттиқ ярадор бўлди.

Немислар овоз келган ва аланга кўтарилган ерга қараб автоматлардан ўқ узишди. Кейин мина ота бошладилар. Йўлдошев бу хавфдан ердан тезроқ чиқиб олиш учун яраланган жангчини опичди-да, ўнг томонга тез-тез эмаклаб кетди.

Эди оқаришиб келаётган тонг қоронғусида, писиб юрган немис солдатларининг қораси кўринди яна. Йўлдошев соғ қолган жангчига ярадор жангчини олиб кетишни топширарди, ўзи шу ерда қолиб, душман солдатларининг қораларини ўққа тутиб турди.

Бир зумда ҳаммаёқни яна жимлик қоплади. Шу лаҳза Йўлдошевнинг хаёлидан асир блан қоғозлар штабга топширилдимикин, ярадор жангчи нима бўлдикин, деган ўй ўтди. У, ўзини ниҳоят хавф остида эканини пайқаса ҳам, бу ҳақда мутлақо ўйлагуси келмади.

Бора-бора тонг ёришди. Йўлдошев оқисталик блан эмаклаб орқасига қайтаркан, унинг қоқ ёнидан бирнеча ўқ илондек вишил-лаб ўтиб кетди. Йўлдошев бунинг қаердан отилаётганини кўрди ва ўрнидан ярим турди-да, ҳалиги томонга қараб сўнгги гранатасини улоқтирди. Шу оннинг ўзида унинг кўкрагига тошдек бир нарса келиб тегди. Йўлдошев кўкрагини чангаллаб йиқилди ва ўзини билмай қолди.

Йўлдошев чуқурда кечгача ҳушсиз ётди. Кейин бироз ўзига келгач, ўрнидан туриб ўтирди ва қўлига тикилиб қаради. У, қоронғуда, қўлини қонми ёки қон эмасми эканини пайқолмади. Ниҳоят у, қўлини ялаб кўрди-да қон эканини билди ва а'зойи бадани зирқираб музлаб кетди. Йўлдошев шу кепатада анчагача ўтирди, кейин қўл, оёқ, ва бутун а'зосини қимирлатиб кўрди. Жойида, ҳали жойида, У орқасига қўл югуртди, қўли икки қурагининг қоқ ўртасида яна қонга дуч келди. Шундан кейин ўқ кўкрагидан тешиб ўтганини фаҳмлади.

Шу вақт бирданига кетма-кет икки бор ўқ отилди ва Йўлдошев ўтирган чуқурнинг четига тегиб, унинг бошига тупроқ сочилди. Йўлдошев дарҳол буни снайпер отаётганини тушинди. Бу ердан қиттак бош кўтардим, немис снайпери уни отиб ташлаши турган гап эди.

Йўлдошев ўзининг шу аҳволга тушиб қолганига ниҳоят ғазабланди ва бир—зўр блан чуқурнинг нариги томонига, немисга яқинроқ ерга ўтиб, ўзини панага олди. Энди уни немис снайпери кўралмас эди. Унинг қўққисдан қилган мана шу ҳаракати орқасида

оғзидан қон келди. У бироз жим ётиб, немис снайпери қаерда эканини ўйлайбошлади. Агар Йўлдошев немисни ўлдираолмаса, немис уни ўлдириши аниқ эди.

Йўлдошев чуқурдан бошини сал чиқазиб, атрофни кузатгунча, не-не вақт ўтиб кетди. Қуёш аллақачон тик кўтарилган, ўнинг кўкдан ловиллаб ёғиб турган ҳарорати остида снаряд парчалари блан шиша синиқлари йилтирар эди. Онда-сонда думалаб ётган ўликларнинг қўланса ҳиди димоққа келиб урди. Унинг кўз олди қоронғилашди. У автоматнинг қуёшда йилтираб турган стволига лой суркади ва бошидан каскасини олди-да, автоматига қийғизиб, чуқурдан секин чиқазиб қўйди. Шу лаҳзанинг ўзида ўқ оқлаётганини фаҳмлади. У, чуқур четидаги дўнгча орқасидан роса мўлжалга олиб туриб, немис снайпери томон узун бир очередь берди. Немис биқиниб ётган еридан бир қаричча кўтарилди-да, йиқилди. Мана шундан сўнг Йўлдошев эркин нафас олиб, ҳолсизланиб, чуқур ичига сирғаниб тушиб кетди. Энди у ўз окопига қайтса бўлар эди.

То қоронғи тушгунча, Йўлдошев чуқурдан чиқмай ётди. Қош қорайган пайтда, кимларнингдир, шу томонга келаётганини эшитди. Улар шивирлашиб сўзлашар ва кимнидир ахтаришар эди. Улардан бири Йўлдошев ётган чуқур лабига келди-да яна қайтиб кетди. Йўлдошев буларнинг немис эканини, ўлган снайпернинг жасадини излаб юрганини тушинди. Немислар кетишди шекилли яна ҳаммаёқни жимлик қоплади.

Йўлдошев чуқурдан чиқди ва ниҳоят оҳисталик блан ўз чеграмизга қараб эмаклаб кетди. У, шуқадар ҳолдан кетган эдики, бир қарич йўл босиб бирнеча минут дам олар эди. У чуқурдан икки метрлар ҳам узоқлашмай туриб, бирдан осмонга мушак отилди ва ҳаммаёқни сутдай ёритиб юборди. Йўлдошев ётган ерида қотиб қолди. Немислар, уни фаҳмлаб қолган шекилли, пулемётдан ўт очишди. Йўлдошев орқасига бурилиб, яна чуқурга қайтиб келмоқчи бўлганида, бир ўқ келиб сонига тегди. Унинг ўнг оёғи увишди. У, зўр куч блан судрала-судрала, чуқур лабига етиб келди ва чуқурга шўнғиб тушиб кетди.

Ярим кечада у чуқурдан яна чиқди. У йўлнинг қоқ ўртасига келганда, тонг отиб қолган эди. Йўлдошев шу ерда ҳушидан кетиб, ўликдай қимир этмай қолди. У гоҳ ҳушига келар ва яна ҳушидан кетар эди. Бир ҳушига келганда аллақачан қоронғи тушиб қолган, ҳаммаёқ жимжит эди. У, кўзларини чирт юмиб, яна эмаклаб кетди. У бениҳоят ҳолдан кетганлигидан жуда ҳам секин ҳаракат қилар эди. У ҳаракатини тезлатмоқчи бўлар, лекин ҳарчанд уринса ҳам зўрға қўлларини қимирлатар ва зўрға оёғини тираб гавдасини илгари сураар эди. Брок у, шу ҳолда бир метр ҳам илгари силжимай, яна ҳушидан кетди.

Эртасига эрталаб ҳушига келиб, адашганини, немисларнинг танкка қарши миналар кўмган ерига келиб қолганини пайқади. У

оғриқдан инграб овоз чиқарди. Немислар томонидан пулемёт илди.

Йўлдошев ниҳоят ғазабланди. Агар унинг қурби етганда эди, ўрнидан туриб, немис окопларига ташланар, у аблахларни бўғиб ўлдираар эди. Шу он унинг хаёлини ўлим ваҳимаси чулғади. У ўзини ўлим блан курашаётганини тушинди ва қандай бўлмасин ўлимни енгишга қасд қилди. Унинг ўлишга хақи йўқ, ўлмаслиги керак. . . Хеч бўлмаса бугун тушида кўрган қизнинг соф муҳаббати учун ўлмаслиги керак. У ўз тушини эслаб кетди. Унинг кўз олдида Пулатойнинг «нега ётибсиз? Туринг, қани туринг» деб турган тасвири пайдо бўлди. У кўзларини катта очиб, орқасига бурилди ва зўр ғайрат блан ўз окопларимиз томонига қараб эмаклаб кетди.

Йўлдошевни, немис миналарини зарарсизлантириш учун кетаётган сапёрларимиз, азонга яқин бизнинг олдинги чегарамиздан 100 метр наридан топишди. Йўлдошев ҳушидан кетиб ётар эди. Уни медсанбатга олиб келиб топширдилар.

Орядан бирнеча кун ўтгандан кейин, медсанбатга ўз взводидаги жангчилардан икки киши ярадор бўлиб келди.

— Уч кун йўқ бўлиб кетдинг, биз сендан умид узган эдик.— деди жангчилардан бири.

— Уч кун, пичирлади Йўлдошев,—мени ҳарчанд ўлдиришга уринсалар ҳам, броқ ўлдиришаолмади—деди ва мийиғида голибона кулиб қўйди.

МА'РУФ ҲАКИМ

ҒАЗАБ

(Ҳикоя)

Азонга яқин сержант Омонов разведкадан яна қуруқ қайтди. У шу қадар тажанг эдики, ҳатто бекардан-бекар, старшинани ҳам ҳақорат қилиб ташлади. Броқ бу ўлганнинг устига чиқиб тепган бўлди халос. Негаки, бунинг учун у ўз жазосини олди. Булар иш бўлди; броқ старшинани хафа қилгани учун Омоновнинг ўзи хафа бўлиб қолди. Мана шу кепатада, у, бошини қуйи солиб, командир блиндажига кириб келди.

Командир олдида гўдайиб тураркан, ҳарбир бармоғи ўқловдек келадиган қўлларини кўрсатиб, нимадандир ҳафсаласи пир бўлган кишидек, ғамгин сўзларди:

— Бўлмайди, ўртоқ капитан, сра бўлмайди. Энди мен эплолмайман, қўлимдан келмайди... Энди бу ишни босиқроқ одам қилмаса... Бириси куни бўлса, бирор ери заҳарлемасин деб, фақат хикилдоғидан, мана бундай қилиб, ихтиётлик блан ушловдим... падар ла'нат, аягани билмади, ўлиб қолди. Мендами айб? Кеча бўлса, автоматнинг қўндоғини обмоткага ўраб олувдим... аввало, қўндоқ каскага текканда жаранглаб шарпа қилмасин дедим, иккинчидан сал юмшоқроқ тегсин дедим... ўзида айб, баччағарнинг бошига қўндоқ блан авайлаб тушираман деб турсам, юрган йўлида ухлаб юрган эканми, бирдан боши ёнбошига оғиб кетмасми... уни ҳам ташлаб келишга тўғри келди... Уша Песочноедан кейин ҳамма иш чалкаш бўлиб кетди. Қачан разведкага бормай, ўша қизнинг сояси мен блан бирга, изма-из юради. Ажойиб қиз эди... Менинг ҳам ўшанга ўхшаган қизим бор...

Омонов нима қилсанг, шуни қил, дегандай капитанга тикилди.

— Мен сизга нимани топирувдим, сиз нималарни деяпсиз?— деди капитан зарда блан.—

— «Тил» келтириш керак десам, бу аллақандай қиз... Сояси изма-из дейдия!— деди пичирлаб.

Омонов «қиз» масаласида иш пачава бўлишини сезди ва дарҳол буни капитаннинг эсига туширишга тиришди:

— Бу ҳақда мен сизга доклад қилувдим... Буни Песочное кишлоғини олганимизда кўрувдим. Оғилга кирсам, рамағда жон бўлиб ётган экан... Ё ўн икки, ё ўн уч ёшларда... Ҳамма ёғи қон... бир киши эмас, бир нечтаси бўлса керак...

— Бунинг «тил»га нима алоқаси бор?— деди капитан.

Омонов бирдан гўдайиб, қисик кўзларини катта очаркан:

— Ўзим ҳам билмай қолдим, ўртоқ капитан,— деди ва нимани-

дир ўйладида кейин давом этди.—Ўйлаб қарасам, ўртоқ капитан, мен энди нима десам экан... Немисни кўрдимми, ўзимни йўқотаман, ғазабим қайнайди, дарҳол ўша қиз кўзимга кўринади... Шу кунгача топшириқларни ниҳоятда совуққонлик блан бажариб келаётган бўлсам, энди бундай қилолмайман. Мана бугун ҳам яна шунақа бўлди... Ниҳоят басавлат, ўзи ҳам менга бир яримта келади, шарпа қилмасин деб, яна хиқилдоғига қўл урипману, граната блан чеккасига сал тушириб қўярманми... бир вақт елкамга олай десам, қўллари шалпиллаб ётибди.

— Топшириқни яна бажармапсиз-да?!—деди дўқ блан капитан Омонов бўздай оқарди, дармони қуриди. А'зойи-бадани бўшашиб кетди. У фақат узун ва бақувват бўйнини кенг елкаларининг ўртасига яширди ва гуноҳкорона овоз блан деди:

— Нима қилай, ўртоқ капитан? Ўшанда қизни қўлимга олдим. Оғилдан олиб чиқаётганимда, у кўмкук, шишадек тиниқ кўзларини очдида менга тикилди. Мана шунда мен унинг норасида кўзларида ғаваб оловларини пайқадим... Кейин юмди. Шундан сўнг у, кўзларини қайтиб очмади... Ўз қўлим блан кўмдим... Қабри устида қасам ичувдим...

Омоновнинг томоғига юмалоқ бир нарса келиб тиқилди. Кўзлари ялтираб кетди, нафаси бўғилди-да, сўздан тўхтаб қолди.

— Боринг, дам олинг!—деди капитан.

Омонов гўё эшитмагандай, негадир иккиланиб тураверди. Бир зумдан кейин шахдам бурилди-да, блиндаждан чиқиб кетди.

Кейин, бир лахза ўтмай, у яна шошганича қайтиб кирди.

— Ўртоқ капитан,—деди у, бўғиқ товуш блан,—бир нарса эсимдан чиқибти. Ҳалиги, айтганча, бу кунгисини олиб келувдим...

— Қани олиб келганингиз қаерда?—деди капитан шошиб.

Омонов дудуқлана-дудуқлана деди:

— Санбатда. Тўғри ўша ерга олиб борувдим, докторлар бир бало қилармикин девдим, бир сўраб кўрсангиз. Нима бўлди экан.

Капитан унинг сўзини бўлди:

— Мен сизга тушуналмай қолдим, нима қилсам бўларкин сизни? Ё пиёдага ўтказиб юборайми-а?

Омонов баркашдек юзларини кулгига тўлғазиб, капитанга қаради ва деди:

— Жуда соз бўлади, ўртоқ капитан. У ерда немис учун жавобгарлик ҳам камроқ... Мен ўзим асли пиёда бопман. Энди разведкада ишлалмайман... Брок ўзимни, пиёдада юриб, совутай. Разведка бўлса, кейинчалик бўлар, яна қайтиб келармиз... Ўзим ҳам шуни сиздан сўрамоқчи эдим. Кетсам бўладими?

— Боринг!—деди капитан.

Омонов чиқиб кетгач, капитан ўйлаб қолди. У ўзига: «Йўқ, бунга биров дам бериш керак... Пиёдада бундайлардан кўп, брок разведка учун бунақасининг топилиши қийин» деди. Кейин телефон трубкасини олиб, санбатга телефон қоқди. У ердан, Омонов тутиб келган немисни ўлди деб жавоб беришди.

АСКАД МУХТОР

ЎНИККИ ОЙ

(Славян эртаги асосида)

- Кимни январь қизиқтирар?
- Барчамизни.
- Ўша ойда ўтказамиз арчамизни.
- Февральничи, биласизми?
- Бўлмасамчи!
- Том бошидан сувлар оқар томчи-томчи.
- Март ойини кўрганмисиз?
- Келабошлар
- Шимол ёкдан чуғур-чуғур қалдирғочлар.
- Апрель ойи эсингизда бордир озрок?
- Шафтоли ҳам ўрук гули бодроқ-бодроқ.
- Май ҳақида сўрамайман
- Сўраманг ҳам.
- Бирин-кетин келар икки улуғ байрам.
- Июнь ойини унутмангиз, қадирдонлар.
- Қизғин пайт: бошланади имтиҳонлар.
- Июльничи?
- Эсимизда хушбўй боғи,
- Ширин-шакар меваларнинг пишган чоғи.
- Августничи?
- Дехқонларнинг армонлари,
- Лим-лим тўлар омборлари, хирмонларг
- Сентябрь ҳам сизга...
- Асл мақсадимиз.
- Сентябрьда очилади мактабимиз
- Октябрьчи?
- Шу-де ойнинг куз чоқлари
- Сарғаяди дарахтларнинг япроқлари.
- Ноябрьчи?
- Қолишмайди биридан ҳам,
- Шу ойдадир яна битта улуғ байрам.
- Декабрьчи?
- Ҳамма ёкни муз қилади,

Деразага ҳархил гуллар чизилади.

— Демак барин кўргансизлар бирин-кетин,
Аммо ҳечким барин бирдан кўрганмикин?
Барин бирдан кўрганмисиз?

— Ие-ие!

Келармиди бари бирга бутун куйи?

— Ун икки ой бир вақтда ҳеч келмаган.

Ё бири ҳам бир-икки кун кеч келмаган.

Июльдан сўнг май келганин кўрганим йўқ.

Ой тугамай ой келганин кўрганим йўқ.

Аммо бурун бунда бир қиз турган экан,

Уни кини ойнинг барин бирдан кўрган экан.

— Ие, ие, бир ҳикоя қилмайсизми?

— Адолатнинг эртагини билмайсизми?

— Эшитмабмиз, айтиб беринг!

— Айтсаммикин.

Эски турмуш эртагига кайтсаммикин.

Бурун замон бир тул кампир бўлган эмиш,

Юзи-кўзи ғазаб блан тулган эмиш,

Бўлар экан унинг эрка арзандаси,

Суз айталмас бу кишлоқнинг бир бандаси,

Ёвуз кампир кўп бадавлат бўлган экан,

Хизматида қиз—Адолат бўлган экан.

Адолатнинг отаси йўқ, онаси йўқ,

Турай деса турар жойи — хонаси йўқ.

Ҳечким унга кулиб бокмас шафқат блан,

Меҳнатини тақдирламас раҳмат блан.

Кампир уни қалтақлатар, тепкилатар,

Арзандасин кеча-кундуз эрқалатар.

Адолатхон, асло, ором олмас экан,

Кишин-езин ишдан сра толмас экан.

Яланғоёқ ўтин тошир қахратонда,

Тер артқали вақти бўлмас саратонда,

Шилдир-шилдир сувлар оқса баҳорларда,

Адолатхон гилам ювар анҳорларда.

Куз шамоли барг тўкади қилиб уяни,

Адолатхон суяради ҳовуз бўяни.

Сахар туриб хайдаб кетар қуйларини,

Сўнгра келиб тозалайди уйларини.

Ҳечким унга кулиб бокмас шафқат блан,

Меҳнатини тақдирламас раҳмат блан.

Арзандаси атлас-кимхоб кийганида,

Новаат блан парвардалар еганида,

Шум кампирнинг назаридан қўқиб-пусиб,

Адолатхон нон тишлайди юзин тўсиб,
Бой кизлари байрам қилар пайт-пайт
Адолатга на байрам бор ва на хайит.
Ба'зан кампир хурсандчилик пайтларда,
Ба'зи катта байрамларда, хайитларда,
Адолатни урмас эди, тегмас эди.
Арзандаси рашк қилар, севмас эди.
Адолатни йўқ қилсаю шу замонда,
Ўзи ёлғиз эрка бўлса хонадонда.
Шу мақсадда эрка бир кун ётиб олди,
Хилла блан касалликка ўзин солди.
Ташқарида изғирин ел эсар эди,
Қиш совуғи теккан ерин кесар эди.
Онани ҳам, табибни ҳам сўқди касал,
Хилла блан кўз ёшини тўқди касал.
Хонадоннинг остин-устин қилди кампир,
Хизматкорлар калтакни ҳам еди бир-бир.

Адолат ҳам кечалари ухламади,
Арзанда киз хизматида тўхтамади.
Хеч мувофиқ дори-дармон топилмади,
Арзанданинг сра оғзи ёпилмади.
Қаймоқ деди, қаймоқ топиб келтирдилар,
Янғоқ деди, янғоқ топиб келтирдилар.
Майиз деди, қовун деди, асал, анор,
Арзанданинг истагани бўлди тайёр.
— Яна кўнглинг нима истар, тилло қизим,
Ширин қизим, ҳарнарсадан а'ло қизим.
— Кўпдан бери тансиқ томоқ кўрганим йўқ
Кўк ялпиздан сомса килиб берганинг йўқ.
— Бўлар, қизим, ҳарнарсанинг вақти-жойи,
Кўк ялпизни қайдан топай январь ойи.
— Бир ялпиз ҳам топилмаса сўраганда,
Адолатга муҳаббатинг зўр эканда?
Ўлдирмоқми мақсадингиз яккалатиб,
Колдирмоқми Адолатни эркалатиб?
Арзандаси дод деб ўзин урди ҳарён,
Кўк ялпизни қайдан топсин, кампир ҳайрон.
Аммо дарҳол Адолатни чақирди у,
Ялпиз топиб келгин дея бақирди у.
— Январь ойи кўк ялпизни қайдан топай,
Изғиринда қайга бориб, қайга чопай?
Она-бола кичкирдилар унга шу чоқ:
— Кўп гапирма, ол саватни, ҳаром томоқ

Ярим кеча, изғиринда излаб ялпиз,
Адолатхон чиқиб кетди ўзи ёлғиз.

Совук бўрон тўзғир эди киш елидан,
Қорга ботиб дам тизидан, дам белидан.
Адолатхон кўз очолмай юрди ҳамон,
Қотиб қолди биёбонга чикқан замон.
Қоронғида бир жонивор овоз қилмас,
Изғиринда парранда ҳам парвоз қилмас.
Биёбонни босиб ўтди, тоза ҳориб,
Тўхтади у бир ўрмонга етиб бориб,
Ўрмоннинг ҳам дарахтлари яланғочлар,
Совуқликдан карсиллайди қайрағочлар.
Қора ўрмон даҳшат блан унга боқар,
Ичкарида шовқун солиб дар'ё оқар.
Дар'ёнинг ҳам кирғоғида қор блан муз,
Қаҳратонда қандай ўссин бунда ялпиз.

Турар экан боши қотиб у тангликда,
Катта гулхан ялтиради ялангликда.
Алангаси дарахтларга чирмашади,
Тутунлари осмон блан бирлашади.
Атрофида тўпланишиб аллакимлар,
Оқсоқолли бир кексанинг сўзин тинглар,
Санаб кўrsa ўн иккита одам экан,
Ҳаммалари бир-бирига ҳамдам экан,
Кекса тўрда подшо каби ўлтирипти.
Оқсоқоли этагини тўлдирипти.
Кекса айтар:

Тўн шамолин
Изғитаман,
Жаҳон бўйлаб
Қор бўронин
Тўзғитаман.

Шу орада Адолатни кўриб қолди,
Аҳволини сезиб ундан сўраб қолди:
— Нега келдинг, ҳай қизалоқ бу бўронда?
Сават блан не қиласан бу ўрмонда?
— Мени бунда юбордилар кўк ялпизга,
— Ким юборди, қайси золим, айтгил бизга?
— Хўжайиним, арзандаси касал эди,
Тилагани доим канду асал эди,
Мана бугун ялпиз сомса тиладилар,
Ялпиз топ, деб, мени уйдан қувладилар.
— Келтиринглар ўт ёнига ўтказамиз,
Кенгашайлик қизни қандай қутқазамиз?
— Буродарлар, ошнаимиз ку ўзимизнинг!

Ораминда ким кўрмаган ушбу кизни?
 — Мен кўрганман сув бўйида кир ювганин;
 — Мен кўрганман далаларда мол қувганин.
 — Том бошини шуваганда кўрганим бор;
 — Қолга ўтин тўлдирганда кўрганим бор;
 — Мен кўрганман хазонларни супирганда.
 — Мен кўрганман хирмон пойлаб ўтирганда.
 — Мен танидим, — деди кекса, — ушбу кизни.
 Аммо қайдан топиб берсак кўк ялпизни?
 — «Эй ҳурматли оға!» — деди бир қанчаси
 Чолга қараб сўз бошлади ўртанчаси:
 — Қариши бўлмас акамлар ҳам, укамлар ҳам.
 Бериб тулинг ўрнингизни менга бирдам.
 — Жуда тўғри оғайнимиз Майнинг сўзи,
 Январь оға нима дейди энди ўзи?
 «Майли» деди. чол ҳам очиб чиройини,
 Бир соатта бериб турди ўз жойини.
 Май ўтирди бу ўринга подшосимон,
 Баҳор бўлиб яшнаб кетди бутун ўрмон.
 Май айтади:

Яшна олам,
 Очил гуллар,
 Хушбўй хидлар
 Тарқатингиз
 Майин еллар.

Адолат ҳам саватини олиб қўлга,
 Бахмал каби сой бўйидан тушди йўлга.
 Ялпиз деса, ялпиз тўла, тул деса гул.
 Сават хушбўй ялпиз блан тўлди буткул,
 У ўн икки буродарга раҳмат айтиб,
 Шод қўшиқлар айта-айта кетди қайтиб.
 Уйга қадар ой ёритди унинг йўлин,
 Гул-чечаклар бегаб борди ўнгу-сўлин.
 Қўйган замон остонага оёғини,
 Яна совуқ қор босипти ҳар ёғини,
 Боягидай изғирин ел эсар эди.
 Киш совуғи теккан ерин кесар эди.

Кириш блан кичкирдилар кампиру-киз:
 — Қайда эдинг, харом томоқ, қани ялпиз?!
 Уйнинг ичи-ялпиз хиди блан тўлди,
 Кампир блан арзандаси хайрон бўлди,
 Кўк ялпизни тўрга ёйиб ташлади у,

Кўрганларин бир-бир айтабошлади у.
 Кампиру киз буни тинглаб боши котар,
 Ишонмаса, қаршисида ялпиз ётар.
 — Сенга улар бошқа нарса бермадим?
 Ё берса ҳам бизга олиб келмадингми?
 — Мен улардан бошқа нарса сўрганим йўк.
 Кўк ялпиздан бошқа нарса кўрганим йўк.
 — Ахмоқ! Бирдан ўникки ой кўрган ахмоқ!
 Келиб-келиб бир кўк ялпиз сўрган ахмоқ.
 Арзандаси Адолатни қарғаб кетди.
 Онасидан ортироқ у таҳқир этди.
 — Бу пасткашни алдабтилар тоза боблаб,
 Узим бўлсам келтирардим қоплаб-қоплаб;
 Биттасидан бир қоп олма олар эдим,
 Анорларни босиб-босиб солар эдим.
 Биттасидан қовун-тарвуз тилар эдим,
 Қискаси мен не олишни билар эдим.
 — Қани менинг, ақиллигим, ўзинг кетгил
 Улар сени алдаюлмас, тезроқ етгил.
 — Хай онажон, иккиавимиз югурайлик,
 Қўни-қўшни турганича улгурайлик.
 Апил-тапил чиқиб кетди кампиру-қиз,
 Адолатхон уйни пойлаб қолди ёлғиз.
 Тапқарида изғирин ел эсар эди,
 Киш совуғи теккан ерин кесар эди.
 Кампиру-қиз кўз очалмай юрди ҳамон,
 Котиб қолди биёбонга чиққан замон.
 Коронғида бир жонавор овоз қилмас,
 Изғиринда парранда ҳам парвоз қилмас.
 Биёбонни босиб ўтиб, тоза ҳориб,
 Тўхтадилар бир ўрмонга етиб бориб.
 Қора ўрмон даҳшат блан боқар эди,
 Ичкарида катта дарё оқар эди.
 Турардилар бош қотириб, кўп тангликда,
 Катта гулхан ялтиради ялангликда,
 Алангаси дарахтларга чирмашади,
 Тутунлари осмон блан бирлашади.
 Атрофига тўпланишиб аллажимлар,
 Оқ соқолли бир кексанинг сўзин тинглар,
 Санасалар ўн иккита одам экан,
 Хаммалари бир-бирига ҳамдам экан.
 Кекса тўрда подшо каби ўлтирипти,
 Оқ соқоли этагини тўлдирипти.
 Шу орада у буларни кўриб қолди,
 Хайрон бўлиб «не керак?» деб сўраб қолди
 Кизи деда:

— Мева беринг бизга коплаб,
Мана қанор, тўлғизингиз буни боплаб.
— Мен сизларни танимайман, кўрганим йўқ,
Мен дунёга хўжайинман, қилмангиз дўқ.
Ойлар айтди:
— Танимаймиз сизларни биз.
Кўрмаганмиз бунинг каби қизларни биз.
Январь айтди:

Тун шамолин
Изғитаман,
Жаҳон бўйлаб
Қор буронин
Тузғитаман.

Қорли бўрон тўзғиб кетди, қоронғи тун.
Йўлларни ҳам бўрон кўмиб кетди бутун.
Қампиру-киз адашдилар, музладилар,
Туни блан кишлокка йўл изладилар.
Шундан бери шум кампирнинг ўзи ҳам йўқ
Қизи ҳам йўқ, заҳарханда сўзи ҳам йўқ.
Адолат ҳам кўрмай зулм захматини,
Яйраб-яйраб қилар эмиш меҳнатини.
Ҳали-хали бахтли экан, бардам экан.
Ун икки ой доим унга ҳамдам экан.

ҲАМИД ҒУЛОМ

ВАТАН ЭСЛАСА

Менга дединг: ўлим зарурат,
Гул умрни узади ногоҳ.
Унга қарши чора йўқ, фақат
Келганида, деб қоламиз оҳ!...

Ўй, азизим, ўлимлар борки,
Юз саналик умрдан улуг;
У — дунёнинг шавкати, кўрки,
Чуқки жанг ва ижодга тўлуғ.

Истар эдим, Валиев каби
Ватан тупроғига қўйсам бош;
Истар эдим, Набиев каби
Ёд этилсам гўёки куёш!

Қарғамаса меҳрибон онам,
— Заб ўлди... деб ёрим кулмаса!
Ўғилларим ёд айлаган дам,
Эл олдида изза бўлмаса!

Дастурхонлар устида мени
Эслаганда меҳрибон дўстлар,
Бир совуклик босиб ўртани,
Ерга қараб қолмаса кўзлар!...

Ҳаммадан ҳам истар эдимки,
Шу ота халқ, шу она Ватан
Унутмаса тамоман; балки:
— Ўғлим эди, деб қўйса ба'зан!..

СЕНИНГ МАҚТОВИНГ

Кўкимга ярқираб қуёш чиқади,
Бошимга меҳрибон бахт қуши қўнар;
Айрилиқ тоғини висол йикади,
Кўнгул гулзоримда чечаклар унар.

Чунки сен келасан қуёшдай кулиб,
Чунки сен келасан толе' қушидай,
Чунки сен келасан чиройга тўлиб,
Шоирнинг тонг чоғи кўрган тушидай.

Узоқдан товшингни эшитганим он,
Унитилар кўйингда чеккан ташвишим.
Йироқлар, яқинлар, ер ва осмон
Мени табриклайди гўё ўз кишим.

Сен блан ўтган кун мен учун байрам,
Ўсади юрагим, яшнайти ўйим.
Нозанин илҳомим бўлади ҳамдам,
Сен блан ўтган кун — энг улуг тўйим.

Шодликсан, севгисан, кўшуксан, куйсан
Вафосан, ҳаёсан, ҳуснсан, ҳаёт...
Ёшликсан, орзусан, маст қилган ўйсан,
Энг дилбар ше'римсан, — бутун коинот!...

А. РАҲМАТ, Я. ЧЕПИГА

СОҚОВ БОЛА

Бизнинг эшелонимиз немислардан озод қилинган бир станцияда тўхтади ва биз шу ерга тушдик. Водокачка ёнидаги сершох қайн дарахтлари соясида овқат қилиш учун тўпландик. Биз ўтирган ердан беш-олти қадам нарида ёши 13—14 чамасида икки бола ишламакда эди. Улардан бирининг қопқорайиб кетган камзулининг кўкрак чўнтаги устида Қизил Юлдуз ордени, иккинчисининг кўкрагида эса, «Жасурлик учун» медали ялтираб кўриниб турар эди.

Биз бу ёш қаҳрамонлар блан сўзлашиш учун, уларни ўз ёнимизга, биз блан бирга овқат қилишга чақирдик. Қизил Юлдуз ордени таққани, кўринишда қовоғи солиқ бола, кулимсираб бизга қаради ва икки қўлини кўкрагига қўйиб, та'зим қилди. У, бу блан ўзининг миннатдорчилигини билдирди. Биз дарҳол тушундик: бола соқов экан.

Иккинчи бола, бизга орден блан қандай мукофотланганликларини сўзлаб берди.

Серёжа Астахов ва Володя Бережной уруш бошланмасдан илгари темирйўл ҳунар мактабида ўқур эдилар. Немислар жуда тез келиб қолгани учун ҳам, уларнинг мактаби мамлакатнинг ичкари томонига кўчирилмай қолган эди. Серёжанинг отаси фронтга кетди. У, онаси блан қолди.

Кунлардан бир куни, Серёжа қўшни ўртоқлари блан ўйнаб, уйга қайтиб келганда, онасини ташвишланиб, хафаланиб ўтирганини кўрди. У, онасининг ёнига борганда онаси уни қучоқлаб товушининг бориचा ҳўнграб йиғлайбошлади. Немис комендантлари Серёжага тезликда комендантга етиб келишни буюрган—чақириқ қоғози юборган экан.

— Мен немислар учун ишламайман, ўлдирсалар ҳам бормайман,—деди Серёжа.

У онасининг қўлидан чақириқ қоғозини олиб, ўртоғи Володя Бережнойнинг ёнига югурганича кетди. Ўртоғи Володя ҳам унга немис комендантининг худдуи шундай чақириқ қоғозини кўрсатди.

Болалар узоқ вақтгача сўзлашиб ўтирди. Сўнгра Серёжа уйига қайтиб келди ва онасига Володя Бережной блан бирга уларнинг қишлоқдаги қариндошлариникига кетажagini айтди.

Иккинчи куни улар шаҳардан жуда узоқлашиб кетган эди.

Улар фақат кечга яқин қалин ўрмон блан ўралган бир кичкинагина қишлоққа етишиб келди. У ерда бирнеча кун ўткандан кини Серёжа Володянинг отасини кўрди ва уни партизан отрядида эканини билди.

Орадан икки ой ўтди. Серёжа блан Володя партизан отрядининг энг яхши ва синалган, ишончли разведкачиларидан бўлиб қолишди. Улар ўрмонлар ичидаги ҳечким билмайдиган сўқмоқ йўлларни, махфий хилват жойлашни, чуқур ғорларни, худди ўрмон қушлари каби сайрашни, портлатиш ва қўпориш ҳунарини ўрганиб олган эдилар.

Кунлардан бир куни Серёжани партизанлар отрядининг штабига чақирдилар. Отряд командири Серёжага:

— Тулпорим, ишлар қалай, разведкадан сўнг дам олдингми?— деган саволни берди ва уни эркалаб қарши олди.

— Мен чарчаганим йўқ—деб жавоб берди хотиржамлик блан Серёжа.

— Сен менинг сўзларимга яхшилаб қулоқ сол ва айтганларимни эсингдан чиқарма—деди ва Серёжани ўзига яқинроқ келишга имо қилди—Ўрмон ичидаги ялангликни, я'ни «Стадионни» биласанми?

— Ҳа, жуда яхши биламан—деди Серёжа.

— Шу бугун кечаси, ўрмон ичидаги ўша ялангликка олтига парашютчи тушади. Улар блан бирга самолётдан яроғ-аслаҳа ва ўқ-дори ҳам ташланади, яроғ-аслаҳаларни ғорга бекитиб, сўнгра парашютчиларни ўша махфий йўллар блан Мостовойнинг уйига—отрядига олиб боришинг керак. Тушиндингми?—деб сўради командир.

Серёжа командирнинг сўзларини дона-дона қилиб такрорлади.

— Мостовойдан хат олиб, хатни бу ерга, менга олиб келасан, бирон фалокат бўлмасин, хат мутлақо немисларнинг қўлига тушмаслиги керак. Сен разведкачиларимиз ичида энг ишончли бўлганинг учун ҳам, бу нозик вазифани сенга топшираётирман. Башарти хат немислар қўлига тушгундай бўлсами, ишимиз хароб бўлади. Гап шундай, сен ҳечқандай қурол олма! Гўё сен Қриллов қишлоқли деҳқон боласисан. Бу тўғрида Бережнойнинг катта бувисини ҳам огоҳлантириб қўйилди.

— Ҳаммадан ҳам муҳумроғи—деди командир, овозини жуда пасайтириб ва ердаги чучмомани юлиб олди,—сенинг махфий исминг (паролинг) чучмома, агар ўрмон ичида сенга бирон одам кўриниб қолса, сен «бугун ҳаво жуда яхши бўлибдими» деб қўясан, агар сенинг бу сўзингга; «яхши бўлганда қандай, қуёш ўрмон устида турибди» деган жавоб бўлса, тушунавер. Улар ўзимизники бўлади.

Командир Серёжанинг елкасига қўлини қўйиб, унинг кўзига тикилди ва:

— Ҳўп, ўғлим, қани йўлга тайёрлан, парольни эсдан чиқарма, —деди.

Серёжа топшириқни такрорлади ва чиқиб кетди. Кечка яқин мон ичидаги стадионга етиб борди ва худди чучмома териб юрандай ўрмондаги майдонни аста-секин кўздан кечириб чиқди. Ўн ойдин. Ҳаммаёқ худди ҳаётдан асар йўқдай, типтинч эди. Серёжа қалин ўт устида ўтириб, атрофларни кўздан кечирар, ухлаб қолмаслик учун кўзларини ишқалар эди. Уйқу кучлилик қилдими, у бироз мизғиб қолди. Аммо бирнеча минутча сўнг қўрқинч ичида ўйғонди ва кўзи олдида аллақандай нарса тургандай бўлди. Шунда, ўрмон ичи унга жуда ҳам қўрқунчли бўлиб кўринди.

Нихоят самолёт моторининг овози, унинг уйқусини очиб юбарди. Самолёт ўрмон ичидаги яланглик устида бир минутча айланиб юрди-да, яна учиб кетди.

Серёжа тонг ёришаётган пайтда ўрмон ичидаги ялангликни кесиб ўтди ва шабнам тушган ўтларда изини қолдириб, кечаси парашютчилар тушган томонга етиб борди. Фор бўйида уни калта камзулди, чипта кавуш кийган ва қўлида катта ойболтаси бор бир чол киши кутиб олди.

— Салом ота!

— Салом йигитча! Йўл бўлсин,—деди чол.

— Бугун ҳаво жуда яхши бўлибдими? Чучмомаларни қарангга,—деди Серёжа.

— Яхши бўлганда қандай, қуёш худди ўрмон устида тургандай—деди чол.

Чол дарҳол пайқади. Серёжа ҳам чолнинг юзида аллақандай ўзгариш ҳосил бўлганини сезд.

— Юр, ўғлим, бизникига, бориб дам олгин, менинг ишим зарур,—деди чол.

Қуролланган етти партизан оғир қадамлар ташлаб хилват ва сўқмоқ йўллардан юриб, Мостовойнинг отряди бормоқда, улардан юз қадамлар чамаси илгарилаб, йўл кўрсатиб Серёжа кетмакда.

Уларни партизан отрядининг командири Мостовой кутиб олди. У Серёжани кўтариб, узоқ эркалади. Кучли ва катта қўли билан унинг пешонасини силади.

Эрталаб, кичкина хитой қорозга ёзилган хатни олиб, Серёжа Астахов қайтиб кетди. У Богданово қишлоғига келганда, автомашиналарнинг гувуллаган овозини, хотин-халажларнинг дод-фар'ёд чекаётганларини ва аҳ'ён-аҳ'ён отилиб турган ўқ овозларини эшитди.

— Бу немис итваччаларининг жазо отряди бўлса керак,—деб ўйлади Серёжа. У чапга бурилди, ўрмон ичидан борди. У ўрмон ичидаги кичкина анҳорчадан ўтмакчи бўлиб турганида унинг олдида худди симёғочдай гўдайиб, автоматларини ўқталганлари ҳолда беш немис солдати турарди.

«Қочсаммикан» деган хаёл Серёжанинг бошидан ўтди.

Энди қочиб бўлмайди, чунки беш автомат унинг кўкрагига ўқталиб турибди.

Одамни кўриб, бироз жим тургандан сўнг ҳужум қилган оч бўрилар каби, немислар ҳам бир минутча ҳўмрайиб турганларидан

кейин Серёжани ўраб олиб, тинтий бошладилар. Бирдан, бир немис бақриб қолди. Шунда уч немис Серёжага қараб ташланди. Бонининг нозик томоғини немисларнинг ифлос панжалари қиса бошлади, Серёжанинг кўзлари қинидан чиққандай бўлиб, катта-катта очилди. У, ўзининг нозик қўлларини томоққа ёпишган ифлос қўлларга узатар ва ерда типирчиланар эди. Шу вақт бирин-кетин икки мушт унинг бошига тушди, у ҳушдан кетган ҳолда ерда бир-неча марта юмаланди.

Немислар ерда ҳолсизланиб ётган Серёжанинг оғизларигача тинтиб кўришди. Ҳар қанча қидирсалар ҳам, унинг оғзидан хатни топаолмадилар.

Серёжани жазо отрядининг штабига ҳайдаб келиб, ундан сўроқ қилабошладилар.

Улар ҳарқанча сўраса ҳам, Серёжа чурқ этмади.

Шунча сўроқлардан кейин ҳам ҳеч иш чиқазаолмаган бадбуруш немис офицери қўлидаги ингичка ёғоч ҳассача блан этигининг қўнжига бир икки урдида, қалин қошларини чимирди. Бу майор фон Вальдманнинг «отилсин» деган, ҳаммага маълум ишораси эди.

Шу вақт майор Фон Вальдманга унинг муовини мурожаат қилди.

— Жаноб майор, мен сизга қуйидагиларни айтишни, яъни бу рус боласини, ҳаммага ибрат бўлиши учун, тилини кесиптириб сўрар эдим. Майли айтмаса, айтмасин, жазосини берамиз—дедида у ҳам майор каби ишора қилди.

Ялангоёқ, бош яланг, узун йиртиқ кўйлакли бу болани қоровул блан ҳайдаб аллақайёққа олиб кетдилар. Серёжанинг юзлари кўкарган ва сўроқ вақтидаги калтак зарбида пешонасидан оққан қон унинг кичкина бетларида котиб қолган эди. Унинг ёрилган лабларининг оғриғи яна ҳам азобларди. Боланинг кўкрагига «Партизанлар блан алоқада бўлган ҳар бир кишининг тили мана шу боланинг тили каби кесилажак» деган сўзлар ёзилган тахтача осилган эди.

Немис солдатлари уйма-уй юриб, зўрлик блан ҳайдаб келтирилган одамлар мактаб биносига қараб бормоқда. Серёжани мактаб залидаги тош зинапоянинг бурчагига тикка қилиб, турғизиб қўйган эдилар.

Майор зинапояга чиқаётганида Серёжанинг лаблари қалтиради, кўзини қаттиқ юмди шу онда унинг кўзларидан беш-олти томчи ёш бурни ва юзидан юмалаб ерга тушди. Аммо боланинг авзойи бирдан ўзгариб кетди. У эгилган бошини бир юқори кўтардида, узундан узоқ ух тортиб олдинга интилди. Чунки унинг олдида бошқалардек Володя Бережной ҳам тиззаси блан чўкка тушиб ўтирар эди.

Фон Вальдман бир қадам олдинга ташланди ва қўлидаги ҳасса ёғоч блан соқов болани кўрсатиб:

— Ҳамма партизанлар ҳам, худди мана шундай жазога мубтало бўлажак,—деди.

Хотинлар бошларидаги рўмолларининг учи блан кўз ёшларини

артдилар. Майор қотма қўллари блан ҳассани қаттиқ ушлагани
ишда, ранги гоҳо бўзариб, гоҳо оқариб сўзида давом этарди.

Шу вақт аламон ўртасидан кучли ҳуштак овози эшитилди.
Волдя Бережной тиз чўкиб ўтиргани ҳолда майорни қоқ пешона-
сидан отиб ташлади ва Серёжанинг кўйлагидан тортиди. Биринчи
ўқ овозидан сўнг аламон ичида автоматдан суринкасига отилган
ўқ овозлари эшитилди.

Мактабга қараб ҳар томондан партизанлар югуриб келарди.
Жаллодлар эс-ҳушини йўқотиб, шошилиб қолди. Қасос олучилар-
нинг мўлжаллаб отган ўқи уларга бориб тегарди. Юзлари оппоқ—
оқарган ва қонга беланган, соқов бўлиб қолган Серёжа немислар-
дан қандай ўч олинаётганини ўз кўзи блан кўриб турарди.

Каунас 1941 йил. Ноябрь

Ш. САДУЛЛА

ОЙНОЗИК

(Очерк)

Торни черта-черта бармоқлари мута бўлган бахши, Ойбарчин хақидаги қўшиғига созлагад дўмбирасини тўсатдан шундай сўзлар блан бошлайди:

Мен ўтмишдан сўйлайян,
Ойбарчинни куйлайин,
Достон айтай Ойнозикдан,
Пахтаси мўл бой Нозикдан.
Шерободда туғилган қиз,
Шунда ўсган, гувоҳи биз,
Ойбарчиндай савлати бор,
Колхоз деган давлати бор,
Бой колхознинг у эркаси,
Қулоғида бор сирғаси,
Сочларида кумуш попик
Ўзи тилла қиз—Ойнозик...

Бахши қизни Ойнозик деб атайди. У, дўмбирани черта-черта қизнинг мақтовини адо қилолмайди.

Юзи қорачадан келган, ўрта бўй, бошида енгилгина рўмол, бўйни тўла нуқра баргак, устида қизғиш чопон, оёғида ковуш—Ойнозик қора ўтовдан чиқиб азон блан далага боради.

Ойнозик ким? Нима учун унинг номи Ойнозик? Нечун бахши унинг тўғрисида юракдан куйлайди? Нечун уни Ойбарчинга таққослайди?

Ойбарчин кўчиб келган эл Шеробод яйловлари эди. Ҳатто унда Алпомиш қамалган зиндон ҳанузгача мавжуд. Алпомиш ва Ойбарчин достонлари қўнғирот эли ва юрти блан боғлиқ. Ойнозикчи? Бунинг ҳам асл насаби қўнғирот—Ойбарчин эли. Қишлоғи эса Ғамбур деб аталади.

— Биз Ойбарчин авлодимиз!—деб гапиришади улар.

«Ойнозик» бахшининг ўз қўшиқларига созлаган оти. Аслда эса сўзи ўзга—Нозикой Бўриева.

Бу аёлни Ғамбур қишлоғидагилар эмас, бутун Шеробод, бутун Сурхондарё водиси ва ҳатто бутун Ўзбекистон билади.

1945 йилда у, Ленин ордени блан мукофотланди. Унинг шуҳра-
ти ҳар гектар ердан 64—65 центнер тоза ипак пахта бергани блан
ишидан водийга ёйилди.

Нозикой Бўриева бунча ҳосилни қандай қилиб олди? Пахтакор
аёлнинг тарихи нечук?

1945 йил.

Нозик Бўриева бошлиқ 6 одам 3 гектар ерга меҳнاتини синг-
диришга киришди. Звено бошлиғи Нозик, ўзининг звено бошлиғи
бўлган икки йиллик иш якунларини ўйлаб чиқди! Ютуқларни бир
паллага, нуқсонларни иккинчи паллага солиб, ақл тарозусида тор-
тиб кўрди. Муваффақиятларни ошириш, нуқсонларнинг илдизини
кирқиш йўлларини ўйлади. Уйлай-ўйлай бир нуқтага келгач, ишга
тушди. Иш шундай бошланди:

Ўзапоя юлиниши блан, ер трактор блан ҳайдалди. Кетидан
чиллада яхоб суви берилди. Нозик айтганча, яхоб суви берилганда
кесак майдаланади, қурт-қумирсқа ўлади.

Звено а'золари тинимни билмайдиган кишилар эди. Улар чумо-
лилардек уйдан далага гўнг ташишди. Дала бир сидра гўнг блан
қоплангач, устидан тупроқ тўкилди. Бу блан тупроқ гўнгни беки-
тиб, ўтитнинг ҳамма кучи ерга сингди, ер ҳам бу қудрат шарбати-
ни эмиб, яхши етилабошлади.

Куклам келмоқда эди. Бу энг муҳим ва асл пайт эди. Бир
соатни қўлдан бериш—бир пуд ҳосилдан бебаҳра бўлиш деган гап
эди.

Кеч ишдан қайтаркан, Нозикой колхоз раиси Болтаевга муро-
жаат қилди:

Юринг, Яланг Отага бир чиқайлик!

Раис, узоқ йиллардан бери уйқуда ётган Яланг Ота тепасига
кўз ташлади. Бу тепа ҳар икки суҳбагдошга алланечук жозибадор
кўринди.

— Юр, қизим,—деди раис.

— Шу тепа тупроғидан еримга тўксам, нима дейсиз?

Нозик ерига ёндошган бу тепа, қулоғидан аллаким тортгандай
ва у, уйқидан турмоқчидай бўлди.

— Жуда соз!—деди раис, раисгина эмас, тепанинг ўзи ҳам
худди шундай дегандай бўлди.

Тепа жуда катта бойлик—хазина эди. Шунинг учун ҳам унинг
тупроғини қўлида уқалаб кўрган киши:

— Азот бўлиб кетган-а! — демай, иложи йўқ эди.

Эрта тонгдан кечгача, колхоз қишлоғи тепага келиб, уни оғдар-
ди, қопларда, замбилғалтак ва носилькаларда далага ташишди.

— Уч йилда тепани кемириб ташлаймиз,—деди Нозикой.

(Дарҳақиқат, тепа келгуси йил тамом ташилиб, сўнг ярим гек-
тардан мўл, янги зўр ер очилади).

Кўклам келди. Звено ерига отоқли тракторчи Рўзиев пўлат
отини ҳайдаб кирди. Ер, яна икки бор от плуги блан ҳайдалди.

Шеробод ерларининг ўзига хос хусусияти бор. Ранги қизғиш
тупроқ — қаттиқ, лекин ўзи яхши, серунум.

Бунда ишнинг кўзини билган одам муродига етмай қўймайди.

Нозик Бўриева ерларни ҳайдатиб, ҳар ҳайдашдан сўнг, керак ва қатқалоқни эздиргани мола солдирди. Мартнинг ўнсаккигига келганда, ер экишга тўла тайёр бўлди—экиш 3 кунда тугади. Звенонинг энг чаққон, уста экучилари бу вазифани ўз зиммаларига олдилар, қолганлар экилган чигит устига чангаллаб гўнг солиб бордилар. Гўнг солинганда, чигитнинг усти ёмғир ёққанда қотиб қолмайди, бу гўнг чигитнинг ўсишига имкон туғдириш блан, унга куч ҳам беради. Тез ундиради ҳам.

Чиндан ҳам гўза тез кунларда униб чиқди. Звено, ер зўрлигидан иккитадан гўза қолдириб, бир ярим кун деганда ягана қилиб чиқди. Апрельда ягана кетидан оқсой солиниб биринчи чопиқ ўтказилди.

Кунлар исиди, ер қизиди. Гўза сув талаб бўлиб қорайганда агат олиб, азот сепилди-да кетидан сув берилди. Сув шундайича бос-тирилиб эмас, балки жилдиратиб, агротехника кўрсатган най усулида қуйилди. Бунга 3 кун вақт кетди. Ернинг нами 80—85 сантиметр чуқурликка етди.

Тўғриси, гўзанинг парвариши жуда зўр ва қийин бўлади.

Сувдан сўнг бироз вақт ўтгач, культиватор, оқсой солиб 20—18 сантиметр чуқурликда чопиқ ўтказилди. Ер қизиб, об-ҳаво гўзани манқатар ва шунга қараб об-тобида сув бериш керак эди. Шарбат суви ҳам шу зайилда гўза баданига сингдирилди. Намлик ўлчаб терилди ва шунга қараб гўзанинг сувга қонганлиги аниқланди.

— Ер —кўримсиз, меҳнат талаб, серчанқоқ ва ўтлоқ. Ажриқ ва печак ўтлар таг-томири блан юлиб олинмаса гўзага маҳкам ёпишиб олиб, бўғиб ташлайди.—Нозик Бўриева ерида ёввойи ўтларга жой бўлмади.

Гўзани кўз қорачуғидай асрамоқ, чақалоқ сингари парвариш қилмоқ керак. Нозик Бўриева 5 бор чопди, 6 бор суғорди, 5 марта культивация, 5 марта оқсой солди. Икки бор чилпиш ўтказди.

Август ойида бўйчан гўзаларга суперфосфат сепилди. Бу чора гўзани ўсишдан кўракка — ҳосилга ётқизди.

Пахта ерига маданий ва маҳаллий ўғит сепилар экан, ҳар доим ернинг хусусияти, ўғитнинг кучи, сепишнинг маълум майдонга бир текис сепилиши каби агротехника чораларига қаттиқ амал қилинди.

5—нчи чопиқ ўтказилар экан, гўза шоналарини тўкиб юбармаслик учун кетман дасталари калта қилиниб, юпқа чопиқ ўтказилди.

Звено гўзани доим кечаси суғориш тажрибасидан фойдаланди, чунки сув кундуз исиб кетган бўлиб, кечаси об-тобига келади.

Яхши парвариш натижасида ҳар тунда 25—30 тадан 60 донагача кўрак ҳосил қилган гўза ўткан йилга қараганда 6 кун илгари теримга тайёр бўлди—пахта 15 августдан очилабошлади.

Пахта териб адо қилиб бўлмайдигандай бўлиқ. Бу—Нозикнинг бахти эди. У ипак пахта териб чарчамади. Ипак пахта ҳам ҳосилда, ҳам теримда ва бошқа парваришларда амеркан пахтадан икки ҳисса ошиқ туради. Нозик ва шериклари сезонда 4000 дан 4800 килограммга етказиб ипак пахта теришди. 600 гача ёт-

қилиб меҳнат куни ишлашди, звено 24000 сўм қўшимча даромад олди. Колхоз ҳар меҳнат кунига 1310 грамм ғалла ва яна бошқа хил маҳсулот улашди.

Нозикой Бўриева фидокорона меҳнати учун колхоздан мукофотлар олиб турди. 3 қўй, 2 рўмол, газлама, 1.500 сўм пул, чай ва ҳақозалар унинг турмушига яради.

Будар ҳаммаси—1945 йилнинг қиссаси ва унинг самарали хиссаси.

Ўзбекистон пахтакорларининг III қурултойида бўлиб, ўртоқ Сталинга ёзилган мактубга қўл қўйиб қайтган Нозик Бўриева бу йил ишга янада қаттиқроқ берилди. У, область пахтакорлари кенгашида: бу йил ҳар гектар пахта майдонидан саксон центнердан пахта бериш мажбуриятини зиммасига олди.

Нозик Бўриева бу пазифани бажариш ишига киришар экан, аввалгидай—ўтган йил тажрибаларига мурожаат қилди. 1945 йилда пахта майдони 20—25 сантиметр чуқурликда ҳайдалган бўлса, бу йил 28—30 сантиметр чуқурликда ҳайдатди. Шудгор тагига, ер остида гектарига 30 тоннага етказиб маҳаллий ўғит солди, чигитлар устига сепгани ҳар гектар ер бошига 6 тоннадан гўнг омборини вуҳадга келтирди.

Бунга қандай эришди?

Нозик звено бошлиғи бўлган «Социализм» колхози Шерабоддан аттиги ярим чақирим нарида, Шерабодда эса, гўнг қўп, алла маҳаллардан бери унда-бунда гўнг тепалар пайдо бўлиб қолган.

Нозид Яланг Ота тепасини қиртишлаш блан чекланиб қолмади, у, колхоздаги 80 эшакни ишга солиб, бола-чақаларни ҳашарга чақирди. 5 кун муттасил Шерабоддан маҳаллий ўғит ташиб ерига тўкди. Бундан ташқари, майдонга фосфор солди, иш кўнгилдагидек бормоқда.

Шундай қилиб, Нозик Бўриева бу йил янги сорт уруғ экти.

— Бу йил ҳам сўзим устидан чиқаман,—дейди Нозик,—мен блан курашиб кўрадиганлар майдонга чиқсин.

«Комсомол» колхозининг донгдор йигити Қўшоқ Жумаев, ўз тенги Нозикойнинг чақирғини эшитиб:

— Мен беллашаман,—деди.

Икки орада юқори ҳосил учун қизгин кураш бошланиб кетди. Ким енгади?

Буни кузда биламиз.

ЮСУФЖОН ҲАМДАМ

СОВЕТ ГРАЖДАНИМАН

Совет гражданиман, чиндан фаҳрим зӯр,
Ҳайкирсам, дунёни бўйлар овозим.
Улуғ ватанимнинг осмонларида,
Уфукдан-уфукқа етар парвозим.

Менинг ҳукмимдадир темир қалъалар,
Водилар, денгизлар, кўллар ҳукмимда.
Шарқдан-Ғарбга етган у, пўлат йўллар,
Меҳримдан жон олган чўллар ҳукмимда.

Ҳаммаси меники, ватанимники;
Ватанки, мен унинг қўзида мужгон,
Кўксида қалқонман, кўкида лочин,
Боғида боғбонман, постида посбон.

Совет гражданиман, чиндан фаҳрим зӯр.
Ғурурим олдида тоғлар на писанд.
Дўстка меҳрим баланд, ёвга қаҳрим зӯр.
Жангдан ғолиб чиқдим, қиличим баланд.

Юрсам, йўлларимда гулдан поёндоз,
Учсам, булут ошиб, қуёш ҳамдамим
Юзсам денгизларда тўлқин жўр овоз
Аср мазмунига тенгдир ҳар дамим.

Совет гражданиман, меҳнатдан хушвақт
Мендадир букилмас, синмас ирода.
Умрим дostonининг сарлавҳаси бахт.
Бахтки, бахтномамда бўлмиш ифода.

Совет гражданиман — ҳуқуқ эгаси,
Ҳаётим нур блан топгандир ҳаёт.
Одамзодга одам ҳаққини бериб,
Ота бўлиб, доҳим кўйиб берган от.

Совет гражданиман: коммунизмнинг —
Йўлида карвонман, йўловчисиман,
Муқаддас манзилга тикиб кўзимни,
Янргоқ қўшиғини куйлавчисиман.

Совет гражданиман, содик фарзандман,
Мен блан фахр этар, шонли мамлакат.
Чунки у берган онг, у берган юрак —
Унинг меҳри блан тўлган қатма-қат.

Букундан порлоқдир эртанинг тонг,
Кўзимга ташланар улуғ келажак,
Улуғ келажакки, умид журтаги,
Наслим баҳорида гуллаб кулажак,

Букунги отилган ҳар дадил қадам,
Эртанги кун учун пойдевор қураб.
Сталин идроки чизган чизикдан
Келгуси тонгларнинг қуёши юраб.

М. БОБОВ

А С Л Ё Р

Сен ҳам, асл ёрим, ватан ишқида
Бўлибсан фидон, қилмадинг жафо.
Висол баҳорида, хижрон кишида.
Йўлинг садоқату, шиоринг вафо.

Мана озод Ватан, яна улуғвор,
Музаффар байроғи ғолиб кўлида.
Салобати ортган ўша арслон,
Мағрур кадам босар яна йўлида.

Кўрдим, меҳрим конди, эй сўлим шаҳар:
Ғаниш хиёбонлар, гўзал боғ, уйлар.
Ўша, ёшлигимиз, шомдан то саҳар,
Ўзига банд этган кўшиқлар, куйлар.

Битди интизорлик туш, ё бир хаёл,
Ёки чўкиб ўтган бир қаро тундай.
Мен худди баҳору, сен худди бир боғ,
Висол нг тонгида кўрсатдик чирай.

Мана сирдош олма, кўк майса, чаман —
Соғиниб эсланган эски висолгоҳ.
Муқаддас ваъданинг кўшиқлари шан,
Тўқилган хижоси юракларда жо...

Вафо сўзин ҳар тил айтаолади,
Фақат асл юрак, уни мусаффо
Гулнинг барги каби сақлайолади,
Шуни сенга айтсам — кам бўлир баҳо.

Яна боғимизда ўша шўх еллар,
Ғунчаларни ўпиб, очар бандини.
Яна сувлар олқар, қутлайди гуллар.
Булбул такрор қилар вафо аҳдини...

Мана тепамизда ўша тўлун ой,
Ўша юлдузчалар—юз минг чечаклар.
Осмон юзминг кўз-ла кулар эркалар,
Севинчим дун'ёдай, дилга бўлмас жой.

Энди она Ватан озод қўйнида,
Галаба номидан кўтарайлик жом:
Халқнинг туркираган бахти йўлида,
Хизматга тайёرمىз ҳар саҳар, ҳар шом!

Ба'зан мисра'лар ҳам келади равон,
Ба'зан тун оқариб кўп қилади хит.
Энди илҳом тўлиб бўлганда тўфон,
Ўғлим тура келиб берар халақит.

Иккиси ҳам ширин, жондош, бебаҳо,
Билмайман қайбирин этишимни тарк.
Ўртага қўяман меҳримни танҳо,
Шунда жангоҳ бўлиб қолади юрак.

Ўғлимнинг севгиси, ше'римнинг ишқи,
Иккави бир йўла қалбга тирмашар.
Иккави камолот учун интилиб,
Мен блан истиқбол кўкида яшар.

У Л Ф А Т Л А Р

Бир улфатим бор эди,
Қилдим маншат — базм.
Окибат шул бўлдики,
Унутилди ше'р — назм.
Яна бир дўст ортдирдим,
Онлар ўтди кулкида.
Хеч нишони қолмапти,
Мендан умр мулкида.
Учинчи ўрток топдим,
Ўргандим илму ҳиммат,
Катта-кичик юлдида,
Қозондим обрў, қиммат.
Ўтказардим йилларни,
Тотув яшаб уч ўрток.
Келажак — истиқболни.
Уйламасдим мен брок.
Умр ўтарди... бир кун

Ҳасса тутган яланғоч,
Қўп қийналган, қўп хароб,
Кириб келди эҳтиёж:
«Салом! бир илтимос бор:
Сенга топдим бир улфат,
Таништираман, дўст бўлсанг,
Унга қўйсанг муҳаббат,
Номинг ўчмас дунёда,
Яшайсан эркин, хуллас!
Этасан ўзингни ҳам
Мендай балодан халос.
Улуғларнинг ҳаммаси,
Уни севганлар фақат.
Номини айтсам сенга,
Номидир ҳалол меҳнат».
Қабул қилдим талабин.
Меҳнат менга ёр бўлди.
Базмимиз яна ширин.
Чунки улфат чор бўлди,
Меҳнат бўлиб ишбоши
Етказганда тилакка,
Умр қадрини билдим
Танилдим келажакка.

АБДУЛЛА ТОЖИБОЕВ

ТИКЛАНГАН ГУМБАЗ¹

Иккинчи парда

Учинчи манзара

Бз. Зиялиқ ва шайхон айвон. Деворларида турли-туман шикаст хатлар, ёзувлар, ҳам садоқ осиб турган паҳлавонларнинг сувратлари бор. Бу қадим Шарқ рассомларининг чизган расмлари. Айвондан ичкарига кирадиган эшик бор. Бу хониниң хос уйи. Парда очилганда Бугдо ғилам устида ўтиради. Унинг қаршисида мусофир кийимида икки айғоқ туради:

- Бугдо — Хўш, тагин нима бўлди?
- І — Айғоқ — Хўш'ёрлик йўқ бизда, тақсирим, бугун кечаси ҳам уч тўп одам қал'адан чиқиб кетди.
- Бугдо — Қайси томонга қараб?
- І — Айғоқ — Тоққа қараб.
- Бугдо — Рустамга қўшилибди-да, бўлмаса. Ҳаммаси эркавлармикин?
- І — Айғоқ — Аввало ҳаммаси паранжилик эди, қал'адан ташқари чиқиб олгандан кейин, тугал эркак бўлиб кетди.
- Бугдо — Кўрганинғ яхши бўлибди. Эндиги иш паранжиликлар блан бўлсин. (*Иккинчи айғоққа*) Анави девонанг ким экан, аниқладингми?
- ІІ — Айғоқ — Ўшанда бекар бўшатган эканмиз, кейин изини тополмай қолдик.
- Бугдо — Қандай қилиб?
- ІІ — Айғоқ — У ҳам мени сезган экан, қурғур, ҳийласини жуда ҳам ошириб юбурди да. Бозорга кирди-ю, маддоҳликка бошлаб юборди, ўқиган ғазаллари арабчами—форсчами, тушуналмадим. Даррав аламон тўпланди ва унинг гапига тушуниб олди, ҳам уни қуршаб садақа берабошлади. Мен бўлсам, тўпирлаган аламон ўртасида қамалиб қолиб кетдим.
- І — Айғоқ — Ўша пайтда чад бериб қочган экан-да.

¹ Боши 3-санда.

- II — Айғоқ — Ҳа, айни уша пайт.
 Бугдо — Хўш, қайтадан қўлга тушириш хаёлингда борми?
- II — Айғоқ — Албатта. Болғасию кураги блан тутиб оламан.
 Бугдо — *(Овозини ўзгартириб)* Ҳа, темирчи эканми? *Б*ни қандай билдинг?
- II — Айғоқ — Қўлидан танидим. Худди ҳар бармоғи сўйилдай келади. Ҳар кафти худди мана шунча.
- Бугдо — *(Бошини чайқаб)* Тушундим. Тоққа қурол юбориб турган ўша экан-да бўлмаса.
- II — Айғоқ — Худди ўшанинг ўзи.
- I — Айғоқ — Баловинг биттаси ўша эканда, ҳа?
- Бугдо — Шак йўқ. *(Уйланиб)* Албатта ушлаш керак! *(Тусини ўзгартириб, салмоқ блан)* Тариф бўлиб сочилса, товук бўлиб тервинглар, ўрпак бўлиб қочса гар, қарчиғай бўлиб қувинглар, Қочса ўтга айланиб, тошқин бўлиб босиянлар, Қутқарманглар ҳайтавур...
 Бу эл бошини узмай, гавдасин босиш оғир...
- I — Айғоқ — Тоққа кетиб қолмаган бўлса.
- II — Айғоқ — Йўқ, у ҳеч ҳам кетмайди, менинг билишимча...
- Бугдо — Тўғри, у кетадиганлардан эмас. *(Пауза)* Иккавинг икки кўзимсан, ишонарим фақат сиз. Энди хуш'ёр бўлмасангиз, иш ёмон. *(Ичкарига кириб, аёл кийимлари ва икки паранжи олиб чиқар)* Мана кийимларингни ўзгартиришга тўғри келади, душманнинг ўз қувлигини ўзига ишлатиш керак, уқдингларми? *(Ҳар икки айғоқ, кийимларини ўзгартириб, бошларига паранжи солади ва юзларига сачвон тутади)* Йўлларинг бўлсин, боринглар. *(Икки айғоқ зиналардан аста-аста тушар. Ундан кейин иккиси иккиёққа бурилиб, тез-тез юриб кетар. Бугдо ёлғиз, зинага суялиб, ўйланиб сўзлар)* Чексиз Хитой юртини қарам қилиб олиш бундан енгил бўлган эди. Бу қандай асов эл? Қачангача шундай қолар экан? *(Уйлана)* Зарб остига олиш керак бўлади, елкаси ўбдан яғир бўлмай туриб, тумшуги тоза ҳам пачақланмай туриб, нўхталаш қийин, бош эгмайди, кўнмайди шундай... *(Шошқин юриб, посбон киради).*
- Посбон — Тақсир... *(Бош эгади)*
 Бугдо — *(Тепада туриб, оҳиста)* Хоним қалай?
 Посбон — Қўллуқ, соғ-омон.
 Бугдо — Келиб кетучилар кўпми ҳали?
 Посбон — Оқсоч қизлар келиб туради.
 Бугдо — Қиз деганинг эркак бўлиб юрмасин яна?
 Посбон — Йўқ, тақсир, мени кўриб юрганам ва билганим нуқул бўтакўз, қорасоч қизлар.

- Бугдо — (Мазах қилиб) Ўшаларнинг биронтасига хуштор бўлиб қолганга ўхшайсан-а?
- Посбон — Йўқ, тақсир, кўрганимни айтяпман халос.
- Бугдо — Соқ бўл бола! Юзидан пардасини олмай, бирон қиз ҳам ўтмасин, уқдингми?
- Посбон — Хоним кўнмаса, нима қиламан, тақсир?
- Бугдо — Сен, хонимиз амри шундай, деб туриб ол.
- Посбон — Хўб бўлади, тақсир.
- Бугдо — (Пичирлаб) Мастураининг тошга босган изи ҳам сенга аён бўлсин, билдингми? Нимаики сезсанг, оқтирмай-томдирмай менга келиб айтиб турасан. Бор, эсингдан чиқарма. (Посбон бош эгиб кетар ичкариги эшикдан хон чиқади. Икки хизматкор олтин курси олиб келиб қўяди ва қайта кетади. Хон ўтиради)
- Хон — Эрон элчилари ҳали ҳам келганлари йўқми-а?
- Бугдо — Аллаёв, хоним! Ҳали еталгани йўқ.
- Хон — Улар ўтиб олгунча, мен утган кўпрукни бузма-синлар, деб айтиш керак эди.
- Бугдо — Бузилмайди, хон, эрта блан чопар кетди. (Эмтиқ-кан ҳолда чопормон кириб келади ва бош эгади)
- Чопормон — Қуллуқ бўлсин, ҳукмдор.
- Хон — (Кўтарилиб) Не бўлди?
- Чопормон — Тутқун ўзбеклар кўнмаяпти.
- Хон — (Бақириб) Кўнмагани нимаси тағин?
- Чопормон — Ишламаймиз дейди, хон учун битта ғишт ҳам қўймаймиз дейди, нима қилай.
- Хон — (Қаҳр блан) Ишламаймиз дейди? Хон учун? Адабини бермайсанми ахир?
- Чопормон — Мен бермаган азоб қолгани йўқ, ҳукмдор. Тўрт-тасини яланғоч тилиб олдим. Жўшиб-жўшиб қон-лари оқди.
- Хон — Бошқалари кўрдими шуни?
- Чопормон — Кўрганда қандай. Бу жазодан кейин, энди иш-лайсизларми, деб сўрасам, биттаси ҳам ун чиқар-майди, бошларини чайқайди халос.
- Хон — Тез анави устасини бошлаб кел. (Чопормон ке-тади, хон Бугдога қараб) Пайқаяпсанми, Бугдо, бу эл бош эгмайман деяптику, ҳа?
- Бугдо — Пайқаб турибман, жаноб, пайқаб турибман. Ат-рофга кўз ташласам, ҳар ерда бир учқун ётган сингари. Озгина шамол турса бас, ловуллаб ёниб кетади.
- Хон — (Қадалиб) Шундайми?
- Бугдо — Шундай, жаноб. Тоғдаги Рустам тўдасини тол-қонламай туриб, бу ердагиларни бўйин эгдирм-қийин.

- Хон** — Ундай бўлса, буларнинг қонидан шўрва қайнатиш ва гўштларини итларга ташлаш керак. Шунда Рустам ҳам тоғдан тушиб келади ўзи.
- Бугдо** — Гапингиз тузук, жаноб. Лекин, орқасини ҳам ўйлаб қўйишингиз керак.
- Хон** — Бу нима гап тагин?
- Бугдо** — Улуғ хон, ўзбек қизини олма — деб айтган эдим, кўнмадинг...
- Хон** — (Сўзини кесиб) Яна ўша гап..
- Бугдо** — Кечиринг, жаноб, бошқа...
- Хон** — Хўш?
- Бугдо** — Мастурани ўзга ёққа олиб кетиш мумкин эмас, биласиз. Ўлишига ризо, лекин, бунисига кўнмайди, тўғрими?
- Хон** — Тўғри айтаяпсан, кўниши қийин.
- Бугдо** — (Яқинлашиб) Ўз ерида, ўз элида кўркам сарой солдириб, алдиб олмоқ керак бўлади. Агар ундан фарзанд кўрсанг, ўзбек юртига ўшани хон қилиб кўтарасан. Ушандагина бу асов эл, бош эгиши мумкин.
- Хон** — Ҳа, ёв элни елкамизга кўтариб, ўйнатамиз дегин?
- Бугдо** — (Чўчиб) Ҳа, сарой ҳам солдириб, учқунларни ҳам учуриб, я'ни бир ўқ билан икки қуённи кўзланг, демоқчиман жаноб...
- Хон** — (Бугдога жавоб бермоқчи бўлганда, Чопормон олдида Фармон кириб келади, хон унга бурилади) Юқори чиқ, уста. (Ўзи курсига ўтирар, Фармон тўрға ўтади)
- Фармон** — Нега чақиртирдинг, хон?
- Хон** — Халқингга бўлишгин деб чақиртирдим.
- Фармон** — (Кесатиб) Қандай бўлишмоғимни хоҳлар эдинг, хон?
- Хон** — Элингда эс қолмабди,
Эртани ўйлар бир жой йўқ.
Қўл-оёғи бўғовда,
Лекин, яланг кўксини
Ўққа тутар, хайиқмас,
Шамширларим яланғоч,
Лекин, элинг чекинмас.
Эси бор эл ҳеч шундақа бўларми?
- Фармон** — Ўзинг адл туриб айт,
Бийлигингни кўрсат, хон,
Ёвга-ёвмен, демаса,
Эл номуси не бўлар?
- Хон** — (Мазах блан) Жон қийматми, ё номус?
- Фармон** — Ўсадирган эл учун
Ори-номус қимматроқ.
Ўчадирган эл учун
Албатта, жон қийматроқ.

- Хон — (*Ғазаб блан*) Ор-номус деб юриб, жонидан ай
рилади, дегин-а?
- Фармон — Ҳа, шундай. Бу, ор-номуснинг енггани бўлади.
- Бугдо — (*Четга*) Ҳа, тилингга бигиз қадалгур!
- Хон — (*Уйланиб*) Заҳарлик сўз, лекин, бема'ни... (*Ўрни-
дан туриб*)
Шаҳар халқи унамапти амрингга,
Ғишт қуйишдан бош тортибди биракай,
Халқинг блан сўзлаш, кўндир, кенгаш бер.
Мендан хайр бўлмас, яхши тушинтир.
- Фармон — Ғишт не учун керак экан?
- Бугдо — Улуғ хоннинг қайлиғи учун, я'ни маликамиз учун
олтин гумбазлик оқ сарой солиш керак. (*Ёлғон-
дан кулиб*) Энди уқдингми, уста йигит?
- Фармон — Уқдим, ҳа. Халқим кўнмаган юмушга менинг-ку-
нишчмни қайдан билдингиз, хўш?
- Бугдо — (*Рангини ўзгартирди*) Улуғ хонга хизмат этгинг
келмайдими, а?
- Фармон — Этолмаслигимни аллақачан айтганманку.
- Хон — (*Хайқириб*) Менга қара ҳей...
- Фармон — Қараб турибман. (*Баттар қадалар*)
- Хон — Ақлга кел эй, йигит:
Менинг енгган еримнинг-
Куни мен учун ботади,
Тонги мен учун отади.
Керак бўлса, итлари ҳам мен учун ҳулар.
(*Яқинлаб*) Айтгандим-ку бир марта,
фе'лимни унитдингми?
- Фармон — Осмондаги ёриғ кун
Ўз юрар йўли биллади.
Унинг юзар денгизи ҳам ўзгача,
Унинг чиқар гумбази ҳам ўзгача.
Кун маконин гўзал солган, (*Осмонга қараб*)
Барча юртга еткиза солган уста ҳам ўз фе'лини
ўзи билса керак. (*Хонга қараб*)
Баланд кўкнинг устаси ҳеч ким блан кенгашмас.
Энди, итлар тўғрисида бўлса... (*Сал тикланиб
ва ҳар сўзини салмоқлаб*) Ит — ҳар қачон ит...
унда номус деган бўлмайди, у хон учун ҳуриши
ҳам мумкин.
- Хон — (*Ғазабланиб*) Гапни қисқа қил, амримга бўйим
сунасанми, ё йўқ?
- Фармон — Йўқ, жаноб, йўқ... Мен ит эмас!
- Бугдо — Демакки, севган ҳунарингдан безибсан-дэ?
- Фармон — Юртим учун, ўзим учун безмас эдимку-я...
- Хон — Чопормон!
- Чопормон — Ҳа, тақсир. (*Бош эгади*)
- Хон — Уч марта!
- Чопормон — (*Бурилиб, бақиради*) Ҳо, довулчилар!

(Икки довулчи шошқин кириб, қатор туришар)
Уч марта! (Уч марта довул урилади, қилич таққан ўн жаллод ҳозир бўлади, та'зим этади).

Хон — (Чопормонга) Қамоқдаги ўзбекларнинг биттасини ҳам қолдирмай ҳайдаб кел. Қаршилиқ қилганларини эса ҳозир ўнлаб-ўнлаб калласини уз!

Чопормон — Хўб, тақсир. (Кетар)

Хон — (Жаллодларга) Ҳозир бўлинг!

Жаллодлар — Хўб бўлади, жаноб! Қиличимиз қонсираган, жаноб. (Қиличларини яланғочлаб туришар)

Хон — Буғдо, қамоқдагиси қанча эди?

Буғдо — Уч минг қадар шекиллиқ.

Хон — А? Оз бу... Бутун аскар отлансин, қарри демай, ёш демай шаҳар халқини ҳайдаб келсин. Бурқиб қон дар'ёси оққанини ўз кузи блан кўрсин бу уста йигит...

Фармон — Сабаби не, жаноб? Бу не учун?

Хон — (Чатнаб) Ҳа... Сенинг мени танишинг учун... (Буғдога) Қани, Буғдо!

Буғдо — Ҳозир, жаноб (Кетабошлади)

Фармон — (Буғдога қўл кўтариб) Тухта.

Буғдо — Не демакчисан?

Фармон — Ўйланиб олай, фурсат...

Буғдо — Ўйлан бўлмася... (Хон блан Буғдонинг кўзлари Фармонда. У эса оғир хаёлда)

Хон — (Бесабр) Ўйланиб бўлдингми?

Фармон — (Оғир бурилиб) Бўлдим.

Буғдо — Жавоб қил, ундай бўлса,

Фармон — Кўндим.

Буғдо — Кўндирасан ҳгм-а?

Фармон — (Оғир) Билмайман. (Қўллари боғлиқ ўн кишини Чопормон ҳайдаб киради. Ун жаллод улар ёнига етиб боради ва қиличларига қўл солади. Хон блан Буғдонинг кўзлари Фармонда)

Буғдо — Кўтар (Қиличлар кўтарилади, Фармонга қараб) Кўндирасанми, жавоб бер уста!

Фармон — (Ноилож) Ҳа.

Буғдо — Эй жаллодлар, боратуринг, (Улар кетар)

Фармон — Улуғ ҳукмдор, сен ҳам боратур, мен халқим блан ўзим сўзлашаман. (Ранги оқариб, устунга суяниб қолади. Хон блан Буғдо аста чекинади, чиқиб кетади. Чопормон кетган ёқдан тутқун халқ кирабошлайди. Кўпларининг гавдасида таёқ излари, қамчи излари, яғринлари кўкарган. Булар орасида қўйлақлари пора-пора ва елкаси қон, оқсоқол Катрон ҳам бор, ҳамма бурилиб Фармонга қарашар)

Катрон — (Овози титраб) Фармон!

- Фармон — (Кўзини очиб) Ота! (Чўчиб бўйнидан қучади) Шур-
лик отам! (Йиғламсирайди)
- Қатрон — Йиғлама болам, душманнинг олдида йиғлама, кўз
ёшингни кўрсатакўрма, енгдим деб ўйламасин.
- Фармон — Усти-бошинг нега бунча қон?
- Қатрон — Туққан-туғишганлар олдида қизормай ўлсам, ўз-
бек деган номимга кир юқтирмай ўлсам, не кўр-
сам ҳам розиман. (Пауза) Сен бу ерга қандай ке-
либ қолдинг?
- Фармон — Чақиртирган экан.
- Қатрон — Сенга не қил дейди у?
- Фармон — Бош эг дейди, кўнинглар, дейди.
- Қатрон — (Совуқ) Сен нима деддинг, ўғлим?
- Фармон — Кечир, ота, кўнамиз дедим.
- Қатрон — (Чекиниб) кўнамиз деддинг? (Халққа бурилиб)
Эшитдингларми, халойиқ?
- I — Овоз — Ҳа, эшитиб турибмиз.
- II — Овоз — Номард...
- Қатрон — Хўш, отангни қанчага сотдинг? Кун куйдирган,
қиров босган оқ соқолим ва оқ сочларимни ҳам
сотдингми? Баҳоси не бўлди айт!
- Фармон — Ота, қулоқ сол...
- Қатрон — (Сузини кесиб) Сузлама эй! (Халққа бурилиб)
Эй, халойиқ!
Қози ўзинг, адл, биллик ўзингда,
Гуноҳкорга ҳозир жазо тайин эт,
Ўрнак бўлсин кейин чоқда айтарлик,
Мана шундай номард ўғил отаси—
Мени ҳам қўша жазола, ҳеч аямай... (Халқ инда-
мас)
- Нега ҳечким чурқ этмайди? Аяйсизми? (Қаттиқ)
Ё сўзимга ишонмайин турибсиз?
Бир худонинг номи блан қасам ичаман,
Пайғамбарнинг номи блан қасам ичаман,
Машойихлар номин айтиб, қасам ичаман,
Ёруғ кўннинг шу'ласи блан,
Ҳам танамдан оққан қон блан
Қасам'ёд этаман, ишонинг. (Халқ ҳали ҳам ин-
дамас)
- II — Овоз — Улканимиз ўзингсан,
Улуғямиз ўзингсан,
Жазони ҳам ўзинг бер.
- Қатрон — Тузук, ўзим берайин жазо... (Икки кишининг бел-
боғини ечиб олиб, бир-бирига боғлаб эшади ва
тузоқ қилиб ўғлининг бўйнига солади)
Болам, ўз отангни меҳрсиз дема, раҳмсиз дема.
(Елкасига қўл ташлаб)
Эсингдами, касал бўлдинг ёшликда?
Сен тўшакда ётар ёдинг бедармон,

Узоқ тунлар киприк қоқмай, уйқусиз
Бошинг силаб ўтирардим қошингда... (*Йиғлаж-сираб*)

Ёлғиз ўғлим учун мени олгин деб,
Кўзларимдан ёш тинмайин кечалар,
(*Кўкка қўл чўзиб*)

Даргоҳидан тилаганман эгиб бош...
Болагинам оқламадинг тузимни,
Ўз жонингни аяб, этдинг номардлик...

Фармон — Кўрққаним йўқ, ота, жон аяганим йўқ.

Қатрон — (*Кесиб*) Кўрққинг, аядинг.

Кўрққанингдан сўнг, отангни ҳам сотдинг.

Фармон — Сўзимга қулоқ сол, ота.

Қатрон — Йўқ. (*Овозини ўзгартириб*)

Ҳеч бўлмаса ўлар чоқда отангни сийла,
Сўзимга сўз қўшмай, сабр эт, ҳурмат қил бироз.
Менинг блан сўз талашма кетар пайтингда...
(*Халққа омирона*)

Қани, тортинг, бас... (*Зўрға икки одам яқинла
тади, иккави сиртмоқнинг икки учини ушлайди*)
Бу жазога ризо бўл!

Фармон — Розиман, ота. (*Сиртмоқ тортилай деб турганда,
тўхта деган аёл овози эшитилади. Бу Зайнаб*)

Зайнаб — (*Кўз ёшлари блан халқни ёриб чиқар*) Тўхтанг
(*Қатронга*) Қатрон, Фармон менинг ҳам фарзон-
дим ахир. Нега унитасан?

Қатрон — Не демакчисан?

Зайнаб — Уч марта ота, деди, уч марта сўзлагани қўйма-
динг. шу ҳам одилликка ётадими?

Қатрон — Ҳа, адллик... сўзласа, гуноҳи ортади.

Зайнаб — (*Икки кишига*) Олинг!

Қатрон — (*Қат'ий*) Олманг! (*Зайнабга*)

Зайнабим, аралашма! Эр бийлиггни аёл бузадими?

Зайнаб — Йўқ ҳали

Қатрон — Қўй бўлмаса. (*Икки кишига*) Тортинг! (*Улар торт-
моқчи бўлади*).

Зайнаб — Тўхтанг, дейман. (*Қатронга*)

Қаттол, Қатрон, қулоқ сол,
Фармон ўлса, куйиб кул бўлар,
Мастура бор унинг ортида...

У ҳам келсин бу ерга,
Бирга ўлсин келин ҳам.

Қатрон — (*Заҳарханда*) Мастуранг ким?

Хонга берган қизингми?

Зайнаб — Нималар деяпсан, Қатрон?

Қатрон — Хонга қиз раво кўрган—сен, мен—боламини унга
бермайман деяпман.

Фармон — Ота!

Зайнаб — Хато деяпсан, Қатрон.

- Овоз — Қатрон тўғри...
- Овоз — Қатрон одил.
- Овозлар — Тўғри, адл сўз...
- Зайнаб — (Халққа) Ундай бўлса, менга ҳам жазо...
Дор қуринъ, дорга тортинг! (Қатронга)
Мен қизимга ишонаман, ишончимни шундай кунда
синайман. Шунинг учун парвариш қилганман. Агар
сен ишонмас экансан, ўзинг бил. Қайнатиб, шўр-
васини ич, менга деса.
- Қатрон — Сенинг қўйларинг ҳам бўрига олдирмайди шекил-
лик.
- Зайнаб — (Аччиқ блан) Мен қўй туққанам йўқ, ўғил блан
қиз туққанман. Рустамим қандай бўлса, Мастурам
ҳам шундай.
Қайсиси гуноҳкор бўлса, жазосини бирга тортаман.
Тагин қандай мазохинг бор? (Пауза)
- Қатрон — (Қийналиб) Зайнаб... Ранжима, Зайнаб!
Мазах қиладирганим сен бўлсанг, мазах қилмай-
диганим ким бўлади? Хаёлимни эзган, юрагимни
парчалаган бу ҳодиса қаршисида тоқатим тоқ бўл-
ди. (Овози титрар) Сен нимага ишонсанг, мен ҳам
ўшанга ишочайин... Фақат ранжима, Зайнаб.
- Зайнаб — Ундай бўлса, ўз фарзандингга ҳам ишон, Фармон
номусини сотадиган йигит эмас. (Халқда ҳаяжон)
- Овозлар — Кампир ҳақ... Фармонга ишонамиз.
- Қатрон — (Оғир ва кескин) Олинг бўйнидан. (Фармоннинг
бўйнидаги сиртмоқ олинади)
Айт, қани, не билганинг бор?
- Фармон — Туғишганлар! (Энтикиб қолади)
Ўлишга шошилиш керак эмас. Тўқилган қон, ўч-
ган умр бунисиз ҳам етгулик-ку. Бунисиз ҳам
найзаларнинг тиғи, қиличларнинг дами ҳар ўзбек
юрагига қадалиб турибдику, ахир.
- Овозлар — Тўғри, рост... ҳақ гап...
- Фармон — Демак, ажал блан олиш! Ғайратингга, номусингга
ҳийла ва ақлингни қўшабил! Бекорга ўлиш—миқ-
тилик эмас. Аввал ёвингни ўлдир.
- I — Овоз — Шунинг учун кўндингми?
- Фармон — Мен кўнмаганда, мен розилик бермаганда, қутир-
ган ёв қанча-қанча одамнинг қонини сувдай оқиз-
моқчи эди. Мана шу турган қоракўзлар армонда
қирилиб, кетар эди. Бу кенг оламнинг бутун қар-
ға ва қузғунлари кўкимизни булут сингари босиб,
айланиб, шовқун солиб, ўликларимизни бўлишар
ва кўзларимизни чўқиб ер эди. Хўш, бу ақлдан
бўладими, а?
- Қатрон — (Паузадан кейин) Болам, саройни ким учун сола-
миз? Ўша саройни ўртаган хон учунми ё? Бу ен-

гилганлик эмасми? Бундан қирилиб кетган яхши эмасми?

Фармон — Тоғдан тўфон тошиб оқсаю, тилсиз бир офат босиб келса, саройларни қулатса, боғларни қийратса, ўша тўфон ўтгандан кейин нима қилар эдик, оғайни? Умрдан умид узиб ўтирармидинг, ё бўлмаса...

(Пауза)

Зайнаб — Йўқ болам, қайта яшар эдик, қўзғолар эдик.

Фармон — Тоғлардан тош учириб,
Чинорларни қулатиб,
Қаттиқ бўрон тез келса,
Вайрон этса нетардинг?
Қани сўйла, оғайни...
Ўтирармидинг ҳаётингни, келажагингни ўйламай?
(Отасига) У ҳам енгилганлик бўлармиди, ота?

Қатрон — Сўзла, болам.

Фармон — (Овози ки ўзгартириб) Енгдим деган қаттол хон ҳам ўша соқов ва сўкур офатларнинг бири; шунга кўра, ҳаётдан безолмаймиз, умрдан кечаолмаймиз. Ойна кўлдай ҳовуслари бўлмаса, жаннат мисол чорбоғлари бўлмаса, муноралик саройлари бўлмаса, ўзбек эли—эл эмас. Хон учун эмас, ўзимиз учун бўлади сарой... (Ердан тупроқ олиб) Туғилган ернинг тупроғини, энди қайта бузилмасдай, аччиқ тер блан ийлаб, узоқ авлодлар учун олтин гумбаз, олтин сарой солсак дейман. Ёмғур ювмас, офтоб тапти ололмас ва ўт куйдирмас, ажиб сир блан бўялади бу сарой. Учган қуш ҳам бир айланиб қарамай, савлатига қизиқмай, тепасидан ўталмас. Узоқ эллардан сафарга чиққан қорвонлар савоб учун яна бир келиб, унинг бағрида тунамай ва тавоф этмай кеталмас. Шундай бўлади у сарой... (Ҳамма балқигандай жим, Фармон тиз чўқади) Хўш, сени арзонга сотибманми, ота? Энди ҳарқандай жазога тайёрман.

Қатрон — (Овози титраб) Бошингни кўтар, болам. (Турғизди) Сўзла, болам, сўзинг қолмасин.

Фармон — (Ўзини дадил олиб) Элнинг қулаган гумбазини қайта тикласак, дейман. Қайнар булоқдай қайнаган ғайратимизнинг му'жизаларини оламга яна кўз-кўз қилсак, дейман.

Овозлар — Боракалло... Ҳақ гап... Туғри... Рост... Жойида...

Фармон — (Зайнабга яқинлашиб) Она, бу қарор Рустамга ҳам тез етса экан, у ҳам билса...

Зайнаб — Еткизгайман, болам. (Қошига келиб)
Сен кўтарган у олтин гумбаз,
Ўша куннинг жарчиси бўлсин,
Узоқ-яқин туғишган халқни,
Озодликка чорласин тугал...

- Фармон — Яхши айтдинг, соз айтдинг, она!
 Ўша гумбаз кўтарилган кун,
 Жилваланиб қуёш тигида,
 Сўнгги жангга аломат бўлсин.
 Ўша кун букилган беллар,
 Ва қон бўлиб кетган елкалар,
 Қадни ростлаб кўтарсин қурол.
 Озодликнинг баланд гумбазига
 Ўша кун чўзилсин қўллар.
 Ва очилсин ўша кун йўллар.
- I — Овоз — Шаҳид ўлган туғишганлар руҳи ҳам
 Қанот қоқсин ўша кун бошларда.
 Ва айлансин олтин гумбаз устида,
 Учиб юрсин туғилган ер кўкида...
- Қатрон — (Қўл кўтаради) Ё омин. (*Ҳамма қўл кўтаради*)
- Овозлар — Омин... Омин... Ё илоҳи омин.
- Қатрон — Ё илоҳи омин... Халқимнинг ниятини бергайсан,
 Мўродига етказакўргайсан, эй парвардигори олам...
 (*Ҳамма фотиҳа қилади*)
- Фармон — Ҳазабларингга ҳам, марҳаматларингга ҳам розиман,
 Кўришгунча, хайр бўлмаса ..
- Овозлар — Хайр, омон бўл, соғ бўл! (*Халқ чиқабошлар, Фармон то ҳамма чиқиб бўлгунча орқаларидан ҳурмат ва севги билан қараб турар*)
- Фармон — (*Меҳрибон ва мулоим*) Яхши эл сан... Қиш каби қаҳрликсан ва ёз каби меҳрибонсан. Юрагинг ҳам кўз гавҳарингдай мусаффо... Севаоласан ва ўзингни севдираоласан. Сендан туғилганимга минг шукур... (*Чопормон киради. Фармонга қараб қолади*)
- Чопормон — Уста! (*Фармон бурилиб қарар*) Элингни кўндирдингми?
- Фармон — (*Кескин*) Сенга не керак? Хонингни чорла!
 (*Чопормон ўқрайиб, ичкари кетар. Кўп ўп май, хон ва Бугдо чиқади*)
- Хон — (*Гердаийб*) Сўйла уста, не бўлди?
- Фармон — Кўнди элим...
- Бугдо — Соз...
- Хон — Ўзинг ишга тез кириш, уста, ҳарқачан хон учун сарой солаётганинг эсингда бўлсин.
- Фармон — Хўб, киришаман. Хонга сарой солиш керак-у, яна шошилмайин бўладими?
- Хон — Не дединг, уста? Уқмай қолдим.
- Фармон — (*Эзилиб*) Кечиринг, жаноб.. Усталарнинг ба'зи-ба'зида хонлар уқиб ололмайдирган сўзлари ҳам бўлиб туради... (*Бир-бирига сўзсиз тикилиб қолади*)

ИККИНЧИ ИНТЕРМЕДИЯ

Ойдин кеча. Чап томонла йўғон қайрағоч. Бу—Мастура турган уй эшигини тўсиб туради. Қайрағоч тагида посбоч юрибди.

Посбон — (Ўйланиб) Юрт Бугдони қув дейди, ёлғон... У-шум. Шумларнинг ҳам каттаси. Унинг қирқ кўзи, қирқ қулоғи бор. Ҳамма нарсани кўриб, ҳамма нарсани эшитиб туради. Бугдо ернинг усти блангина эмас, ости блан ҳам хабарлашиб туради. Менга айтади: Кўрмаган, билмаган бўлиб юр, броқ ҳаммасини билиб, кўриб юр, киприк қоқма... Бу қандай қув одама? Соқол—сочи сутдай оқ, юраги бўлса кўмирдан ҳам қора. Обба, ла'нати-е... Қандай онадан туғилди экан ўзи? Биламан, хон қайтгандан кейин (Чўчиб) Мастура блан Фармонни ўлимга тутиб бермакчи. Ҳа, шумлик, шумлик... Сулув Мастура сўнгги марта кўзларини жовдиратиб, уларнинг олдида, менга қараб хайр деса-я... (Тўхтаб) Не деб жавоб бераман унга? Қўрққанимдан индаялмай қолсам а! (Дадил) Йўқ, қўрқмайман. Жуда қаҳри келса бошимни олар. Менинг жоним уларникидан ортиқми? Кўз ёшларимни оқизиб туриб, инграб туриб, ўлан айтиб, хайрлашаман. Посбонда ҳам юрак борлигини, армон блан кетаётган икки ёшга кўрсатаман. (Оғир ҳаёл ичида бизга малум ўланини айтади)

Онаси ўлган оқ бута
Эртаю кеч бўзлайди,
Инграб келган овози
Юрак дардин қўзғайди.

(Иккинчи тарафдан гул териб келаётган Мастура блан Зулайхо посбонни кўриб, тўхташар, ўлан давом этади)

Бўзла-бўзла, мунгдошим,
Тушунаман зорингга.
Инграшайлик қўш етим,
Мен бораини ёнингга.
(Сўзсиз ўлан)

Зулайхо — Мастура, қандай зорлиқ сўзлар...

Мастура — Мен бир йўла эшитган эдим, онаси ўлганда тўқиган экан.

Зулайхо — Шоир эканда бўлмаса...

Мастура — Шоир. (Кулиб) Балидроқ олавер. (Яқинлашар)

Посбон — (Чўчиб) Не дединг, Мастура?

Зулайхо — Балидроқ олавер, деяпти.

Посбон — Мен ҳали ўлан айтдимми?

Зулайхо — (Кулади) Уйқидамисан ўзинг, посбон?

Посбон — (Кулиб) Балки... Тушимда сулув қизларни кўриш, алла қачанлардан бери менга одат. (Кулишади)

- Зулайхо — Балки рост... Мушукнинг тушига нуқул коса тўла
сут кирар эмиш. (*Кулки*)
- Мастура — (*Яқин келиб*) Фармонни кўрдингми?
- Посбон — Ҳа, кўрдим.
- Мастура — Қачан, қаерда кўрдинг?
- Посбон — Ҳали келган эди, ўткизиб юбордим, уйда.
- Мастура — Раҳмат, чироқчинам. (*Бир гулни ҳидлатиб, ўтиб кетар*).
- Посбон — (*Ўтиб бораётган Зулайхони ушлаб*) Сенинг отинг
Зулайхо эмасми?
- Зулайхо — Ҳа, Зулайхо. (*Сабабини сўрагандай тикилади*)
- Посбон — Сенлар бизни ёмон кўрасизлар, ростми?
- Зулайхо — Албатта рост, ҳали гумонинг ҳам бормиди?
- Посбон — (*Кўрққандай чекиниб*) Кечир Зулайхо. Гумоним
йўқ... Бизни бутун халқ ёмон кўради, мен бун
яхши биламан. (*Бош эгиб*) Сўкаберинг, қарганг,
илож йўқ... (*Зулайхо ўтиб кетади, унинг орти-
дан посбон ҳам кетади*).

П а р д а.

Учинчи парда

Тўртинчи манзара

Кеча. Хон бўлмасивнинг ички кўриниши. Бўлма турли-туман халқларнинг
аси-буюмлари блан зийнатланган. Ўртада—икки чорбурчаклик тошлар устида
шамдонлар ёниб турибди. Тўрда хон ўтирадиган ўрин ипак гиламлар блан
безатилган, икки томонига иккита яланғоч шамшир қадалган. Қаршида мисдан
қуюлган азоб тангрисининг ҳайкали. Ҳайкал олдида одам чаноғи, чаноқнинг
икки кўзидан бир-бирига ўралиб, тилларини ўйнатиб турган икки илон кўри-
нади. Парда очилганда, хоннинг узоқ сафардан қайтиши ҳурматига қоқилган
довул сурони эшитилади. Хон блан Бугдо кириб келади, хон ғазаб тангриси-
нинг ёнига келиб, уви ўпар, кейин бироз чекиниб, қўл қовуштириб, ибодатга
юз тутар. Бугдо ҳам шуни такрор қилар.

- Хон — Улуғ эгам, тилагимни қабул эт,
Мададингга суянаман ҳар замон.
Сермаганим ўзинг берган у шамшир,
Сенинг ўзинг бажо этар ҳукмимдир,
Бу сафар ҳам одам қонин кўп тўкдим..
Сенинг учун тўкдим, сенга инониб.
Сени туққан улуғ куннинг ботарига етгунча,
Ер юзини енгсам эди ўзимники этгунча..
Мен бор ерда сен борсен,
Сен бор ерда мен — кучлик..
Икки оёқ ва бир бошим бор чоқда,
Топянаман бир ўзинга, худойим!
Менга берар мададинг ҳам қуватингни кам этма..
(*Тиз чўкиб, бошини эгар*)

- Бугдо — Менинг ҳам тилаганим — улуғ хоннинг тилагани. Тилаганимни қабул эт, тангри! (У хон блан бир-га бош эгар, хон тургандан кейин турар)
- Хон — (Салмоқ блан, бориб ўрнига ўтирар) Ўтир, Бугдо. (Бугдо ўтирар) Қулоғим сенда.
- Бугдо — Сен кетгандан бери, улуғ хон, икки ердан элчи келди.
- Хон — Қаерлардан?
- Бугдо — Хитой ва Ҳиндистондан.
- Хон — Оёқ олишлари қалай?
- Бугдо — (Жонланиб) Бу йўли ҳам жуда жонларини қийнабди.
- Хитой элчиси, юзингни кўриб — зиёрат қилиб қайтайин деб, уч ой сарғайиб ётди. Узоқлаб кетди деган хабарингни эшитгандан кейин, кетишга йўл тутди.
- Хон — (Хурсанд) Яхши жўнатдингми?
- Бугдо — Майда-чуйдасини ҳисобга олмаганда, ҳар қайсисига қирқ ўзбекдан қул қўшдим.
- Хон — Ўзлари нима олиб келибди экан?
- Бугдо — (Кўтарилиб) Хитойдан юз нор туяга ортилган ипак келди. Тўқимлари олтин, чанг юқмас, икки тулпор келди, фақат қанотлари йўқ, леккин бири-биридан қолишмайдиган югурик...
- Хон — Ҳиндистонданчи?
- Бугдо — Улар ҳам унча қашшоқ эмас. Қирқ филга олтин-кумуш ва асил тошлар юклаб келди.
- Хон — Уларга Мастурани кўрсатдингми? Сулув хоним қаршисида элчилар бош эгдиларми?
- Бугдо — (Ранжиб) Кўрсатдим, жаноб.
- Хон — Нега рангинг ўзгарди, Бугдо, нима бўлди?
- Бугдо — Билмай қўяқолсанг тузук эди, улуғ хон.
- Хон — (Кесиб) Айт, яширасанми?
- Бугдо — Кўрсатишга кўрсатдимку-я... Мен — бу маликамиз деб таништираман, ул: „малика эмас, асирамен“ дегани... Элчиларнинг тушунмагани обрў бўлди. Кейин кўп сўзга солмай, ҳангомани бошқа ёққа буриб юбордим, хон.
- Хон — Оббо шум қиз, ҳали ҳам кўнмасдан юрибдими?
- Бугдо — Кўнмайди, жаноб.
- Хон — Нега кўнмайди, нега? (Ўқрайиб қарайди)
- Бугдо — Кўнгида ўзга одам бор, бу гўзалнинг кутгани бор.
- Хон — (Салмоқ блан) Бугдо! Сен бошдан шу ишга қаршисан. Эсингни эртaroқ йиғиб ол, бошинг бекор учиб кетмасин, сен ҳам охир менинг қиймалайдиган одамимсан.
- Бугдо — (Бош эгиб) Бошим — бостан изинг садағаси, хон. Сен керак қилсанг, ўзим ҳам кесиб бераман.

- Броқ, сезганимдан тонмайман.
- Хон — Нима сездинг, хўш?
- Бугдо — Сафардан чарчаб қайтдинг, ҳукмдор, бугунча ётиб дамингни ол.
- Хон — (*Ёқасидан тортиб*) Дам ол, дейсанми? Сезганларим ёлгон, дегин бундан кўра...
- Бугдо — Сенга келиб қўшилганда, ўзингдай ёш эдим. Шундан бери қанча замон ўтди. Қанча ёлғонимни тутдинг, хон (*Хон уни итариб солар, Бугдо ўзини тутиб қайта ўтирар.*) Ёлғон эмас, улуг хон.
- Хон — Айт бўлмаса. Яширмасдан тугал айт.
- Бугдо — Айтаман, ҳукмдор. Фақат менинг кенгашимсиз жазо бермасликка ва'да эт.
- Хон — (*Паузадан кейин*) Яхши.
- Бугдо — (*Сир қилиб*) Мастуранинг севгани Фармон.
- Хон — Фармон? Анави, устани айтяпсанми?
- Бугдо — Ҳа, ушал уста, жаноби хон. Севгани ўша уста бўлиб чиқди. (*Хонга яқинлашиб, яна сирлироқ*) Ўзим пайқаб юрар эдим, анигини билиш учун якки кўзимнинг бири ўшаларда бўлди, бир куни кечқурун...
- Хон — (*Сўзини бўлиб*) Бас... Ишондим сенга. (*Паузадан кейин*) Сен не жазо буюрар эдинг, хўш кенгашингни айт.
- Бугдо — Менинг кенгашим: сарой битгунча сир берма, хон.
- Хон — Ичингдан эзил, дейсанми? Йўқ! Кўкрагимга куйдирги бўлган бу сулув қизнинг юрагини эзмоғим керак.
- Бугдо — Унда сарой битмай қолади, ҳукмдор.
- Хон — Битмаса менга нима, саройдан нима хайр менга? Ё унга йилқи қамармидим, қўй-эй...
- Бугдо — Бунда ма'ни бор, ҳукмдор. Ақлингни ғазабинг енгмасин. (*Ўйланиб*) Менинг билишимча, сарой солдирганинг бу халқ орасида анча шуҳратга сабаб бўлади. Бундан кейинги қарам қилмоқчи бўлганинг эллар ҳам юввош бўлади. (*Яқинроқ келиб*) У вақт, ҳукмдор, орқангга қарамай — олдинга юрасан, олисинг яқин бўлади. Мана, гумбаз битмай қолсачи, оламга кулки бўламиз, халос. Мен айғоқчилар хабаридан шу натижага келдим, хон.
- Хон — Тузук. (*Ўйланиб*) Лекин, Мастурасиз битмай қолишининг сабаби нима?
- Бугдо — Анави уста йигит ишламай қўяди-да ахир.
- Хон — Нечун, ишламай қўяди, хўш?
- Бугдо — Синаб кўрдим, кўзим етди, ҳукмдор... Уч кун бўлди Мастурани зиндонга ташладим. Ўшани эшитгандан буён уста, ётган еридан бошини кўтаргани йўқ.
- Хон — Ҳали ҳам кўнмай юрибдими?

- Бугдо — Кўнмак уёқда турсин, тили сўзга келмайди.
Хон — (*Баджаҳл*) Тили сўзга келмаса, тили блан бошини қўшакес. Унда? Ўзга уста қуриб қолибдими, бу ерда?
- Бугдо — (*Эгилиб*) Кечир, хон, яна жаҳлинг оловланмоқда. Фармон кўп элларга донгғи кетган уста, биз учун унинг қургани-қиммат.
- Хон — (*Уйланиб*) Чақиртир бўлмаса.
- Бугдо — Бугунми?
- Хон — (*Қизиб*) Ҳа, шубугун, ҳозироқ...
- Бугдо — Чақиртираман, жаноб. Фақат кетини ўйла, ошиқма. Бу йўли газабингнинг тизгинини менга ушлат. (*Ялинган овоз блан*) Бўладими?
- Хон — Ҳо, қув Бугдо, бўлади-бўлади. (*Бугдо чиқиб кетаётганда Чопормон келади*)
- Чопормон — Ё ҳукмдор, эшигингга уста йигит келибди, хонни кўрмайин кетмайман, дейди.
- Хон — Кирсин, тез кирсин.
- Бугдо — (*Хонга яқинлашиб*) Ё жаноб.
- Хон — Тағин нима?
- Бугдо — (*Ялиниб*) Айтганинг эсингда турсин, хон.
- Хон — Бас, бас... (*Фармон кирар, хон овозини ўзгартириб*) Кел, йигит! (*Фармон шам'донлар ёниб турган тошга суяниб турар*) Мен ўзим чақиртирмоқчи эдим, яхшики ўзинг келиб қолдинг. Гумбазни қачан битирасан?
- Фармон — Эгаси бўшатилганда, жаноб.
- Хон — Эгаси ким?
- Фармон — Мастура.
- Хон — (*Салмоқ блан*) Хато айтасан, уста йигит, эгаси мен бўламан.
- Фармон — Хоннинг сўзи ҳам икки бўладими? У учун деган эдингку бошида?
- Бугдо — Хон блан хоним бир киши эмасми, йигит?
- Фармон — Йўқ, бир эмас.
- Хон — Бугдо, чақиртир бўлмаса, бўлакман деса ўзи айтсин. (*Бугдо кетар*) сен бўлса, йигит, бундан кейин унинг номини тилингга олма.
- Фармон — Оламан жаноб, Мастура мен учун туғилган қиз, шуни айтайин деб, излаб келдим атайин...
- Хон — Йўқ, мен учун туғилган!
- Фармон — Хон! (*Яқинлашар*)
Бундан ўзга хиёнатинг каммиди?
Элчилар-ла қирқ ўзбекдан қул кетди.
Инграй-инграй йўлга тушди шўрликлар,
Инграб қолди қанча есир ва етим...
Ел совурган қул ётар бу шаҳар ўрнида...
Йиғлаган юрт кўз ёшидан кўллар ҳам тўлди...
(*Совуқ*)

- Энди менинг севганимни оламан, дейсан.
Жонимни ол, хон, аяма! Лекин ёрни бермайман.
- Хон — (Энкайиб) Элинг учун, еринг учун не сурасанг, мен берсам, Мастурадан кечасанми?
- Фармон — Кечгани қалай?
- Хон — (Оҳиста) Мастура блан кўзма-кўз туриб: „Энди сендан кечдим“ дейсан. Бўладими?
- Фармон — Бўлади хон. (Қийналиб) Фақат сен менга ўз севганидан кечаолиш ҳунарини ўргат.
- Хон — Ундай ҳунар бормикан?
- Фармон — Бўлмаса қандай кечайин?
- Хон — (Заҳарлик) Элингни севганинг учун кечасан.
- Фармон — Ёр севалмаган юрак, ални севаолмайди, хон. Мен элимни ёр севгандай севаман. Ёрни эса, элимдай... Балиқ сувсиз яшалмагандай, мен Мастурасиз ҳеч... (Пауза, Мастура эргаштириб Бугдо кириб келади, Мастура Фармонни қучоқлаб олмоқчи. Лекин ўзини зўрға тутади, оғир-оғир хон олдига юради).
- Хон — Бу уста сенсиз яшалмайман, деяпти. Сен нима дейсан, Мастура?
- Мастура — Мен ҳам шундай, улуғ хон. Фармонсиз ерда мен офтобсиз гулдай сўламан. (Тиз букиб) Раҳминг келсин, ая, хон. Мени ёрдан айирма, Азоб берсанг, бирга бер. Бирга ўлдир, бирга кўм... Сендан ўзга тилак йўқ! (Пауза. Хон ўзидан-ўзи бўғилгандай, ерга чўкар, яна туриб)
- Хон — Тур, Мастура. (Мастура турар) Тилагингни бердим ёринг блан бирга яша. Қанча қаттол бўлсам-да, сени кўриб ёриб кетдим... (Титраб) Аллақандай кўзга кўринмас ва узулмас ипак-ип блан менинг қўлларимга тушов солган эдинг... (Қадалиб) Оғанг Рустам ҳам шу туфайли омон юрган эди. (Қаттиқ) Энди мен ҳам бўшалдим, энди қайта келиб яна тилак сўраб юрма. Тирноқларимдан оққан қон кўзингга олсв бўлиб кўринса, ё танангни титратса, увовли ўзингга бўлсин.
- Мастура — (Такаббур) Оғам, жигарим... Агар у бекувват бўлса, шунча одамларни эргаштириб отланармиди? Майдонда кучлик хонни тўсармиди? Ўлим блан олишаётганини ўзим ҳам яхши биламан.
- Хон — Мастура! Сўзга келганда, оловдан баттарсан, жавобларинг тез отилган садоқ ўқидай, юракка тўғри қадалади. Мен тилагингни бермай ўтирибманми? Ёки мени ҳали ҳам қаттол демоқчимисан?
- Мастура — Хон!
- Хон — (Сўзини бўлиб) Бўлди, Мастура. Яна эсингга солай:

Шамол тургандаги ўт блан ўйнашма, яралиқ арслон блан ҳазиллашишни қўй. (Пауза) Уста, сен ютдинг, мен бу ўйинда ютилдим.. (Титраб) Ютилдим, Мастура энди сеники. (Уқрайиб) Энди не дейсан?

- Фармон — (Сал эгилиб) Не дейишимни хоҳлар эдинг?
Хон — (Қалтираб) Саройни битказ, гумбазини ўрнат, тезроқ бўлсин. Кўрган сайин тўлқунланган кўнгли тинчийдиган бир аломати, хосияти бўлсин, уқдинигми?
- Фармон — Адл сўзладинг, хон... Мен ҳам худди шу мақсадда тез битиргайман.
- Хон — Боринг! (Кўлини кўтариб, кейин қулагандай чўрт-ўтириб қолади, Фармон блан Мастура кетар)
- Бугдо — (Ўз-узига) Эй яратган, хон қаҳридан сақла, унинг чидамига, чидам қўш, меҳр бер. (Хон азоб ичида, ўз-ўзини тутмоқчи, лекин ёрилиб кетгудай. Бошини аранг кўтариб Мастура чиқиб кетган эшикка қараб қолади. Кейин ўт ёнган кўзларини зўрға турган Бугдога ташлар).
- Хон — Сен нимадан қўрқдинг, Бугдо, мendenми?
Бугдо — (Оҳиста) Ҳа, жаноб... Тусинг ўзгариб кетди, хон.
Хон — Ўтир, кекса дўстим, кел. (Бугдо ўтиради) Шунча ёшга етгунча, бандасига сир айтган эмасман. Эй менинг узангидош, шеригим, сен ҳам эшитган эмассан.
- Бугдо — Рост, хон эгам.
- Хон — Биласанми, Бугдо, менинг тангрим—қай тангри?
Бугдо — (Бошини чайқаб) Тушунмаяпман, улуғ хон.
Хон — Ҳа, тушинмайсан... (Пауза)
Менинг тангрим — тошқин блан довул, аёз блан ёнғин. Муз блан қуюнинг тангриси. Мен ёшлигимдан мана шу қаҳр ва ғазаб тангрисини хоҳлаганман. Шунинг учун ёшлигимдан дарбадар бўлдим, чатқол тоғини оралаб, қоя тошларни қучоқлаб юриб йиғладим... ўзингга ўхшаб, эй тангри, кўкрагимга қаҳр қўй, деб, тилак тиладим. Тилагим қабул бўлди.
- Бугдо — Қаҳр тангриси қаерда бўлади, ҳукмдор?
Хон — Мен қаерда бўлсам, у ҳам ўша ерда бўлади. Мана ҳозир у менинг ёнимда. (Кўкрагига уриб) Ичимда. У қаҳр ва ғазаб оловини ёқиб турибди. (Туси бузилади, жин чалгандай сакраб ўрнидан туради. Бугдо ҳам туради) Кек олмасанг, йиғлатмасанг, Ёндираман ўзингни, дейди у тангри... Жонингга ёв бўламан, уч олмасанг, дейди у тангри...

Айтчи, Бугдо! (Яна унинг ёқасини бўғиб, тортар)
Кимдан олай ўчни мен,
Тангримни қандай юпатай? (Кейинроқ чекинар)
Жўна ҳозир олдимдан,
Севгани блан ўтиргандир шум сулув,
Шундай қилки, туни блан йиғласин,
Кўзларидан ёш ўрнига оқсин қон,
Ёри ҳам бирга инграсин, бўлмаса, сабр эталмам...

Бугдо
Хон

- Не буюрасан, ҳукмдор?
— Ўзинг эсла, ўзинг топ,
Тополмасанг ўйимни,
Умид узгин ҳаётдан.
Ғазабимнинг оғусин,
Ва қаҳримнинг оловин
Ўз бўйнингга олакел,
Сендан олғум ўчимни...

Бугдо

- Қуллуқ, жаноб... (Тез кетар, хон ёлғиз уёқ-
буёққа чўчиб кўз ташлайди, қўлини чўзиб, эшик
томонга боради, ундан ҳурккандай чекинади, ўз
ўрнига қайтаётганда, тангри шаклига кўзи ту-
шади, икки қўлини унга чўзган ҳолда, аста-аста
юриб келади).

Хон

- Кечир, тангрим, гина қилма қулингга,
Енгалмадим шум сулувнинг юрагин.
Қайсар уста асли синай, демади,
Кучлик экан уларнинг ҳам тангриси...
Қурққани йўқ ғазабимдан иккиси.
Юрагига сочалмадим заҳримни.
Бўронимдан ҳайиққан йўқ икавлон,
Бири-бирин севаман деб турибди,
Бири учун бири ўламан, дейди,
Эшитдингми, улуғ тангрим?
Севги учун юрак керак, меҳрибон,
Ундай юрак менда йўқку, биласан,
Сенинг қулинг бўлганда,
Ва қаҳрингни олганда,
Юрагимнинг меҳрин тамом эзганман,
Ва отганман тийран жарнинг тагига,
Тўғри сулув учун мен ҳам хуморман,
Қучоғимда бўғиш қўлдан келади,
Юлиб, чайнаб, еб қўйиш ҳам келади,
(Бошини чайқаб)
Фақат, фақат севалмайман у каби... (Пауза)
Оҳ, кечиргил... Эй яратган, кечиргил!
Ўқунмайман тангриларнинг ичидан
Сени танлаб, сени хоҳлаб олганга,
Ўлгунимча сенинг қулинг бўламан...
Кўкрагимга қаҳрингни қуй, яна қуй,
Одам этма, амринг бажо этмасам.

Сулув қизнинг тилагини бердим мен,
Баланд гумбаз ва оқ сарой битганда,
Севганини қатор қўйиб ёнига,
Иккисин ҳам бошин олар менинг шамширим..
Кечир, эгам! (*Қотиб қолар, кейин Буғдо киради,*
унинг кетидан қора латта блан ёпилган олтин
товоқ кўтарган жаллод келади. Иккави ҳам
қўрқа-қўрқа қадам ташлаб уй ўртасида тўхтар)

- Буғдо — (*Яқинлашиб*) Улуғ хон! (*Хон эшитмас, қаттиқ*
роқ) Улуғ хон.
- Хон — (*Бурилиб*) Келдингми, Буғдо?
- Буғдо — Келдим, ҳам олиб келдим.
- Хон — Нима олиб келдинг?
- Буғдо — Бoш.
- Хон — Бош? (*Ялт этиб қараб*) Кимнинг боши? Қани?
- Буғдо — (*Жаллодга*) Олиб кел! (*Жаллод хон олдиға кел-*
либ, бир тиззасини букиб, лаганны тутиб
турар)
- Хон — (*Лаган устидаги қора латтани олиб ташлар,*
лаганда Зайнаб она боши кўринади) Ҳа, она-
сининг бошими?
- Буғдо — Шундай, хон.
- Хон — Тузук, Буғдо, ўйлаганим топибсан,
Менга қарши ўғил туққан,
Жуда қайсар қиз туққан,
Тилин тортмас, бўйинин эгмас,
Душманимнинг бири эди, бу кампир..
Яхши жойлабсан, Буғдо!
- Буғдо — (*Хурсанд эгилар*)
Сен ризо — тангри ризо, хоним!
- Хон — Хон совғаси — қиймат совғадир,
Асл мато ташла юзига. (*Буғдо оқ ипак ёпади*)
Мастурага олиб бор ўзинг,
Кўрсатганинг учун ёрингни
Хон юборган кўрмана дегин..
- Буғдо — Хуб бўлади, улуғ хон.

Парда.

БЕШИНЧИ МАНЗАРА

(Кеча. Мастуранинг бўлмаси. Қандиллар ёқилган. уй ёруғ. Парда очил-
ганда Мастура кашта тикиш блан машғул. Унинг ёнида чўзилиб ётган Фармон
кўринар).

- Фармон — Нима тикаяпсан, Мастура?
- Мастура — Онамнинг хангомасини..
- Фармон — Онамнинг хангомасини?
- Мастура — Ҳа.

- Фармон — Мен эшитмаган қандай ҳангома?
- Мастура — *(Кулимсираб)* Мен аввал тикиб бўлай, кейин онам блан бирга кўрасан.
- Фармон — *(Тўлқунланиб)* Йўқ, ҳозир айт.
Бугунги тун — бахт туни,
Олтин қанот хаёлинг
Олиб учсин мени ҳам,
Ёлғиз қўйма ҳечқачон.
Юрагингдан туғилган,
Тўлқунланган гўзал куй,
Менинг ҳам куйим эмасми? *(Сочидан упар)*
- Мастура — Мен эса сенинг қанотларингда учишни севаман...
- Фармон — Тушун, Мастура...
Баландларга толмай учгали
Ёлғиз сенсан менинг қанотим.
Мададгорим, ўзингсан, ёлғиз,
Сени кўрсам, кўзимни босган
Сур пардалар тумандай учар...
Ушанда мен аён кўраман:
Миноралар, баланд уйларнинг
Кун тифида ярқирайди гумбази...
(Мастурани қучоқлаб ўзига тортади)
Айт, Мастура.
- Мастура — *(Нечундир бироз ўйланар, кейин юзи очилиб, теран нафас чекар. Бир қўлини Фармоннинг бўйнига ташлаб, аста-аста сўзлар).* Майли, айтай..., *(Пауза).*
Тун .. Ойдин тун... Читирламас барглар ҳам,
Олам тугал ухлар сукут ичида...
Фақат, хаёл оғушида бемажол
Онам шўрлик ўтирибди боғида.
Онда-сонда хўрсинар ҳам уҳ тортар,
Кўзларидан мўлдир-мўлдир томар ёш,
Ва тўкилар марварид тоши сингари,
У сен блан мени йўлар шу замон,
Ўшал пайт учиб келиб бир булбул
Чарх уради севган гулин ахтариб,
Ва сайрайди оҳанг солиб зору-зор,
Босиш учун юрагининг оловин
Қанотида ўзин-ўзи елпийди.
Ундан кейин, учиб бориб у булбул
Тўғри қўнар онагинам қўлига...
Ёнган чўғдай ялтираб ёш томади
Ёулбулнинг ҳам икки гўзал кўзидан.
(Фармонга қараб) Кўпдан бери юрагимдан
Шу ҳангома олган жой...
Сени блан қўшилган кун ҳурмати,
Атай шуни бошлаб эдим чизгали...
- Фармон — *(У ҳан қадалиб, ҳаёлчан)*

Ажиб гўзал ҳаёл экан, Мастурам...
Ана ўзи, мен ҳам кўрабошладим,
Айтганингнинг айнамабди ҳеч бири...
(Кулимсираб)

Кўрасанми, кўз ташлачи, азизим,
Жилваланар ажиб гулзор, гул, райхон.
Ҳаммасидан баланд битта гул ҳам бор,
Ана, учиб келди ошиқ булбул ҳам,
Онага боқ! Кўз ёшлари қуримай,
Гул ва булбул томон қараб жилмаяр,
Нур ўйнайди юзида, боқ Мастура, кўрасанми?

Мастура — Кўриб турибман, жоним. (Пауза)

Мен онамнинг устига
Қизил ипак кийгизаман гулранглик,
Бошидаги рўмолини бўлсачи
Кўкимтир ой нурларидан тикаман,
Шундай ажиб суврат бўлур бу кашта...

Фармон — Соз, жуда соз... (Иккави ҳам кулимсираб узоқ-
ларга қараб қолар). Шундай қилиб ўтирганда,
онамиз кириб келсая...

Мастура — Нима қилар эди, севинганидан юраги ёрилиб ке-
тармиди?

Фармон — Аввал мени, кейин сени қучиб-қучиб ўпарди.

Мастура — Йўқ, аввал мени.

Фармон — Ййқ, мени.

Мастура — Майли, аввал сени ўпақолсин. Фақат, тезроқ кел-
са экан (Пауза. Иккави ҳам ҳаёл ичида жим)
Зулайхо нега кечикди экан?

Фармон — Тополмасдан юргандир.

Мастура — Кечаси қаерга ҳам кетар эди, дейсан? (Фармон-
нинг қўлини юрагига босиб, бетоқат) Юрагим
шув этиб кетди. Бу нимаси, Фармон?

Фармон — Қаттиқ уриб турибди.

Мастура — Худди бирав эзғилаётгандай.

Фармон — Севинарсан.

Мастура — Йўқ... ўхшамайди. (Пауза. Зулайхо кирар, Мас-
тура сакраб турар) Онамни топдингми, жоним?

Зулайхо — Йўқ. Хон чақиртириб кетибди.

Мастура — (Овози қалтираб) Хон? Нега?

Зулайхо — Ма'лум эмас. Кутдим, кутдим. Келмагандан кейин
юрагимга қўрқунч тушабошлади. Кейин сизларга
айтайин деб келдим. (Фармон ҳам яқин келар)

Мастура — Фармон, нима ўйлайсан бу ҳақда?

Фармон — Сабр этайлик, кутайик. (Қучоқлаб обориб ўрнига
ўтқазар, бари ўтирар).

Мастура — (Жуда бетоқат) Қанча вақт ўтди, кўп кутдикми.
Зулайхо?

Зулайхо — Ҳозир ўтирдикку, ахир.

Мастура — Менга бўлса, худди бир йил утгандай.

- Зулайхо — Сабр эт, Мастура. (*Пауза*)
 Мастура — Фармон, қалтираб кетаяпман-а. Ортиқ кутишга тоқатим йўқ. (*ўрнидан турар*) Хонга бораман, онамни ўзим излайман.
- Фармон — (*Сакраб турар*) Бўлмаса сен кут, мен борай. (*Бош кийимини кияди*)
- Мастура — Йўқ, мен бораман, Фармон. Хон кўзига қайта кўриниш сен учун хатар.
- фармон — Сен учун хатар эмасми?
- Мастура — Майли...
- Зулайхо — (*Теразага кўз ташлаб, ҳавлиқиш ичида*) Мастура! (*Фармон ва Мастура бурилар*) Деразага қарангларчи!
- Фармон — (*Теразуга қараб*). Икки одам ўтди.
- Мастура — (Яна икки одам ўтди).
- Зулайхо — (*Қўрқиб*) Булар ким экан Мастура?
- Фармон — Балки ўзимизнинг одамлар...
- Мастура — Аста-аста қадам босиб келмакда, одам эмас, худди азройил ўтгандай.
- Зулайхо — Рост...
- Фармон — (*Бесабр*) Мен билиб келай. (*Чиқабошлар*).
- Мастура — (*Чиқармай*) Чиқма, Фармон, кутайик. (*Пауза*)
- Зулайхо — Эшитяпсизларми?... Киришмакда-я.
- Фармон — Эшитиб турибман.
- Мастура — (*Чидамсиз*) Ким бўлса ҳам тезроқ кирса экан, ни-ма бўлса ҳам тезроқ кўрсак экан.
- Фармон — Сабр, дейман, сабр.. (*Икки шаширлик одам ва Бугдо киради. Булар ҳайрон*).
- Бугдо — Бевақт келганимиз учун сўкманг!
- Фармон — Сўкмаймиз, айтавер. Нега келдингиз?
- Бугдо — Мастура! Севганингга қўшилганинг шарафига улуг хон савго юборди, шуни топширгани...
- Мастура — (*Илгари юриб*) Уқдим, уқдим. (*Кўзи чатнаб*) Қайда? Қани? (*Эшик томонга қараб, шу замон товоқ кўтарган жаллод кирар ва кўлидагини Мастурага тутар, Мастура қотиб қолади, Зулайхо латтани олиб ташламоқчи*)
- Мастура — (*Овозини ўзгартириб, Зулайхонинг қўлини қоқар*) Очма, Зулайхо!
 Билмайсанми, не бор бунда?
 Олтин лаган ичида,
 Оқ шойининг остида.
 Бир элнинг юраги ётибди,
 (*Оқ шойига юзини суриб*)
 Ҳали у урушдан тўхтагани йўқ,
 Ҳали у жиндак ҳам совигани йўқ (*Фармонга*)
 Тинглачи, Фармон!
- Фармон — (*Ҳурмат блан пешонасини текизиб, оқ шойининг сиртидан ўпар. Кейин қулоқ солар*) Рост...

Худди арслон юрагидай урмоқда. . (Уртадаги хон-
тахта устига обориб кўяди, Мастура эргашиб
боради ва оқ шойи устидан кашта тикилган
рўмолни қаватлаб-буклаб ёнабошлайди.)

Мастура — Муҳаббатим... Қувончим...

Ёш чоқдаги армоним...
Шу каштага тикилган,
Шу каштага чизилган,
Бари, она, сен учун...
Қайнаб оққан марварид ёшим...
Қонли юрак, ўтлик қасосим...
Шу каштага тугал тикилган,
Шу каштага тугал чизилган,
Бари ҳам, она, сен учун...

(Аста-аста ёпар. Кашта тикилган оқ шойи рў-
моллар ажойиб, гўзал аломатга айланади. Буғдо
ва одамлари ағрайиб қолишар, кўзлари Мاستу-
рада. Мастура эса, кўз узмай бош эгиб турар)
Сизлар нима кутасизлар бунда?

Буғдо — Хон савғосини қандай қадрлаётганингни тамоша
қилмоқдаман, Мастура. (Мастура ўзини ўнглаб
олади ва бутун баданига ўт тушгандай тўлға-
ниб, Буғдо қаршисига бориб тўхтар) Хоннинг
меним қандай йиғлаганимни тамоша қил дегандир,
ростми? (Буғдо индамас) Қара. Буғдо, менинг
кўзимда ёш кўрасанми? (Қадалиб қарар)

Буғдо — (Беихтиёр қараб) Йўқ... Йўқ..

Мастура — Агар кўрмаганингни-кўрдим деб борсанг, гўринг-
да тўнғуз қўпгин, алжиган чол!
Бир-бирига қадалиб қолишар)

Парда.

Тўртинчи парда

Олтинчи манзара

Кундуз. Янги битган гумбазлик саройнинг бир томони нақшин безакларда
ярқираб кўринар. Майдонда аскарлар-посбонлар ҳам иморат кураётган ўзбек
усталари. Улар чарчаганларига боқмай, ўзлари яратган ажойиб саройга камол
меҳр блан қарашмоқда. Ҳамманинг кўзи юқорида. Олдинги қаторда турганлар
орасида — Қатрон, Зулайхо, Мастуралар бор. Фармон гумбаз тепасида сувғин
ишларини битирмакда.

Зулайхо — (Бир қўли блан Мастурани ушлаган, кўзи юқо-
рида) Мастура! Қандай баланд манора! Фармон-
нинг қандай қилиб боши айланмай турган экан-а?

Мастура — (Кўзи юқорида) Боши айланса, баланд кўкни се-
вармиди у? У юқорилаган сари қувват олади.

Зулайхо — Ҳозир нима қияпти?

- Мастура — Ҳозир гумбазнинг уртуғини олади.
Зулайхо — *(Қувониб)* Тезроқ олса экан! *(Пауза)*. Ана... ана, олди! *(Жуда шод)* Худди булут остидан чиққан қуёшдай ярқираб, ёруғлиқ тўкмакда.
- Қатрон — *(Мароқ блан)* Боракалло, болам, кўп яша.
Овозлар — Боракалло, Фармон! Узоқ умр кўр!
Мастура — *(Узига-ўзи)* Эл тилаги қабул бўлиб, узоқ умр кўрсин у... *(Кўзида ёш кўринади)*
- Қатрон — *(Мастуранинг қўлидан ушлаб)* Қизим, бу қандай кўз ёши яна?
- Мастура — *(Кулимсираб)* Ёш борми кўзимда, ота? *(Кўзини артиб, қўлига қараб)* Бу — севинч ёши, ота!
- Қатрон — Севин қизим, бугун севинадирган кун.
(Юқори қараб, салмоқ блан)
Топтолган ер—тупроғи
Юксалди мана қайтадан.
Қулаган олтин гумбази
Яралди мана янгидан.
Энди яна қуламаслик учун яратдик.
Ҳар томони аччиғ терга, қайноқ ёшга ийладик.
(Бошқаларни кўрсатиб)
Қара, қизим, ҳамманинг ҳам кўзида бир қувонч бор.
- Мастура — *(Кўп кўзларга қараб)*, Қандай яхши кўзлар...
Қатрон — Қанча-қанча кўзлар мана шундай *(Олисга қараб)*
Анов тоғлардан, ўрмонлардан кирпи қоқмай қараб турибди, ҳаммасининг юраги бир хил уради...
- Мастура — Ростми, ота?
Қатрон — Рост.
Мастура — Сиздан бир тилагим бор, ота.
Қатрон — Айт, болам.
Мастура — Бир кезлар Фармонга ишонмай, ўлимга буюрган эдинг, ростми, ота?
- Қатрон — *(Ранги бузилиб)* Рост.
Мастура — Шундай экан, энди фотиҳа бер ўғлингга, отажон! Тоғлардаги, ўрмонлардаги жам'и ўзбек дуога қўл кўтарсин, болангга узоқ умр тила, отажон!
- Қатрон — *(Мастурага оталиқ меҳри блан узоқ тикилар ва пешонасидан ўлар, кейин бурилиб тепага қараб)* Болам!
- Фармон — *(Тепадан)* Лаббай ота!
Қатрон — Қўлингни оч, элигнинг дуосини ол! *(Қатрон қўл очади, бутун юрт унга қўшилади)* Ота тилагини қабул эт, эй қодир мавлон! Душманга ўлим бер, ёшларга умр бер, туганмас ғайрат бер, обрў бер, эл тилагини қабул эт, эй парвардингор.
- Овоз — Оми!
Қатрон — Меҳнатини яксон қилма, армонда қўйма, қисқа тун бер, узоқ кун бер.

- Мастура — Омин!
- Овозлар — Ё омин! (*Ҳамма фотиҳа қилар, шу пайт бир тўп аскар блан чопормон келади*).
- Чопормон — Хон келмоқда, тарқанг! (*Найзаликлар одамларни ҳайдар, ҳамма кетар. Ёлғиз қолган Мастура янги саройга кириб йўқ бўлар*) Гиламни тўшанг, (*Тез гиламлар тўшайдилар. Довулчилар ҳурмат! учун довул қоқадилар. Хон блан Бугдо келади. Аскарлар найзаларини баланд ушлаб, бир тизларини чўкиб қарши олишар*).
- Аскарлар — (*Бир овозда*) Улуғ хоннинг қадами хайрлик бўлсин.
- Бугдо — (*Хон номидан*) Айтганларинг келсин. (*Аскарлар туради, Бугдо хонга қараб*) Саройнинг битди, ҳукмдор! Муборак бўлсин!
- Хон — (*Совуқ. Баландга қараб туради, кейин Бугдога*) Бери кел, Бугдо! (*Бугдо яқинлашар*) Бу саройнинг эгаси ким, Бугдо, биласанми?
- Бугдо — Албатта биламан, хон эгам, ўзингсан.
- Хон — Тепага қара! (*Бугдо қарайди*). Олтин гумбаз ярқираб, кўзларнинг нурини ўғирламоқда. Худди узоқлардан менга қарши ёв чақираётгандай баланд... Кўраялсанми, қандай шумлик!
- Бугдо — Тўғри дейсан, хон, эгам! Туси қандай совуқ! Бир нимаси етмай тургандек.
- Хон — Тўғри пайқабсан, Бугдо! (*Бўлиб-бўлиб*) Қутириб эстан ел етмай турибди, Елда гуруллавчи ёнгин етмай турибди,
- Бугдо — (*Қўрқиб*) Нима деяпсан, хон, эгам?
- Хон — Кўзларимга фақат ёнгин кўринади. Қулоғимдан бўроннинг инграган овози кетмайди... (*Овози қалтираб*) Гумбазига ёлқинлардан туғ қадаб, Тангрим учун ўч олсам, деб турибман. (*Яна юқори қараб*) Анавилар ким?
- Бугдо — Уста йигит блан Мастура шекиллик.
- Хон — (*Туси бузилиб*) Мастура... уста йигит... Улар ҳам узоқларга қараб турибди... (*Қутуриб*). Ўт қўйунглар, ўт! Армонларига эришсин, бирга ёниб, гумбаз блан бирга қуласин!
- Бугдо — Сабр эт, ҳукмдор, сабр эт. Жазолаш учун олдингга олиб тушай. (*Икки қуролли йигит блан саройни айланиб кетар, қайтиб келар, ғазаб блан юқори қарар*) Эй уста, пастга туш!
- Фармон — (*Тепадан*) Йўқ, тушиш мумкин эмас.
- Бугдо — Хон амри.
- Фармон — Вақтим йўқ.
- Хон — Нима деяпти?
- Бугдо — Тушмайман деяпти, хон, эгам!

- Хон — (Бақириб), судраб туширинглар бўлмаса.
- Бугдо — (Қийналиб) Эшиклари берк, хон, эгам.
- Хон — (Қутуриб) Бузинглар, қийратинглар.
- Фармон — (Тепадан) Оввора бўлманг, жоҳил хон! Бу—хон саройи эмас, қон саройи... Эшиклари очилмайди.
- Хон — Садоқчилар буён! (Бир тўп садоқчилар хон ёнига келиб чизилар)
- Мастура — (Тепадан) Ана, ана... Тоғдан юлдуздай оқиб келади.
- Фармон — (Қувониб) Шамширларини қара, яшиндай ярқираб келади. (Пастдагилар ҳайрон, тинглашар)
- Мастура — Анав қуюн нима, Фармон?
- Фармон — Қалин одам тўзони. Булутдай қуюлиб яқинлашмоқда.
- Хон — (Заҳарли) Нима кўряпти булар?
- Бугдо — (Тепага) Эй, нима кўряпсиэлар? Келаётган ким?
- Фармон — Уч шамширин чопгучилар келмоқда. Эрк олакелмоқда. Кўз тутинг!
- Хон — Эй Мастура! Баланддан қуламай туриб, сўнгги тилагингни айт!
- Мастура — (Жуда шод) Эрк! Эрк...
- Хон — (Бугдога) Бировни чақиряптими у, ё, мендан тилак тилаяптими?
- Бугдо — (Юқорига ишора қилиб) Чақиряпти, хон, эгам. Қулимсираб, кўз тикишларини кўрмаяпсанми?
- Хон — (Қутуриб) Садоқ! (Садоқчилар отади) Қуладими?
- Бугдо — Йўқ, хон, эгам.
- Хон — Яна. (Садоқчилар яна отади) Қуладими?
- Бугдо — (Титраб) Йўқ... Ҳукмдор!
- Хон — Тегмадими?
- Бугдо — (Чекиниб) Тегди, тегди...
- Хон — Нима бўлди?
- Бугдо — (Хонга сиғиниб) Ҳукмдор... Сақла мени, ҳукмдор. (Садоқчилар чекинабошлар)
- Хон — (Чўчиб аскарларига бурилади, Титраган овоз блан) Айтсангларчи, не бўлди? Гушинтирар жон борми? (Посбон тепага қараб қувонади, югуриб хон ёнига келади.)
- Посбон — Ажаб бўлди, хон, ажаб... Иккавининг танаси кўк мармар тусига кириб, қотиб қолди. Мангулик қуламас учун бир-бирин қучоқлаб қотиб қолди. Кўзларида қўвонч чўғи сўнган йўқ, ҳали ҳам олисларга қараб туришмоқда. Сулув қизнинг қора сочлари елда таралиб, уста йигитнинг бўйнига ўралмоқда. Ботар куннинг шафағи-бетини силаб кетгандай, отар куннинг шу'ласи манглайин упиб ўтгандай, қаранглар, отилган садоқ ўқлари сарғайиб олтин

- бўлди. (*Қўлини кўтариб*) Бу қандақа тамошо? Бу қандақа ажиб ҳол?
- Хон — (*Кўзи чатнаб, юқори қарар. Кейин посбонга*) Сен кимсан, эй ёш йегит?
- Посбон — Танимайсанми, хон? Мен ёшлик қўшуқчиси... (*Карнай овози, ва чалинган чапакларнинг сурони яқинлашар. Хон ва одамлари ҳам қулоқ солар.*)
- Хон — Бу не сурон, не овоз?
- Посбон — (*Дадил ва бийрон*) Бу Рустамнинг сурони! Тукқан ерни бўшатгали, Қонни қон блан ювгали, Йўлбарслардан от миниб, Яшинлардан қамчи ушлаб, Сени излаб келмоқда, улуг хон. (*Карнай ва сурнай жуда яқин қолди. Хон аскарлари блан иккинчи томонга суриллабди. Уз ўрнида қолиб юқорига хурсанд куз ташлаб турган фақат посбондир. Сахнадан қувилган халқ қайта киради. Ҳамманинг кўзи юқорида, ҳамма гумбазга меҳрибон боқар. Сурон кучаяди, хон аскарлари блан кўринмай кетади, посбон қўлини гумбазга кўтариб*)
Мастура!
Сен кўзладинг, мен отайин,
Севги ёвин қулатайин,
Ранжима мендан сулув қиз!
(*Хон кетган томонга садоқ тутиб мўлжал олади. Тепага мароқ ила қараган Қатрон, Зулайхо халқ ичида кўринади. Қуролли одамлар сахнага тўлабошлар, ҳамманинг кўзи гумбазда.*)

Олмаота, 1944 йил.

Қозоқчадан таржима: *Миртемирники*

БЕКМУРОД ШОИР

Халқ ўртасида кўпдан бери ўз асарлари блан хизмат этиб кслаётган, лекин яқинда танилган халқ шоирларидан бири Бекмурод Жўрабой ўғлидир.

Бекмурод шоир 1888 йилда Нурота райони Қўтир қишлоғида камбағал деҳқон оиласида туғилган.

Бекмурод ёшлигида ўз қишлоғи ва қўшни қишлоқларга келиб, халқ ўртасида дoston ва термалар айтиб юрган халқ шоир-дostonчиларининг дostonларини тинглайди. У, шоирликка жуда қизиқади. Унинг шоирликка бўлган ҳавас ва қобилиятини сезган Қурбон бахши уни шогирдликка олади. Бекмурод, Қурбон бахши кўлида тарбия кўради.

Ёш Бекмурод устози Қурбон бахшидан бирқанча дoston ва термаларни ўрганади. 2 — 3 йил тарбия кўриб, мустақил дostonчи шоир бўлиб етишади.

Бекмурод шоир ижодига устози Қурбон бахшининг ўргатган дostonлари ва амакиси Мулла Нурназар қиссалари катта таъсир кўрсатган.

Бекмурод деҳқончилик ҳам бахшилик касбини давом этдиради. У халқ ўртасида: «Бекмурод жиров» ва «Жиров бобо» номи блан машҳур бўлади.

Бекмурод бахши ўз дoston ва термаларини 6 — 7 куй блан дўмбира ёки қўбизда куйлайди. Ҳозирда Ўзбекистонда яшовчи бахшилар ичида қўбиз блан дoston айтучи дostonчини билмаганимиз учун ҳам Бекмуроднинг ижоди алоҳида аҳамиятга эга.

Бекмурод шоир репертуарида бўлган дostonлор шулар: «Ал-помиш», «Кунтуғмиш», «Қиронхон», «Аҳмаджон» ёки «Якка Аҳмад», «Гўрўғлининг туғилиши ва болалиғи», «Райҳон араб», «Ҳасанхон» («Даллихон»), «Гўрўғлининг Авазни олиб келиши», «Авазхон», «Қундуз блан Юлдуз».

Бекмурод шоир 1930 йилда колхозга киради. Колхозчилар орасида дoston айтиб, уларни ботирлик, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик руҳида тарбиялайди.

Бекмурод шоир Катта Қўрғон сув ҳавзасини қуришда ҳам актив қатнашди. Қўлига кетман олиб ишлади. Сув ҳавзасини қуручи колхозчилар эса, Бекмурод шоир қўлидан кетманни олиб, ўрнига дўмбрасини тутқизар эдилар. Бекмурод шоир ўз санъати блан ҳам колхозчилар орасида олқишга сазовар бўлар эди.

15 ёшда душман ўпкасин сиккон,
20 да бошига давлат кўнган.
Туркманнинг элига бошлаб хон бўлган,
Кўриб нечов онинг қилгон ишини
Шундан харкимнинг ҳам кўнгли тўлгон,
Та'рифини айтканминан етолмас,
Ботирликка бундан одам ўтолмас.
Бошдан оёқ юнинг қилгон ишини,
Кеча-кундуз ёзса, киши битолмас,
Бир умрига душманминан чайқашган.
Нечамен олишган отин айтмасдан.
Айтганминан соф бўлмайди сифати.
То ўлгунча душманминан айқашган.
Ер юзинда қўймай кўрган шахрини
Душманларга доим тўккан заҳрини
Икки боласи ҳам 40 йигитнинг
Олиб берган ҳаммасига парини.
Нечовлари юзга чиқмай ётканди,
Неча бир хуф'я бўлган сўзлари
Эшитамиз қулоқминан, кўрмадик,
64 достон қиб та'рифин битканди.
Шулар ҳам дейишади қўйгон битолмай,
Ониқ айтиб та'рифига етолмай,
Неча бир хуф'я бўлган сўзлари,
Ташлаб кетган ўхшар баён етолмай.
Жойин айтар тов бошинда Кўрғон, деб
Айтиб бўлмас дейди они ўлган деб
Агар шоир бўлиб айтса та'рифин,
Хозир ҳам айтади — хозир бўлгон деб».

ОЛТИН БАЛИҚ

(Эртак)

Бурун замонда Лочин шаҳрининг подшоси тушига олтин балиқ кириб, ўнгида унга меҳр қўйиб қолди ва вазирларига буюрди:

— Олтин балиқни топиб келмасаларинг, ҳаммаларингни ўлди-
раман.

Вазирлар зир югуриб, дар'ё лабига бордилар, унда узоқ ов қилдилар, аммо олтин балиқни тутишнинг иложи бўлмади.

Шу шаҳарда ота-ўғил камбағал балиқчи яшар эди. Бу хабар улар қулоғига етганда, чол ич-ичидан суюниб, ўйлади: «Олтин балиқ менинг тўримга илинса, подшодан асл ин'омлар олар эдим». Чол, шундай деди-ю, дар'ё бўйига бориб, тўрни сувга ташлади. Тўрга олтин балиқ илинди. Балиқчи чол суюнди:

— Ўғлим, балиққа қараб тур, мен шоҳга хабар қилай.

Чол кетди. Бола қолди. Олтин балиқ болага ёлборди:

— Хой, яхши бола, — деди у, — мени шоҳ қўлига тутқизма, ўлдиради.

Бола балиқнинг гапирганига ҳайрон қолиб, уни дар'ёга қўйиб юборди:

— Бор, эркин сузиб юравер!

Тезда шоҳ етиб келди.

— Қани олтин балиқ.

— Дар'ёга қўйиб юбордим, — деди балиқчи бола.

Шоҳнинг жаҳли чиқиб, ер тепинди. Унинг лашкарлари болани маҳкам ушладилар.

— Уни олтин балиқ кетидан дар'ёга улоқтиринг, балиқларга ем бўлсин! — деб буюрди шоҳ.

Болани дар'ёга улоқтирдилар. Тўлқинлар уни узоққа олиб кетди.

Чол ҳўнг-ҳўнг йиғлаб, дар'ё лабида ёлғиз қолди.

Дар'ё қутураб эди. Бола кўзини очганда, аллақандай эгасиз кичик қуруқликда — оролда ётар, ёнида уни қутқарган, ундан сал тикроқ навқирон йигитча турар эди.

— Кўзингни оч, дўстим, — дерди у.

Улар дўст бўлишди. Дўстлар худди бир ёнғоқнинг икки палласига ўхшар эдилар.

Икки дўст овқат излаб, нари кетишди.

Қирғоққа каттакан боғ ёндашган эди... Ёш балиқчи дўстидан нарида боғ кезиб бораркан, қўққисдан кичкина оролнинг эгаси Алвасти учради.

— Ассалом, — деди бола.

— Ҳап, саломинг бўлмаса, бир ялмаб ютиб юборар эдим, — деди Алвасти ўқрайиб. Сўнг ёш балиқчини қоронғу ертўлага олиб кирди.

— Марҳамат, истаганингча овқатлан.

Балиқчи жуда оч эди. У сўради:

— Ҳўш, бу марҳамат эвазига мен нима қилиб бераман?

— Бир соатлик хизматимни қилиб берасан, — деб жавоб қилди Алвасти.

— Ҳўп, — деди бола.

Улар арқон ва қопчиқ олиб, бир қудуқ лабига бордилар.

— Белингга боғла, — деди Алвасти арқонга имо қилиб, — қудуққа тушасан.

Бола арқонга осилиб, қудуққа тушди. Қирқ қулоч келадиган қудуқнинг ичи кенг бўлиб, таги каттакан ҳазина эди. Алвастининг амри блан балиқчи асл тошлар ва гавҳарларни қопча солиб берди. Алвасти қопни тортиб олди-да, қудуқ оғзига тош там-балади.

— Арқонни ташланг, амаки, мен чиқиб олай! — деб қичқирди балиқчи.

Алвасти уни мазах қилиб, қаттиқ кулди-да, йўлига кетаверди. Балиқчи бола зим-зиё қудуқ ичида қолиб кетди. Чиқишнинг иложи йўқ эди. У ҳазинани кезиб юриб, одам суякларини кўрди. Балиқчи буларнинг қудуқдан чиқолмай ҳалок бўлган бахтсизлар эканини билиб, қўрқиб кетди.

Орадан беш кун ўтди. Бола оч ётаверди.

Қимматли тошларни сотиб қайтган Алвасти қирғоқ лабида ўлтирган ёш йигитга йўлиқди.

— Ассалом, — деди йигитча.

— Ҳап, саломинг бўлмаса, бир ялмаб ютиб юборар эдим. — деди Алвасти. — Юр, мен блан!

Йигитчани эргаштириб кетди. Улар каттакон ертўлага кириб бордилар.

— Марҳамат, — деди Алвасти, — истаганингча овқатлан.

— Айтингчи, бу марҳаматлар эвазига мен сизга нима қилиб бераман? — деб сўради йигитча.

Алвасти тезда қимматли тошларни олиб савдогарларга элтиш керак эди.

— Бир соатлик хизматни бажарасан, — деди.

— Ҳўп, — деди йигитча.

Туш пайти эди.

Улар арқон ва қоп олиб, қудуқ лабига бордилар.

Йигитча арқонга боғланиб, қудуққа тушди ва излаб юриб, ҳушсиз ётган балиқчи дўстини топди.

— Тур, мен келдим, — деди у.

Балиқчига жон кирди. Йигитча қўйнидан дармон давосини чиқариб, балиқчига едирган эди, у қувватга кирди.

— Энди қопга кир, — деди йигитча. Сўнг юқорига қараб, — тортинг! — деб қичқирди.

Бетоқат кутиб турган Алвасти суюна-суюна, арқонни тортиб олди-да, орқалаб жўнамоқчи бўлди. Бу чоқ уни қимдир хиппа бўғди ва дас кўтариб, қопга тиқди.

— Ўлдирма, сўрайман, — деди Алвасти.

— Қудуққа тушасан.

Қопга солинган Алвасти қудуққа тушурилди. Йигитча уни кутиб турар эди.

— Ўзинг қазиган гўрга ўзинг кириб ёт! — йигитча шундай деди-ю, арқонга боғланди. — Торт!

Тезда у ер юзига чиқди. Дўстлар топишиб, нари кетишди.

Улар Алвасти қайиғида сузиб, катта ерга чиқдилар. Дашт... Уларга бир подачи йўлиқди. У деди:

— Шоҳимиз бахтсизликка учраган. Унинг дунёга доврўғи кетган якка-ю ягона сулув қизи, туғилган кунидан бери гунг бўлиб юради. Шоҳ, ким қизимни бу балодан халос қилса, уни ўшанга қаллиқликка бераман, деб бутун ўлкага жар солдирди. Шундан бери қизни гапиртиргани кўпдан-кўп ошиқ келди, аммо шартини уdda қилолмади, бошидан айрилди. Қиз бечора ҳамон гунг.

Икки дўст бахт синаб кўрмоқчи бўлиб, шаҳарга киришди. Шоҳга қудуқ-ҳазинадан олиб чиқилган асл гавҳарлардан ҳадя этиб, тилакларини баён этдилар.

— Хўп, — деди шоҳ.

Қиз қасрига яқинлашганда йигитча балиқчига деди:

— Аввал мен бахт синаб кўрай. Агар омадим келиб, гапиртираолсам, ўлжани тенг бўламиз, хўпми?

— Хўп.

Балиқчи кўнди. Йигитча қасрга кирди.

— Қайт, ҳалок бўласан, — деб қичқириб қолишди канизалар.

Йигитча писанд қилмай, тўғри малика олдига кириб борди-да, деди:

— Салом, келинойи!

— А! — Малика ғазабидан қичқириб юборди. Бу унинг биринчи марта оғиз очиб, гапирмоқчи бўлиши эди.

— Мен сизни дўстим балиқчи йигитга олиб бергани келдим.

Малика ғазабланиб, тўлғонди, аммо бир оғиз ҳам гапирмади.

— Ризо бўлинг! — деб буюрди йигитча.

Малика индамади. Йигитча қилич суғуриб, уни чопгани ташланди, қўрққан малика қаттиқ «Вой-дод!» дея додлаб юборган эди, дод зўридан икки бошли илон унинг оғзидан отилиб ерга тушди. Йигитча илонни чолиб ўлдирди.

— Розиман, — деди малика ва узугини чиқариб берди.

Шоҳ узукни кўриб, ўзида йўқ хурсанд бўлди ва қизига қўшиб, тулпорини ҳам тақдим этди.

Шаҳарда ўйин-кулги, тўй-тамоша бошланди. Қиз блан йигитлар тулпорда дарё ёқасига бордилар.

— Энди хайрлашамиз, — деди йигитча.

— Нарсаларни бўламиз, — деди балиқчи. — Отни ҳам, қизни ҳам ўзаро баҳам кўришамиз.

— Раҳмат, — деди йигитча. — Қиз ҳам сеняки, от ҳам сеники, давлат ҳам. Сенинг яхшилигингга мендан қайтгани ҳозирча шу. Омон бўл!

Шундай деди-ю, у олтин балиқ қиёфасига кириб, сувга шўнғиб кетди.

— Омон бўл! — деб қичқириб қолди балиқчи ва унинг бир маҳал ўзи қутқазиб юборган олтин балиқ эканини англади.

Сўнг тулпорга миниб, ўз элига қараб от чоптириб кетди. Қирғоққа қўнганда, ўғлини эслаб, йиғлаб ўлтирган чол отасини кўрди.

— Ассалом, ота, — деди бола чолни бағрига босиб.

Ўғлим, — деди суюнганидан кўз-ёш тўкиб чол. У ўғлини ва келинини ўпди.

— Қўша қаринглар.

Улар балиқчи уйида узоқ умр кўриб, мурод-мақсадларига етдилар.

Е. Э. БЕРТЕЛЬС

СССР Фанлар Академиясининг
корреспондент-а'зоси.

УНИТИЛИБ КЕТГАН X АСР ШОИРАСИ

Урта Осиё халқлари адабиёти тарихига доир бизгача етиб келган энг қадимги тазкиралардан бири Саидиддин Муҳаммад Ауфийнинг¹⁾ «Лубобал-албоб» («Қалбларнинг қалби») асаридир. Унда жуда ажойиб шоира Робиа бинт Ка'б Қиздорий ҳақида мароқли ма'лумотлар сақланиб келган. Ауфий Робиянинг ше'рларидан тўғр парча келтиради ва унинг форсча ҳам арабча ёзилган ишқий лирикаси блан шуҳрат топгани ва фожиали равишда ҳалок бўлгани тўғрисида сўзлайди. Ауфийнинг кўрсатишича, Робияни, ёзган бир рубойисига нисбат бериб, «Магаси рўйин» («Тилла пашша») лақаби блан атаганлар (бу рубойни биз кейинроқ келтирамиз). У, Робияни ғазнавийлар доирасидаги шоирлар тўпига қўшади. Брок у ғазнавийлар доирасига киритилса, унинг ҳаёти 999 йилдан кейинги даврга, я'ни XI асрга мансуб бўлиб қолади.

Машҳур Эрон адабиёти тарихчиси Ризоқулихон Ҳидоят, Ауфий айтган сўзларни батамом ўз антологияси — «Мажма'улфусаҳо» («Чечан сўзлилар тўплами») га кўчирган. Лекин у, Робиянинг Бектош деган қулни севиб қолганини ва бу муҳаббат унинг фожиали ўлимига сабаб бўлганини тўпламига қўшган. Робиа саргузаштини Ризоқулихон «Ғулистони Ирам ё Бектошнома» деган достонида баён этган. Достон XIX аср охирида Техронда литографик босмада чоп қилинган. Бу литографияни мен на Иттифоқимизнинг кутубхоналарида ва на Эронда излаб топаолмадим ва шунинг учун у достонни кўриб чиқаолмадим. Лекин, мен, Ризоқулихоннинг ўз достони учун материал қилиб олган ма'ҳазини топишга муваффақ бўлганман, деб ўйлайман. Бу ма'ҳаз — машҳур Фаридиддин Атторнинг «Илоҳийнома» деган ва камдан-кам одамларга ма'лум бўлган достонидир²⁾ «Илоҳийнома»да талай халқ ривоя ва афсоналари, шу жумладан Робиа ҳақидаги ғоят мароқли ривоя

¹⁾ Ауфийнинг таржимаий ҳоли бутунлай деярлик нома'лум. Унинг ўзининг айтишича, у ёшлик чоқларини Бухорода кечирган, лекин мўғуллар истилоси вақтида Ҳиндистонга қочган. Бу ерда Султон Насриддин Қубача саройига қабул қилинган, унинг ўлиmidан сўнг Элтутиш даргоҳига ўтган (1228 йил). У XIII асрнинг биринчи ярмисida вафот этган.

²⁾ Бу достоннинг эронча текстининг таңқидий равишда ишланиб чиққан наشري Х. Ряттер томонидан 1940 йилда Истамбулда босилган.

сақланиб қолган. Бу ривоя худди бир миниатюр романга ўхшаб қолгани, Робиа воқиясининг машҳур сомонийлар шоири Рудакий блан боғлангани ва Атторминг тексти камдан-кам китобхонларга муяссар бўлгани сабабли, мен, Ўрта Осиё халқларининг классик адабиёти блан қизиқучи кишиларни бу ривоя блан таништириш фойдали бўлар, деб ўйлайман. Менимча, унинг кўп деталлари халқ ижодиётига бориб тақалади. Лекин бари-бир унда, албатта, тарихий факт элементлари бўлиши керак. Шунинг учун у ривоя ўша йироқ даврнинг адабий ҳаётини характерлаш учун бирмунча материал бераолади.

Атторда сақланган ривояни худди ўзидай қилиб баён қилишга киришмасдан аввал, мен бу ерда Ауфийда келтирилган Робиа ше'рларининг аслини ва таржимасини келтираман. Бу ше'рларга қараганда, Робиа жиддий диққат этишга сазовор, бақувват ва оригиналь шоира бўлган.

1.

Хабар диҳанд ки борид бар сари Айюб

Эи осмон малахону сари ҳама заррин.

Агар би борад заррин малах бару аз сабр

Сазад ки борад бар ман яке мағас рўйи.

«Хабар беришларича, Айюбнинг бошига осмондан боши олтин чигирткалар ёмғирдай ёғдирилган¹⁾. Агар унинг сабр ва чидами учун олтин чигиртка ёғдирган бўлсалар, менга бир тилла пашша ёғдириш керак бўлади!».

2.

Маро ба-ишқ ҳама муҳтамал куний ба-ҳиял,

Чи ҳожат орий пеши худойи азза ва жал?

Ба-ишқат андар осий ҳама наёрам шуд.

Ба-динам андар тоғий ҳама шавам ба-масал.

На'им бету нахоҳам, жаҳим бо ту раваст,

Ки бету шаккар захрасту, бо ту захр—асал.

Ба-руйи неку так'я макун ки то як чанд

Ба-сунбул андар пинҳон кунанд нажми Зудал

Ҳар ойина на дуругаст ончи гуфт ҳаким:

Фа-ман такаббара йавман фа-ба'да иззин зал.

1) Қур'он тафсирчиларининг айтишича, Айюбни синаш муддати тугагандан кейин, худо унинг устига олтин чигиртка ёғдирган. У уларни йиғиб олмоқчи бўлганда, ғойибдан: «Шу сенга кифоями?» деган овоз эшитган. У: «Сенинг меҳр-шафқатинг кенглигидан хим бир нарсани кифоя деб айтга олади» деб жавоб қайтарган. М. Зелиззон, «Ислом Энциклопедияси» даги Айюб сарҳади мақола, 1 т., 233 бет.

«Сен ишқ-муҳаббатда мени ҳийлаларга чидашга мажбур қила-
ётирсан, ажабо худой таоло олдида сен ўзингни қандай оқлайола-
сан? Мен, масалан, диний ишларда ис'ён қилаолсам-да, лекин
сенга бўлган ишқимга ис'ён қилабилмайман. Сенсиз жаннатни мен
истамайман, сен блан бирга дўзахга тушиш мумкин! Негаки сен-
сиз менга шакар — заҳар, сен блан эса заҳар — асалдир.

Чиройлик юзга сра ишонма, чунки бирқанча вақт ўтгандан
кейин Зуҳал (Сатурн) юлдузини сунбулларга яширадилар. Ҳарҳолда
донишманднинг шу гапи ёлғон эмас: агар бирор киши бирон вақт-
да мағрурланса, ахир учиб бўлганидан сўнг пастлашади».

3.

Да'вати ман бар ту он шуд к-и зодат ошиқ кунод
Бар яке сангин — диле номихрбон чун хаштан,
То бидоний дарди ишқу, доғи миҳру, ғами хорий,
То ба ҳижр андар бипечийу бидоний қадриман.

«Менинг сенга бўлган да'войим шу: худо сени ҳам, худди
ўзингга ўхшаш тошжорак, бемиҳр одам ишқига гирифтор қилсин,
токи сен ҳам ишқ дардини, ихтирос доғини, хорлик аламини
билгин, токи сен ҳам айрилиқ ўтида қоврилиб, менинг қадримга
етгин ...».

4.

Шақани нанҳун мин-ал-атяри,
Ҳажа суқми ва ҳажа ли тикдари.
Душ бар шохак дирахт он мурғ
Нанҳа мекарду мегирист ба зорий.
Култу ли-т-тайри: лим тануҳу ва табки
Фи-дужа-л-лайли ва-н-иужуму дағарий?
Ман жудоям зи ёр, аз он менолам,
Ту чи нолий ки бо мусонд ёрий?
Ман нагуям чу хуни беда биборам,
Ту чи гуйий чу хуни беда биборий?

«Ингровчи қуш мени қаттиқ ҳаяжонга солди, у менинг изти-
робларимни оширди, хотиротларни қўзғатди. Кеча кечаси ўша қуш
дарахт шохида оқ тортиб, зор-зор йиғлади. Мен у қушга дедим:
«Тим-қоронғи кечада сен нега инграйсан ва йиғлайсан, юлдузлар
қачон ярақлаб нур сочади? Мен — ёримдан айрилганман, шунинг
учун нола қиламан, ахир меҳрибон ёринг бўлатуриб, сен ўзинг
нега йиғлайсан? Мен қонли кўз ёшларимни ёмғирдай тўкканимда,
сра қуйламайман, сен қонли ёшларингни тўкмайтуриб, нега қуй-
лайсан?».

Энди кўрайликчи, Аттот шоирамизнинг саргузаштини қандай баён қилар экан. «Илоҳийнома»нинг 266-нчи ҳикояси шундай бошланади. Балхда Қа'б номли қудратли ва бадавлат бир амир ҳукмронлик қилар эди. Унинг ҳашамли саройлари катта-катта боғлар блан қуршалган эди. Бу амирнинг донгғи ҳаммаёққа кетган эди. Унинг икки фарзанди — Ҳорис номли ҳарбий ишда, мерганлик ва чавандозлик машғулотида маҳорат кўрсатган, жасур ўғли ва Зайн-ал-араб (арабларнинг зийнати) лақабли Робиа деган қизи бор эди. Робиа фақат фавқулодда чиройлик ҳусни блан эмас, балки ше'рий исте'доди, ашулалар тўқиши блан ҳам шуҳрат топган эди. Унинг отаси қариб қолган эди. У ўлимининг яқинлашганини сезиб, бир кун Ҳорисни ҳузурига чақирди. Балх ҳукмронлигини унга топширди. Ёш Робияни тарбия ва парвариш қилишни буюрди ва қадди-қомати ҳам ҳуснига муносиб донгдор эр топиши кераклигини уқтирди. Қа'б вафот топди, ўғли унинг ўрнини ишғол қилди. Ҳорис кўкламда бир кун сарой боғида дабдабали зиёфат беришга қарор қилди. Зиёфатга лашкарбошилар, ҳукумат аёнлари чақирилди. Булар орасида унинг ҳазиначиси, гўзаллиги блан кишини ҳайратда қолдирадиган ёш қул — Бектош ҳам бор эди.

Ҳорис бу йигитга меҳр қўйганди, унга ишонарди ва унинг доимо ёнида бўлишини талаб қиларди. Сомонийлар ва ғазнавийлар замонидаги қўшин ташкилоти тўғрисида қўлимизда бўлган ма'лумотларни таққослаб, шуни айтиш мумкинки, Аттот Бектошни турклардан чиққан қул деб ўйлайди; бундай қуллар ўша вақтларда ҳокимлар саройида кўп бўлар эди. Ба'зан булар ичидан ҳокимлар етишиб чиқарди: машҳур султон Маҳмуднинг отаси Сабуктегин, ёки Маҳмуднинг ақобири ва яқин кишиси амир Аёз каби.

Боғда зиёфат авжи қизиган пайтда чалғи ва ашула Робиянинг диққатини ўзига тортди. У базмдагиларни кўргиси келиб, аста саройнинг томига чиқди ва қўққисдан Бектошни кўриб қолди. Ёш йигит уни шуқадар мафтун қилдики, у шу ондаёқ ихтирос блан бутун кўнглини унга бағишлади. Табиий, у ўз муҳаббатини ҳечкимга очишга жур'ат этмади, чунки йигит блан яқинлашиш тўғрисида ўйлашга унинг олий мавқу'и ва насаби имкон бермасди. У узоқ вақтгача ўз ихтиросини яшириб юрди, лекин барча уриниши бекор кетди. Ғам-андух тобора унинг ичини еб ташлади ва ахир правардида у оғир касалга йўлиқиб қолди. Ҳорис унинг касалидан огоҳ бўлиб, дарров табибларни чақиртирди. Табиблар ҳарқанча тиришиб кўрсалар ҳам, бари-бир унинг дардининг сабабини белгилайолмадилар ва бутун муолажа тадбирлари қиз бечоранинг изтиробини бадтарроқ оширди. У дардининг зўрлигидан энтикиб, тоқати-тоқ бўлди ва ахир бир кун ўз сирини доясига очди. Ишқ аламини яхши билган кампир қизга ёрдам беришга қарор қилди. Робиа унинг маслаҳати блан Бектошга хат ёзди, хатга ўз сувратини илова қилди ва дояси орқали уни Бектошга юбортирди. Бектош сувратни кўриб, ақлини йўқотиб қўйди. У бундай чиройлик жононани кўзи-чан кўриш уёқда турсин, ҳатто эртакларда ҳам эшитмаган эди. Доя қизининг мактуби Бектошга ўз та'сирини кўрсатганидан унга

дарак берди. Робиа ўз туйғиларини ихтиросли ше'рлар блан ифода-
далай бошлади ва уларни Бектошга юборади.

Икки ёшнинг муҳаббати тобора қизишиб алангаланади. Броқ
Робиа йигит блан яқинлашишни ҳеч ҳаёлига кетирмайди. Итти-
фоқо бир кун у саройнинг даҳлизида ўз ёри блан учрашиб қолди,
Бектош унинг кўйлагидан маҳкам ушлади, лекин қиз ундан оти-
либ чиқиб қочди ва унинг ҳаракатини мисли кўрилмаган жасорат
деб тушинди. Бундан сўнг Бектошнинг ихтироси тобора ортди.
Лекин уларнинг муносабатлари ҳамон ўзгармаган эди. Робиа
ше'р тўқишини қўймади. Саройнинг боғида майсазорни кезиб,
уларни ашула қилиб айтади.

Бу ерда Атторнинг огоҳлантириб ўтишича, машҳур суфий шай-
хи Абу Саид ибн Абдулхайр, Робиянинг ше'рлари блан танишиб,
уларни чинакам самовий муҳаббатнинг энг яхши ифодаси, деб
билган. Унинг фикрича, қулга бўлган муҳаббат фақат бир баҳона
бўлиб, Робиянинг кўнглида худога бўлган ҳақиқий мистик муҳаб-
батни кўзғатган.

Орадан кўп вақт ўтмай Ҳорис урушга кетди. Бектош ундан
ажралмай доимо бирга бўлди. Робиа ёрининг жангларда қатнаши-
ши лозимлигини билгач, ўз хашамли саройида қолаолмади. У
ўзига яроғ-аслаҳа топиб, жангчи кийимини кийди ва Ҳориснинг
қўшинига қўшилди. Жанг бошланди. Бектош энг хавф-хатарли
жойга ўзини урди. У арслон каби урушди, броқ оғир сувратда
яраланди. У душманга асир тушиш таҳликаси остида қолди.
Робиа унга ёрдамга боришга ошиқди, унга ҳамла қилиб турган
душман жангчиларини қувиб юбориб, ярадор йигитни қутқариб
олди. Ҳорис қўшинининг аҳволи ғоят оғир эди, лекин энг оғир
дақиқада унинг иттифоқчиси — Бухоро амири лашкар тортиб ке-
либ қолди. Буларнинг кўмаги блан Ҳорис порлоқ равишда ғалаба
қозонди. Жанг тугагач, Ҳорис унинг сеvimли қулини ҳалокатдан
халос қилган жасур паҳлавоннинг кимлигини билмоқчи бўлди.
Қўшинни бирма-бир сўраб чиқипди, лекин уни ҳечким билмасли-
ги ма'лум бўлди. Бунга фақат Бектошнинг ўзигина билар эди,
чунки Робиа воқиянинг ҳаммасини унга хат блан билдирган эди.

Бектошнинг яраси тузалабошлади. Шу орада Балхга машҳур
шоир Рудакий келиб етди. У Бектош блан яқиндан танишди. Бир
кун суҳбатда ше'рдан баҳс очилганда, йигит қиматбаҳо қутида
сақланган Робиянинг ше'рларини унга кўрсатди. Бектош бу ше'р-
лар ижодчисининг кимлигини унга айтмаган бўлса-да, лекин Ру-
дакий бу ихтиросли қўшиқларни ўқиб кўргандан сўнг, ҳамма нар-
садан хабардор бўлди.

Айни шу пайтда Ҳорис амирнинг унга берган ҳарбий ёрдамига
миннатдорлик билдириш учун Бухорога сафарга отланди. Бухоро
саройида дабдабали зиёфат ва базм ташкил қилинди. Зиёфатда
Ҳорис амир блан ёнма-ён ўтирди. Зиёфатда Рудакий ҳам бор эди.
Шоир амирнинг илтимосига кўра, шуҳрат қозонган бирнеча ишқий
ғазалини ўқиб берди. Ўтиришдагилар ғоят завқланиб, ундаг
хурсанд бўлдилар ва буюк Рудакийга тенг келадиган сўз устаси
йўқлигини ва бўла олмаслигини билдирдилар. Шу аснода шоир

Робианинг ше'рларини эслаб қолди. Рудакий унинг ба'зи ше'рларини ёддан билар эди. У буларни ўқиб эшитдириб, деди: мен ўзим ҳам ишқий ғазал тўқишда ҳечким мендан ўтаолмайди, деб ўйлайман, лекин бу-чи! Ёш шоира қиз кучли ихтирос блан ёнган пайтда, шундай ше'рлар яратадики, улар олдида менинг ше'риятим ин ешолмайди. Ҳақиқатан ҳам у ўқиб берган ше'рлар шуқадар кучли ва ихтиросли эдики, тингловчилар уларнинг юқорилигини э'тироф этишга мажбур бўлдилар.

Амир: «Ажабо, у қиз ким экан?» деб сўради.

Рудакий амирнинг меҳмони кимлигини билмасдан ёки ше'рга берилиб кетганидан бу саволга унча аҳамият бермади ва шу ондаёқ, бу ше'рлар блан қандай танишганини, Балх амири қизининг бундай ше'рлар ёзишига оташин муҳаббат сабаб бўлганини бирма-бир сўзлаб берди. Ҳорис бу гапларни эшитиб, индамай хафла бўлиб ўтираверди ва қалбида алангаланган ғазабини сездирмасликка тиришди.

Ҳорис Балхга қайтиб келганда, Бухорода бўлган воқияни синглисига ҳеч билдирмасликка қарор қилди. У бу гап қуруқ туҳмат бўлса керак, деб ҳалиҳам умидвор эди. Лекин орадан кўп вақт ўтмай у, Бухоро шоири сўзининг ростлигини тасдиқлайдиган ҳужжатни қўлга туширди.

Биз Бектошнинг Робиа ше'рларини қиматбаҳо қутида сақлаганини юқорида айтиб ўтган эдик. Бектош блан бир чодирда яшовчи шерикларидан бири унинг ҳалиги қутини жуда ихтиёт қилганини кўрди ва қути қиматли гавҳарлар блан тўлган бўлса керак, деб гумон қилди. У пайт пойлаб юриб, ахир қутини ўғирлади. Уни синдириб очиб ичида фақат ёзилган қоғозлар борлигини кўрди. Уларнинг давлат сирига оид қоғозлар эканидан гумонсираб, қутини ше'ри блан тўғри амир Ҳорисга олиб бориб, топширди. Шундай қилиб, Ҳорис Робиани айблайдиган ҳужжатни топди. Мағрур амир ғазабга келди. Унинг парваришига топширилган синглиси, улар авлодининг ифтихори унинг ишончини тилка-пора қилди ва бир турк қулни севиш даражасигача пастлашди! Унингча, гуноҳкор қаттиқ жазоланиши керак. Ўша куниёқ Бектошни зиндонга солдирди, бу ерда у шармандали жазо вақтини кутиши лозим эди. Ҳорис синглиси учун ҳаммомни ёқиб қиздириш, қизни у ерга киритиш, қон томирларини кесиш ва ҳаммом эшигини маҳкам бекитишни буюрди. Буйруқ дарҳол ижро этилди. Бахтсиз Робиа ўз қонига беланди ва ўлаётганда ўз мақбарасининг деворига ўз қони блан сўнгги ше'рини битди. Лекин Ҳорис Бектошга нисбатан ўз ниятини амалга ошираолмади. Жасур йигит зиндондан қочиш йўлини топди. Кечаси Ҳорис ўз бўлмасида собиқ мулозимини қандай жазога тортишни ўйлаб турганида, қўққисдан унинг қаршисида Бектош пайдо бўлди. Амир ўз эсини йиғиб олгунча, унинг қоқ юрагига ханжар қадалди. Қотил саройга қандай кирган бўлса, ўша тахлитда билинтирмасдан чиқиб кетди. Лекин у қочиб қутилишни истамади, унинг учун Робиасиз ҳаётнинг аҳамияти йўқ эди. У марҳуманинг мақбарасига борди ва унинг остонасида

туриб, амирнинг ўлимига сабаб бўлган ўткур ханжарини ўз кўк-
рагига санчди.

Атторнинг «Илоҳийнома»сида сақланган ривояда Шарқнинг ро-
мантик адабиётида тарқалган бирталай элементлар бор: бунда
Хусрав ва Ширин достонидаги сингари муҳаббат қўзғатучи восита
сифатида суврат ҳам, жангчи кийимини кийган, ёрини қутқаруви
қиз ҳам (аҳтимол бу Зориней тўғрисидаги қадимги саклар рома-
нининг бошқача кўринишидир), эртакларда учрайдиган қон блан
ше'р ёзиш мотиви ҳам бор. Айни чоқда бу ривояда традицион те-
матика доирасига сифмайдиган бирқанча нуқталар кўрилади. Ма-
салан, икки шахснинг тўқнашишига очиқдан-очиқ социаль ранг
берилади. Севишувчилар ўртасидаги социаль тенгсизлик уларнинг
ҳалокатига сабаб бўлади. Сўнгра, Рудакийнинг ўйламасдан, шо-
шиб айтилган сўзи туфайли сирнинг фош бўлиши реалистик
характерга эгадир. Ҳорисга синглисининг гуноҳкорлигини исбот
қилиб берган усул ҳам реалистик характери блан кўзга ташланиб
туради.

Шунинг учун Робинанинг тамоман тарихий шахс эканига шуб-
ҳаланишнинг ўрни бўлмаса керак. Унинг юқорида кетирилган
ше'рлари, афсонада айтилгандай, Рудакий томонидан берилган
юксак баҳога жуда мос келади. У ше'рлар ғоят самимий бўлган-
лигидан, уларни ёзган авторнинг чуқур ихтиросига ишонса бўлади.
Афсонани бошдан-оёқ тарихий ҳақиқат деб билиш, албатта, мум-
кин эмас. Бунда фактларга кейинги адабий ижоднинг маҳсулоти
қўшилган. Лекин Робинанинг ҳақиқатан фожиали равишда ҳалок
бўлгани бутунлай рост бўлиши мумкин. Бу ерда яна шу ҳол ажиб-
ки, унинг ҳалокатининг билвосита айбдори Рудакий бўлиб чиқади.
Форс адабиёти одатда ше'риятнинг машҳур намоёндаларини ро-
мантик ривояга, унда қатнашувчи шахс сифатида киритмайди. Ду-
руст, араб шоирларидан машҳур Ваддаҳ номи блан фожиали
ишқий можароларни боғлайдилар. Лекин форс тазкираларида
шоирлар тўғрисидаги мutoйиба (латифа) ва ривояларнинг кўп
кисми, агар та'бир жонз бўлса, айтиш мумкинки, профессиональ
характерда бўлади ва одатда уларнинг шоирлар блан бўлган му-
носабати ва фаолиятига боғланади. Шунинг учун, Рудакийнинг
шоира Робинанинг ҳалокатига қандайдир бир муносабати бўлгани-
ни э'тироф қилишга тўғри келади. Демак шундай экан, биз бу
воқиянинг тахминий даврини айтиб бераоламиз. У, Рудакийнинг
фалокатга йўлиқишидан аввалроқ я'ни X асрнинг ўттизинчи йилла-
ри тугамасдан илгарироқ содир бўлган. Брок бу ҳисоб, шоирани
ғазнавийлар доирасига қўшиш тўғрисидаги фикрга қарши келиб
қолади, негаки ғазнавийлар Султон Маҳмуднинг кўтарилишидан,
я'ни X асрнинг охиридан кейингина тарих саҳнасига чиққан
эдилар.

Ҳалигача, юқорида зикр қилинган манба'лардан бошқа, Робиа
тўғрисида гапирадиган ма'ҳаз топилмаганлигидан, бу шубҳалар-
нинг ҳаммасини ҳал қилиш ҳозирча мумкин эмас. Робинанинг ше-
рлари характер жиҳатидан X аср ше'рияти тўғрисидаги бизнинг
тасаввуримизга тамоман тўғри келади. Бунга яна шуни қўшимча

ЎЗБЕК ТИЛИДА СЎЗ ТАРТИБИ

Ўзбек тилида сўз тартиби, унинг қонуниятлари ҳали етарли даражада ёритилмаган масалалардан биридир. Шунга кўра, «Ўзбек тилида гапнинг бўлақларини қандай ўринлаштириш керак? Бунда қандай комбинациялар, ўрин олماштиришлар бўлиши мумкин? Буларнинг қайси бири нормаль ҳолат» («ёш бир бола»ми? ё, «бир ёш бола»ми?). Буларда мазмунан фарқ борми?» каби сўроқлар ўз тўлиқ ва аниқ жавобини кутиб туради.

Ба'зи тилларда, асосий фикрни сақлаган ҳолда, гап бўлақларининг турлича ўрин олмаштиришларини кўрмоқ мумкин (эркин тартиб). Масалан, рус тилида сўзлар тартиби эркиндир: «Я завтра утром пойду гулять» гапидаги сўзларнинг ўринларини турлича олماштириш блан бирюз йигирма хил кўриниш ҳосил қилмоқ мумкин (қаранг: А. М. Пешковский, Вопросы методики русского языка, лингвистики и стилистики, 1930, бет: 175); лекин ҳарқандай эркин тартибнинг ҳам чегараси бордир. Айрим ўринларда тартиб ўзгариши фикрни ўзгартириб юборади (Ему сорок лет. — Ему лет сорок). Ба'зи тилларда, чунончи: француз тилида бўлақларнинг бундай ўрин олмоштириши мумкин эмас (боғлиқ тартиб). «Кеча Карим менга китобин келтирди» гапидаги бўлақларнинг ўрнини олماштириб, синтактик ўзгаришсиз, бирқанча комбинациялар туғдириш мумкин, бу ўзбек тилида сўз тартибининг, асосан, эркин эканлигини кўрсатади. Бунда тартиб ўзгариши асосий фикрни — фикр материални ўзгартириб юбормаса ҳам, лекин ҳар гал унинг янги оттенкасини беради. (Менга китобни берди—асосий диққат берилган предметга; китобни менга берди—асосий диққат кимга берилганлигига қаратилади). Шунга кўра, сўзловчи ё ёзувчининг стилистик усталиги ҳар гал фикрни ифодалашда юқоридаги бирюз йигирма хил комбинациядан қайси бирининг энг мувофиқ эканлигини, конструкциянинг ҳақиқий ўрнини топаблишдадир.

Тартибнинг икки хил роли бордир: 1. Грамматик роли. Бунда бўлақларнинг ҳоким, тобе'лиги—синтактик ҳолати тартиб орқалигина белгиланган бўлади. Шунга кўра бундай ўринларда тартиб эркин бўлмайди: тартиб ўзгариши фикрни ҳам, грамматик ҳолатни ҳам бошқача қилиб юборади. (Чоғиштиринг: чит кўрпа — кўрпа

чит). 2. Стилистик роли. Бунда бўлакларнинг синтактик ҳолати тартибдан бошқа воситалар орқали белгиланган бўлади. (Масалан, сўз формалари — қўшимчалар орқали: У сенга китобни берди). Шунга кўра, бўлакларнинг ўрин ўзгартириши уларнинг грамматик жиҳатларига таъсир этмайди. Бу чоғ ҳалиги турли конструкцияларга йўл очилади.

Тарихий нуқтаи назардан қарасак, қадимда бўлакларнинг грамматик ҳолатларини белгилашда тартиб бош рольни — ҳал қилувчилик родини ўйнаган. Демак, қадимда сўз тартиби қатъий, тургун бўлган. Эркин тартиб тил тараққиётининг кейинги стадияларида туғилган.

Фикрнинг ўзгаруви тартиб блан ифодаланабермайди. Айрим ўринларда бу фарқ интонация орқали ифодаланади. Масалан: Бу бола кўрди (1—Бу бола кўрди. 2—Бу бола кўрди). Бу машиначи Каримнинг отаси (1—Бу машиначи Каримнинг отаси. 2—Бу машиначи Каримнинг отаси). Учта болали хотин (1—Учта болали хотин. 2—Учта болали 1 хотин). Темирйўлда ётипти (1—Темир йўлда ётипти. 2—Темирйўлда ётипти) ва бошқалар.

Ўзбек тилида тартибнинг грамматик роли айрим ўринлардагинадир. Буларни қисқача кўриб ўтайлик:

1. Эга, кесим тартиб орқали белгиланган бўлиши мумкин. Бундай чоғда ўрин олماштириш аввалги синтактик ҳолатнинг аксини туғдиради. Масалан: 1. Ким айтган? — Айтган ким? 2. Етти кун — бир ҳафта. — Бир ҳафта — етти кун.

2. Сифатловчи ва сифатланмиш (қизил байроқ) тартиб ўзгариши натижасида эга ва кесимга айланиб кетади (Байроқ қизил). Яна: куйлаган бола — бола куйлаган.

2. Сановчи ва саналмиш (ўн соат) бўлакларнинг ўрин олмоштириши кесимнинг составини ўзгартираолади. Масалан: соат беш бўлди. — Беш соат бўлди (кетганига беш соат бўлди).

4. Аниқловчи бирикмада қараткич белгисиз («—нинг» сиз) бўлганда (ўрикнинг гули—ўрик гули), ўрин олмаштириш уларни эга ва кесимга айлантиради (1. Тоғ ораси. 2. Ораси—тоғ). Ҳар икки от қўшимчасиз бўлса, аниқловчи ва аниқланмишлик ҳолати олмашади. Масалан: чарм ботинка (чарм — аниқловчи, ботинка — аниқланмиш: чармдан ишланган ботинка) —ботинка чарм (ботинка — аниқловчи, чарм — аниқланмиш: ботинкага хос чарм).

5. Фе'лли гапда сифатловчи ва сифатланмишнинг ўрни олмашса, сифатловчи фе'лга боғланиб қолиб, ҳолга айланади. Масалан: 1. Мен пиёзсиз кабобни еяолмайман. —«Мен кабобни пиёзсиз еяолмайман». (А. Қаҳҳор). 2. «Иссиқ-иссиқ чой ичиб. . .» (А. Қаҳҳор). —Чойни иссиқ-иссиқ ичиб. . . 3. «Андоқ от ўлати бўлдим. . .» («Бобирнома»дан) —От ўлати андоқ бўлдим. . . 4. Қалин қор ёғди — Қор қалин ёғди.

6. Тушум белгисиз («—ни» сиз) бўлганда (кинони кўрди — кино кўрди), бу сўз ўз бошқарувчисидан (фе'лдан) ажралса, баъзан эга блан функциясини олماштиради. Масалан:

16-йил. Жиззах

Қонларга ботди буткул.

Она излади бола;

Кўп ёш жонлар бўлди кул. (Фольклордан).

(Бола она излади. — Она бола излади).

Тилнинг ҳамма ҳодисаларида бўлгани каби, тартиб ҳам ўзининг маълум нормаларини ўзгартириб туради. Масалан: эски ўзбек тилидаги: 1. «Келдилар олишиб учиди оёқ» (Муқимий) — (Оёқ учиди олиб келдилар). 2. «Ёғ ишқордан олур-у, қора сувдин қаймоқ». (Турди) — (Ишқордан ёғ олур-у...). 3. «Вайрон кўнгил бинолари бўлганда майлиму?» (Муқимий) — (Кўнгил бинолари вайрон бўлса, майлими?) типидagi ўрин олماштиришлар буқунги тилнинг нормалари доирасидан ташқаридир. Умуман, эски ўзбек тили (айниқса, ше'рий тил) сўзларни ўринлаштиришда аниқ нормаларга эга эмас, бунинг натижасида фикрий хилма-хиллик, табиий бўлмаган конструкциялар туғилиши мумкин.

Буқунги ўзбек тилида сўзларнинг ўринлашишида маълум қонуниятларнинг борлиги кўриниб туради. Ўзбек тилида сўз тартиби, асосан, эркин, броқ одатда қўлланадиган маълум тартиб бордир. Содда тартибдаги, тинч оҳанг блан («эмоциональ оттенкасиэ») айтиладиган нутқ шу нормаль ҳолат блан характерланади. (Масалан: 1. Бир дар'ёнинг ёқасида бир чол блан кампир кун кечирар эди (эртақдан). 2. Олма тагидаги скамейкада ўтирган икки ошиқ бир-бирларига роз айтадилар. (А. Қаҳҳор). Прозаик тил шу нормаларга таянади. Бу нормаларга кўра, тобе' сўз (умуман аниқлашга хизмат этучи сўз) ҳоким сўздан (аниқланучи сўздан) аввал келади. Бу ҳолат эга, кесим тартибидагина ўзгаради: гулнинг барги, китобни ўқиди ва бошқалар. Бу умумий қондани гапнинг ҳамма бўлақларига татбиқ этсак, сўзларнинг ўринлашишида қуйидаги ҳолни кўрамиз:

Вақт ҳоли — ўрин ҳоли — эганинг аниқловчиси — эга — воситали тўлдиручининг аниқловчиси — воситали тўлдиручи — воситасиз тўлдиручининг аниқловчиси — воситасиз тўлдиручи — равиш ҳоли—кесим. (Кеча—уйда—а'лочи—Учқун—катта—опасига—«Ханжар» —ше'рини—ёд—ўқиб берди. — Кеча уйда а'лочи Учқун катта опасига «Ханжар» ше'рини ёд ўқиб берди).

Сўзлар ўринлашувидан бу нормаль тартибнинг ўзгаруви (инверсия) ҳар гал ўз махсус изоҳига эга бўлади: прозаик тилда фикрнинг турли оттенкаларини бериш учун ўзгартирилади; ше'рий тилда ритм, қофия каби ҳодисаларнинг талаби блан ўзгартирилади ва бошқалар. Умуман, «Ҳарбир инверсия эстетик жиҳатдан оқланган бўлиши шарт». (А. М. Пешковский).

Одатдаги тартиб ва унинг инверсияга учраши жиҳатидан ҳарбир бўлак ўз хусусиятларига эга; шунга кўра бу ҳодисаларни гапнинг бўлақлари бўйича айрим-айрим қарайлик.

Эга ва кесимнинг тартиби.

Одатдаги тартиб: эга — кесим. «Мен қоронғида эшакнинг бўғзига пичоқ тортиб юборган эканман» (Ғ. Ғулом).

Бу тартибнинг ўзгариш уринлари:

1. Тизма ше'рларда ше'рий талаб натижасида:

Кўлда ўйнар ойнанинг шу'лоси.

Ой нурида товланади тол...

(Уйғун).

Бундай ше'рий, стилистик талаб блан ўзгартиш мақолларда ҳам учрайди.

2. Эмоциональ нутқларда, шиорларда фикрни кучли ифодалаш учун (кўпинча, кесими буйруқ бўлган гапларда): 1. Тўппончали йигит сўради:—Нима бу? (А. Қаҳҳор). 2. Ахир нима қилай? Хўжайинимни ўлдириб, пулини олайми? Ғалатимисан ўзинг? (А. Қаҳҳор).

3. Кўчирма гапларда авторнинг гапи кейинги ўринда келганда (шу элементнинг эгаси кесимдан сўнг туради): «Мен бугун тушимда қўйнимга ой кирганини кўрдим»,—деди бир кўкнорн. («Подарчи» эртагидан).

4. «Қувонади киши» типдаги (фикрни умумлаштириб англа-тучи) бирикмаларда: Боғча гўзал. Гуллар очилган. Шодланади киши.).

5. Эга орқали ифодаланган шахс контекстдан англашилиб турганда (Бу чоғ эганинг фикрий аҳамияти пасайиб, у сўнгги ўринда келади): «Омон блан ёнғоқ ўйнаган чоғларини эслаб қўйди чол» (Ойбек).

«Унга бахт берган қўй қумалоғи» (Ойбек) каби ўринларда эга ва кесимнинг тартиби нормальми, ё инверсия борми? Буни умумий фикрда, интонациядан биламиз: интонациянинг кучи блан нормаль саналиши ҳам мумкин (унга бахт берган нарса қўйнинг қумалоғи ма'носида), инверсия саналиши ҳам мумкин. («Қўй қумалоғи унга бахт бергандир» ма'носида).

1) Буни «Қувонасан киши» типда қўллаш тўғри эмас. (... Фақат кўнгилизлик ордтирасан киши. (Марк Твеннинг «Гекльберри Финнинг бошида» кечирганлари) асарининг таржимасидан): Эга ва кесимнинг шахс жиҳатидан мос бўлиши шарт. Бу хато кесими иккинчи шахснинг бирлиги формасида бўлиб, умуман англа-тучи гапларни юқоридаги тип блан қориштиришдан туғилган. Ҳолбуки, кейинги типдаги гаплар доим эгасиз қўлланади: Нима эксанг, шуни ўрасан. (Мақол). Демак, эга қўлланмас экан, кесим II шахс формасида бўлади, (иш-лайсан); қўлланар экан — учинчи шахс формасида бўлади (ишлайди киши). «Ордтирасан киши»ни тартибни билмаган кишигина қўллайди: А. Қаҳҳорнинг «ҳар ишнинг ўз маҳкамаси бор» қиёфасидаги чаласавод домла (саводсизликни битириш курсининг муаллими (шу тарада — шахслар аралаштириб гапирарди): «Қаранг, шундай яхши қовурма бўлиптики, беихтиёр ичасан киши».

«Латофат мулкининг султони сенсен» («Таашуқнома»дан) типдаги гапларда қофия учун мисра'нинг сўнгига сурилган «сен-сен»ларни икки ҳолатда кўрмоқ мумкин. 1. ҳар иккиси бирликке кесим. Бунда иккинчиси кесим қўшимчаси бўлади. Эга — султони; бундай чоқда ҳар икки сенсен қўшиб ёзилади. (чоғинтиринг: Студент менман. Студент сенсан ва бошқалар). 2. Биринчиси кесим қўшимчаси бўлади (бунда олдинги сўзга қўшиб ёзилади), иккинчиси эга бўлади (... султонисен сен.—Сен латофат мулкининг султонисан). Бошқа ҳолатнинг бўлиши мумкин эмас. (Уша мисра'да, умумий мазмунга қарасак, биринчи ҳолатнинг кўзда тутилганлиги кўринади). Шундай экан, Лутфийнинг «сен-сен» блан тугаган мисра'ларини «Аё дилбар, вафо қилмасму сен-сен» деб ёзишни («Ўзбек адабиёти тарихи хрестоматияси, Тошкент, 1941.) эга ва кесимни белгилашдаги қонуниятларни билмасликдан туғилган англашилмовчилик сифатида изоҳлаш керак. (Тўғриси: ... вафо қилмасмусен сен).

Қўшма кесимнинг составидаги элементларнинг тартибига ҳам ғўхтаб ўтайлик.

1. «Овоз берди» («от—фе'л») типдаги нормаль ҳолат ше'рий асарларда ўзгариши мумкин (от қисми кейинги ўринга тушади):

Ҳаммалари Зайнабни
Қилар бўдилар орзу.

(Ҳ. Олимжон).

Бунда икки элементнинг орасига бошқа сўз кириши ҳам мумкин:

Сен ўлмасдинг. Ёв ўқи
Қилди юракни нобуд.

(Шайхзода)

Душманни қилсам ер блан яксон.

(Пўлкан).

Иккинчи элемент сифатида «бўл» фе'ли келганда (Қарим техник бўлди), орага сўз киритмаслик ма'қул: ифоданинг мазмуни ҳам, шакли ҳам ортиқ оғирлашади. Муқимийдаги «Бўлса шундай қилурмиди уёти» («Уяти бўлса, шундай қилармиди?») мисра'идаги тартиб эски ўзбек тилигагина хосдир.

2. «Ёш эмас» типдаги кесимларда ўрин олماштириш ҳам ортиқ ноқулай. Бу ҳам ба'зан эски ўзбек тилида учраб қолади:

Эмас осон бу майдон ичра турмоқ.

(Навоий)

Оҳким, афсус, эмас ҳеч ишда раҳбар толиим...
Бу сўзлар муқим, эмас ёлғон...

(Муқимий).

Тўлдиручи ва кесимнинг тартиби.

Одатдаги тартиб: тўлдиручи—кесим (... кўзимни очдим.
Бу тартибнинг ўзгариш ўринлари:

1. Ше'рий талаб блан:

Мен севаман қаҳрамонларни...

(Уйғун)

2. Ифодани кучайтириш учун (фе'лдан англашилган ма'но биринчи ўринга қўйилганда. 1. А. Қаҳҳорнинг «Ошиқ» ҳикоясида бу приём жуда усталик блан ишлатилган (бир гапнинг ўзи кучли ифода учун акс тартиб блан қайтадан берилади): «—Оҳ... отимни сўраманг; сўраманг отимни». 2. Утаман, албатта ўтаман конкрет фактларга,—деди Низомиддинов. (А. Қаҳҳор).

Тўлдиручи «—ни»сиз бўлса, фе'л—кесимнинг ёнида туради (... Закускага нима олай? (А. Қаҳҳор), ше'рий асарларда ба'зан бундан чекиниш ҳам учраб қолади; броқ «Кўмир Украина берди печамизга» (С. Абдулла) типига қўллашнинг ше'рий тилнинг ҳам нормасига сиемаслиги ўз-ўзидан англашилиб туради.

Равиш, сабаб ва мақсад ҳоллари кесимнинг ёнида келиб, тўлдиручи блан уни бир-биридан ажратади. (Китобни тез келтирди).

Ҳол ва кесимнинг тартиби.

Одатдаги тартиб: ҳол—кесим (... аланглаб қарадим. (Ғ. Ғулом).
Бу тартибнинг ўзгариш ўринлари:

1. Ше'рий талаб блан:

Қуёш чиқар мўралаб.

(Қўшиқдан)

Туролмассан сен ҳам қараб жимгина.

(Ғ. Ғулом).

2. Кўчирма гап (кўчирма гап ва авторнинг гапи) тартибидан келганда (бунда иккинчи элементнинг ҳоли кесимдан сўнг келади. Умуман, бу конструкцияда кесим гапнинг бошида келади): «Эртага борсаммикин?»—деди у ичида.

Ҳол қўшимчали бўлганда, кесим блан унинг орасига сўз кириши мумкин. (Менга китобни бер.—Китобни менга бер); броқ қўшимчасиз бўлса, орага сўз қирмайди. (Бўлдилар Москва бориб, ҳурматли меҳмон пахтадин (қўшиқдан).

Вақт ва ўрин ҳолларининг гап бошида келиши (Томдан кимдир қичқирди). (А. Қаҳҳор) уларнинг фе'л блангина эмас, фикрий жиҳатдан умуман шу гапга боғланиши блан изоҳланади.

Мавжудлик, бирор ҳолатда бўлиш ма'ноларини билдиручи ке-

сим ифодааланмаганда, ўрин ҳоли кесим ўрнида келади—кейинги ўринда (Отам уйда борлар.—Отам уйда). Бунн ўзгартириш бошқача фикр беради. Шунга кўра «Яллангизда қулоғимиз, бошланглар» (Ш. Са'дулла) «Қулоғимиз яллангизда» бўлиши лозим эди.

Вақт ҳоли равиш ҳолидан аввал келади. Шунга кўра «Мен мана ўқ заҳрин чин энди сездим». (Ш. Са'дулла) «...Энди чин сездим» бўлиши лозим эди.

Вақт ва ўрин ҳолининг орадаги сўзга боғланиб қолиш эҳтимоли туғилганда, фикр кўтарганда, уни кесимнинг олдида суриш лозим (Кеча Каримдан олинган китобни ўқидим.—...Кеча ўқидим). Бўлмаса, икки хил англашилиши мумкин бўлиб қолади. Масалан: 1. Гулнорнинг отаси ҳам воқиядан хабар топиб, иккинчи бир йўл блан қочганларга бориб қўшилди. (С. Айний): 1. Иккинчи бир йўл блан қочганларга... 2. Иккинчи бир йўл блан бориб, қочганларга... II. Олти ойда теккан ёринг ўлади (Равшанхон) дастонидан). 1. Олти ойда теккан. 2. Олти ойда ўлади.

Аниқловчи ва аниқланмиш тартиби.

Бунн уч қисмга ажратиб текширайлик.

1. Сифатловчи ва сифатланмишда тартиб.

Одатдаги тартиб: сифатловчи—сифатланмиш (қизия байроқ, куйлаган бола, бу бола, учта бола, олтин япроқ, шиқ-шиқ тугма).

Бунда инверсия бўлмайди (чунки эга ва кесим туғилиб қолади). Шунга кўра: ... Ботирга тиклайлик ҳайкал абадий.

(Ҳ. Ғулом).

Ўралган шарфи юяқа оқ томоқда.

(С. Абдулла)

Сўрсам лаби қирмизидан

(«Равшанхон»)

Қизча эдим кўп сода.

(Шайхзода)

Пўлатлардан қурдик бизлар

Дун'ё янги.

(Ғ. Ғулом)

... Қадди дароз эдим. (С. Абдулла).

типидаги бирикмаларни форсчадаги аниқловчи йўли блан сўз тартиблаш деб қараш лозим. Букунгн тилда бу усулда сўз тартибламаслик керак. Бу тартиб эски ўзбек тилида кўпроқ учрайди: Ургусидир кўксингга юз тиги тез. (Навоий) Гарий сўздек гавҳари қиммат баҳо йўқ даҳр аро. (Комил Хоразмий). Эскида ўзбекча сўзларни ҳам шу усулга солиш учрайди: Қилмас ишни

ҳечбир инсон айладинг. (Муқимий) Ҳечбир инсон қилмайдиган киши қилдинг.

«Қадди дароз» шакли ма'нода икки хиллик (1. Қадди—дароз —эга-кесим. 2. Дароз—қад) туғдириш блан яна оғирлик келтиради.

«Бир қиз туғилди нинни» (Ойбек) грамматик жиҳатидан «бир нинни қиз туғилди» га тенг эмас. Сифат сўнгга тушиб қолганлигидан, у икки гап саналади. (Бир қиз туғилди, у ниннидир). Шунга кўра «туғилди»дан сўнг вергул бўлиши зарур эди.

Бир отга бирнеча сифатловчи боғланиб келганда, уларнинг муносабати икки хил бўлади:

1. Сифатловчилар тенг бўлиб, уюшиқ саналади (бунда уларнинг ҳарбири айрим-айрим ҳолда от блан боғланади):

Қизил, оқ гуллар.

Буларнинг орасига «ва» қўймоқ мумкин. Булар предметларни бир томондан аниқлайди.

2. Уюшиқ бўлалмайди (тенглик йўқ), шунга кўра буларнинг орасига «ва» қўйиб бўлмайди.

Ақлли ёш бола.

Бу чоғ биринчи сифатловчига нисбатан кейинги сўзлар (сифатловчи—сифатланмиш: ёш бола) бир бутун сифатловчи саналади: Булар предметни турли томондан, турлича аниқлайди. Бу ўринда бу икки турнинг аралашмиш, кўчиш ҳоллари каби мураккаб масала устида тўхталмай, бу типдаги бирикмаларнинг тартибига кўчайлик.

Уюшиқ сифатловчиларда тартиб эркин (оқ, қизил гуллар — қизил, оқ гуллар), броқ улар ҳаракат билдирса, тартиб ма'нога қарайди (калтакланган ва яраланган бола—яраланган ва калтакланган бола).

Сифатловчи уюшиқ бўлмаганда, тартиб шундай кўриниш яратлади:

1. сон—сифат—от:

Бешта полвон киши... (А. П. Чеховдан таржима). Йигирма-ўттиз чоқли бўш шишалар... (Ғ. Ғулом).

Эслатма: 1). «Бир» сони саноқдан ташқари яна турли ма'ноларда қўлланади (ноаниқлик, ма'нони кучайтириш, такрор ва бошқалар). Бундай ўринларда у сифатдан сўнг ҳам қўлланаолади: элни қучган мангу бир баҳор. (Ҳ. Олимжон). Бизларга бир ёғли палов қилиб берсин («Қундуз блан Юлдуз» достонидан). Отга бир қамчи тортайин («Далли» достонидан).

2) «Бир» сони «қанақа, қайси» каби сўзлар блан келганда, шу сўзлардан сўнг туради: Зулумотдан қутқорувди.

3) Сифатловчи жойга, вақтга муносабат билдирса, сондан аввал ҳам келаолади: ҳаводаги уч ўрдак... (қўшиқдан) қайси бир ҳаким? (Ғ. Ғулом).

2. Сифатдош—сифат—от:

Куйлаётган ёш бола.

3. Олмош—сифат—от:

Анави ёш бола.

«Эски у ҳаммом» (С. Абдулла), «Баҳмал ул кўзлар» (Шайхзода)
типидаги тартибнинг табиий эмаслиги, исбот талаб этмайди.

4. Миқдор билдиручи сўз—сифат—от:

Бир томчи тиниқ ёш.

5. Сифат—ундов—от:

Янги шиқ-шиқ тугма.

6. Сифатдош—сон—от:

Куйлаётган учта бола.

7. Сифатдош—ундов—от:

Олинган шиқ-шиқ тугма.

8. Сифатдош—олмош—от:

Анави куйлаётган бола.

Акси ҳам бўлаолади (куйлаётган анави бола).

9. Олмош—сон—от:

Шу ўнта дафтар.

10. Олмош—ундов—от:

Шу шиқ-шиқ тугма.

11. Сон—ундов—от:

Учта шиқ-шиқ тугма.

12. Ясама сифат—тубсифат—от:

Радиоли янги уй.

«Кўшни Каганович номли колхоз» («Қ. Ўзб», 12—IV—45)
тўғри эмас. (Тўғриси: Каганович номли кўшни колхоз).

13. Кенгайган снафтдош—сифат—от:

Нетайлар тушган пар отли извош... (Ғ. Ғулом).

14. Сифат—сифат вазифасидаги от—от:

✓ Йигитни куйдирар яхши қалам қош. («Равшанхон»)

Уфқда жилмаяр янги ўроқ ой.

(Ойбек)

15. Аниқловчи гап—олмош—от:

Ва'даси йўқ ул бевафо бир келсин. (Ашуладан)

Ба'зан акси: Анави кўзига оқ тушган бола.

Сифатловчининг иккаласи ҳам туб бўлса, тартиб ма'нога қарайди: ортиқ аниқланиб етган белгини билдиручи сифат отнинг олдида туради, мазмунан биринчи ўринда бўлгани энг аввал келади. (Қора майда тош—майда қора тош, ширин думалоқ нон—думалоқ ширин нон ва бошқалар).

Умуман, сифатловчилар қанча бўлмасин предметга мазмунан яқин бўлгани отнинг олдида туради: 1. Олма гулли биринчи нав' оқ шол рўмол. 2. Маңитдаги кекса бақа теракнинг орқасидан кўтарилган қизғич ўт (А. Қаҳҳор.) 3 Бир парча куйган қора нон (Ҳ. Ҳакимзода). 4. Меҳнат қизил байроқли ўзбек Давлат муз театри. 5. Оқ, калта батис кўйлак (Ойбек) (бунда уюшиқ сифат)

ловчи йўқ, демак, «оқ» дан сўнгги вергул янглиш ишлатилган) ва бошқалар.

Бундай бирикмалардаги мазмуний ўзгариш интонациянинг кучи блан бўлади: яхши ишланган овозали кино (1. кино яхши ишланган. 2. Овоз яхши ишланган).

Сифатловчи блан сифатланмиш кетма-кет келади, орага сўз қирмайди. Чустийдаги «Бош-оёғидан ададсиз тўхтамас қайнар булоқ» мисраидаги кўриниш—сўз тартиблайолмасликнинг меваси.

II. Қаратқич ва қаралмишда тартиб

Одатдаги тартиб: қаратқич—қаралмиш: Низомиддиновнинг кўзига чироқлар хира бўлиб кўринар эди. (А. Қаҳҳор).

Бу тартибнинг ўзгариш ўринлари:

1. Ше'рий талаб блан:

Мени десанг, қўлин еч Шайвалининг.

(Пўлкан).

2. Қаратқич мазмунан кейинги ўринда турган предмети билдирганда:—совуқ эмас, салқин. Ҳам ўзини, ҳам кўнглини очади кишининг. (А. Қаҳҳор).

Форсча тартиб эскидан кириб қолган ба'зи бирикмалардагина қолган. (Дардисар, гули ра'но каби). У эски ўзбек тилида бир қадар учрайди (Жилван қомати баландингни... (Юсуф Сар'ёмий). жойи осойиш... (Турди), қиссан қишлоғи ҳароби Хапалак— (Маҳмур), эшитиб шукрати тилла пулини... (Маҳмур) Букун уни эски стильда ёзуви ба'зи шоирлардагина учратамиз. (1. Чустий: 1. Оворайи дашти Хито... 2. Гулшани умринг дарахти. 3. Шишайи рух. 4. Тўлқинли дар'ёйи вафо. II. Ҳабибий: 1. Қайнар булоғи ма'ни. 2. Тилсими илм-у ҳунар). Бундай қолатлар тилнинг тараққиёти учун зарардан бошқа нарсасиз.

Ба'зан қаратқичларнинг кетма-кет қўлланиши ҳам мумкин (Биззи ёрри қошлари қуйган қалам (Қўшиқдан), брок унинг икки-тадан ортиқ бўлиши ифодада оғирлик туғдиради.

Ба'зан қаратқич блан қаралмишнинг орасида сўз бўлиши ҳам мумкин. Бу икки кўринишга эга:

1. Нормаль тартибда орадаги сўз қаралмишга боғлиқ бўлади. Обберай қизларнинг жоду кўзини («Кун туғмуш» достонидан).

2. Ше'рий тилда бошқа сўз (қаралмишга боғланмаган сўз) ҳам келаолади: сенсиз менинг ҳеч иш келмас қўлимдан. (Ҳ. Олимжон). Элчиларнинг бўлар экан тилчиси. («Алпомиш»дан).

Қаралмишнинг сифатини орага жойлаштириш лозим экан (унинг катта ўғли), у чоғ қуйидаги мисолларда бир ғалатилик борлиги сезиларди: 1. Август ойининг охирларида бўладиган бизнинг пленумимиз («Қ. Ўзб», 4—VIII—45)—Бизнинг... пленумимиз. 2. Авиация Борнео оролидаги японларнинг ҳарбий объектларига ҳужум қилди («Қ. Ўзб» 15—VIII—45)—... японларнинг Борнео оролидаги ҳарбий объектларига... 3. Чумчуқдан тортиб, кундузи блан

ёнбошини ялаб кеч қиладиган Латифаканинг ҳўкизигача талвасасиз ухлайди (Ғ. Ғулом).— . . . Латифаканинг кундузи. . . ҳўкизигача...

Орадаги бошқа сўзнинг қаралмишга боғланиб қолиш эҳтимоли бўлганда, ёки бўлақлар орасида бирдан кўчиш бўлганда, қаратқич ва қаралмишининг, умуман ифоданинг очиқлиги иўқолади:

Сурнайнинг, узоқлашгач,
Куйи титраб учарди. (Ойбек)

— Онам ўлсин,—депти,—мени
Туғмай деҳқон. (Ғ. Ғулом).

Ҳасаннинг бор яраси. («Далли»)
Сўнгра ўгай онанинг

Қолган кўлида. (Ш. Са'дулла)

III Изоҳлавчи ва изоҳланмишда тартиб

1. Одатда изоҳлавчи аввал келади (Машиначи қиз, қиз бола): Бу ҳол сифатловчига ўхшаган изоҳловчилардадир.

2. Ба'зи изоҳловчиларда тартиб эркин бўлади. 1. Ўртоқ Ленин ишин сўзман айтайин. (Э. Жуманбулбул)—Ленин ўртоқ ўйлади, хўб ишлади. (Э. Жуманбулбул). Қариндошим фалончига... («Гуноҳсиз хотин» эртагидан). —Фалончи қариндошим. 3. Барчин ой—ой Барчин («Алпомиш»). 4. Улуғ халқимизга, ғолиб халққа шон-шарафлар! (И. Сталин). 5. Полвон Ҳасан—Ҳасан полвон («Далли»). 6. Мирза Аҳмад қошиқчи (А. Қаҳҳор)—Темирчи Жўра (Ойбек); 7. Бечора ошиқ! (А. Қаҳҳор)—ошиқ бечора!

3. Изоҳланмиш олмош бўлса, изоҳловчидан аввал келади: Мен бечора тўғрилигимни айтаман. («Далли»). Мен Муқимийга ҳамиша (Муқимий). Мен ёмондан айрилиб, яхшини топганинг қани? (Қўшиқдан).

Ўзбек тилида сўз тартиби логик урғу блан зич боғлиқдир. Фикрий жиҳатдан энг аҳамиятли бўлган бўлақни кучли товуш блан айтиш (логик урғу) инверсия блан алоқадордир. Логик урғу олучи бўлақ кесимнинг ёнига келтирилади (Кеча уни кинода кўрдим.—Кеча кинода уни кўрдим). Шу блан бирга, аҳамиятли бўлақни кесим ҳолига келтириб урғу бериш ҳодисаси ҳам бор: Чархни бузган—парраси, қизни бузган—онаси. (Эски мақол). (Чоғиштиринг: Парраси чархни бузган, онаси қизни бузган).

Аҳмиятлилиқнинг тартиб ўзгаришисиз, логик урғу блангина ифодаланиши ҳам мумкин. («Бугунги ишни эртага қўйма» гапидан логик урғу орқали фикрнинг тўрт хил оттенкасини ҳосил қилмоқ мумкин).

«Биз ким учун Романовни йиқитдик». (Шайхзода) гапида логик урғу «ким учун» дадир, лекин тартиб ўзгармаган. Бу кейинги вақтларда логик урғунинг инверсиясиз ҳам бўлишининг кучаяёт-

ганлигини кўрсатади. Бу тилнинг ўсишини кўрсатучи ҳодисадир. Бу рус тилининг таъсири блан туғилгандир.

Охида баъзи элементларнинг тартибига тўхтаб ўтайлик.

1. Ундалма стилистик талабга кўра гапнинг ҳар ерида, келлади (Муҳаббат кўзда эмас, дилда бўлади, Бадалжон! (А. Қоҳқор). Биздан бошқасини Хуморжон, қўйгин. («Равшанхон» ва бошқалар); лекин такрорланган ундалма, одатда, гапнинг бошида келлади (ундаш маъноси ортиқ аҳамиятли бўлади): оқ илон, оппоқ илон, Ойдинда ётганинг қани? (қўшиқдан).

2. Кучайтирув, қўшув, чегаралов каби маъноларни англатучи элементлар ўз боғланган сўзнинг олдида келлади: 1. У ёлғиз сени сўради. 2. Сенга кўпроқ китоб керак.—Сенга китоб кўпроқ керак.—Кўпроқ сенга китоб керак. Шундай экан, «... Кармана, Қоган районларида айниқса аҳвол ёмон» (Қ. Ўзб., 1—VIII—45) «... аҳвол айниқса ёмон» бўлиши лозим эди.

Бу кичик мақолада тартиб масаласининг ҳамма томонларини ёритишнинг мумкин эмаслиги аниқ. Шундай бўлса ҳам, асосий ўринларни кўрсатдик; броқ буларнинг турли нозик нуқталари устида узок тўхталаолмадик.

„В А Ф О“

Мирмуҳсин ше'рлари. Редактори — Шайхзода,
Ўздавнашр, 1945 йил, тиражи — 3.000

Ёш шоир Мирмуҳсиннинг «Вафо» номли ше'рлар тўпламига асосан унинг Улуғ Ватан уруши йилларида ёзган ше'рлари кирган. Тўпламдаги ше'рларнинг мавзуи — совет халқининг Улуғ Ватан уруши, фронт қаҳрамонлари, ватанга муҳаббат, кутиш, ёр ва диёр-га бўлган садоқат ва ҳоказолардан иборат. Шоир ўз ше'ларида уруш даври кишиларининг ҳис ва ҳаяжонларини, уларнинг орзу ва интилишларини, буюк ғалабага бўлган ишончларини бирмунча муваффақиятли ифодалайолган.

Ёш шоир, Германия империализмига қарши олиб борилган Улуғ Ватан урушининг адолатли, озодлик уруши эканини, унинг инсоният душмани бўлган қора кучларни тугатишга йўналтирилганини тўғри тушинади ва бадий ифодалайди.

Жабҳаларда жанг қилади икки куч,
Бири уки, қанотлари қора—зоғ
Ҳар парига маш'ум ажал солмиш доғ...
Бири буки, қанотлари оқ лочин...
Ҳаётдур, у... Ҳақ ва чин,

Тўпламдаги «Висол», «Бўлажак ўғлимга», «Асир», «Қизил олма» ва «Землянкада» ше'рлари ҳаяжонли ва та'сирли чиққан:

Ўғлим...
Ҳей, бўлажак ўғлим.
Ҳали қуёш каби йироқсан,
Фақат, йироқсану,
Қуёш нуридай,
Кўз олдимда ёниб турасан,
(«Бўлажак ўғлимга»)

Мирмуҳсин ёш шоирлар орасида ўзининг тўртликлари блан ҳам ажралиб туради. Қисқа ше'рий мисра'ларга мураккаб фикрларни жо қилиб беришда ёш шоир анча муваффақият қозонган.

Мирмуҳсиннинг «Маркс ҳақида баллада» ше'ри дуруст ёзилган. Бу ше'р жаҳон меҳнаткашларининг улуғ доҳийси Карл Маркснинг ўлим хотирасига бағишланган. Унда улуғ инсон ўлимига унинг сафдоши Ф. Энгельс ва Маркс оиласининг тутган мотами жонли берилади.

Кекса Энгельс турар бош яланг,
Кўзларида жиққа ёш... сассиз,
Қабр очиқ, атрофида жим
Айланади қизлари, эсиз—
Чидолмайди Элеонора,
Олтин сочи тўзган—парижон,

Лекин бу ше'рда Марксга бутун дунё меҳнаткашлари юрагидан мотам тутганини шоир айтмайди. Аксинча, бу мотамни яқин сафдошлари ва оила а'золарининггина қайғуси қилиб бир томонлама тасвирлайди:

Лондон гадо, очлар ватани,
Кимни йўқотганиң билмас ул,

«Қўбузчи» ше'рида юраклари дард ва ҳасрат блан тўлиб тошган, украин аҳолиси ўртасида озодлик ҳақида куйлаб юрган нолрон чол бехосдан немис босқинчисининг ўқи блан ҳалок бўлади. Мана шу кичик воқиа шоир томонидан жуда та'сирли ифодаланади.

Черта кетди қўбузни шу дам:
«Қутқарингиз мени зиядондан,
Кўзим кўрсин ёруғ дунёня!...»
Аммо бирдан бир ўқ узилди;
Қўлларидаги тушди қўбузи,
Шоҳ пардада қўшиқ бузилди.

Лекин шуни айтиб ўтиш керакки, бу приём поэзиямизда, хусусан рус шоирларининг ижодида янгилик эмас. Рус шоири Константин Симоновнинг «Слепец» ше'рида худди шундай бир кўзи ожиз чолнинг гармон чалиб, қўшиқлар айтиб, уруш вақтида дарбадар бўлиб юриши, вафотидан сўнг аҳоли томонидан ҳурмат блан дафи қилиниши акс этдирилади.

Ёш шоирнинг «Мунавварага» деган ше'рини ҳам К. Симоновнинг «Жди меня, и я вернусь» ше'ри мазмунининг бироз ўзгартиб олинган нусҳаси деса бўлади. К. Симонов ўз ше'рида фронтчи—жангчи ёрини ҳечқанақа овозаларга қулоқ солмай, севгилисининг қайтишини интизорлик блан, умид блан кутишга ундайди. Мирмуҳсин ҳам шу ше'рида:

Ва ёки тухматлаб мени бир инсон,
Ўлган дер... Аммо сен, тинглама, зинҳор!
Фақат кут, йўлимга бўлиб интизор,
Фақат кут, боғларда бўлмай парижон!—

дейди. Мирмуҳсиннинг «Кел чекайлик», «Хужумдан сўнг» шеърлари ҳам бевосита рус совет шоирларининг ҳарбий мавзуда ёзган асарлари ёки кино-картиналардаги қўшиқлардан фойдаланганлигини кўрсатади. Биз Мирмуҳсиннинг рус совет ёзучиларидан намуна олишини, уларга ижодий тақлид қилишини табриклаймиз. Лекин улар яратган бадий бойликлардан бир улушини узиб олиб, ўз шеърларига қўшиб юборишини айблаймиз. Шу жиҳатдан Мирмуҳсиннинг уруш давридаги ижодида етиклик, оригиналлик камлиги сезилади.

Тўпламдаги баъзи шеърлар жиддий ғоявий нуқсонлардан ҳоли эмас. Шеърларда ғоявий камбағаллик, фикрий ноаниқлик, ортиқча мисраълар тез-тез учраб туради.

Фронт мавзуларида ёзилган бошқа шеърларида ҳам воқеалик юзаки, биртомонлама тасвирланади. Айрим шеърларида душманга ҳужум қилингани ҳақида гапирилади-ю лекин ҳужумнинг ўзи йўқ («Хужумдан сўнг», «Кел чекайлик» шеърлари каби). Кўп шеърларида фронт қаҳрамонларига мадҳия айтилади, лекин қаҳрамоннинг қандай қилиб қаҳрамон бўлгани очиб берилмайди. «Қаҳрамоннинг келиши» деган шеърини ўқисангиз, унда: фалончи қаҳрамон бўлиб қайтибди, у ёшликда мен блан бирга ўйнаб ўсган эди, — деган хабардан бўлак гап йўқ. Шунингдек, баъзи шоирларда бўлгани каби, Мирмуҳсинда ҳам душман блан бўлган жангларнинг ғоят оғир, мураккаб бўлганини, тиш-тирноғигача ҳозирги замон ҳарбий техникаси блан қуролланган ёвуз, қонхўр ва айёр душман блан жанг қилинганини унутиб қўйиш ҳоллари учрайди. Шунинг натижасида ғалаба озорсиз, қурбонсиз, «бир ҳамла» қилиш блан қўлга киритилгандек тасвирланади:

Виктор-ла осмонда пўлат қарчиғай.

Қалъага ваҳима блан шўнғигаёй...

Душманга келтирди ажал бир нафас,

Тўлқунлар қаҳрига кетди хору-хас.

(«Озод Полтава қасидаси»).

Ҳаёт лашкарининг ҳарбу зарбидан

Ёв қолди тўфонда бўлиб хору-хас.

(«Севастополь озо»).

Бу шоир ижодида воқияларни схематик қайд қилиш, юзакилик кучли эканидан келиб чиққан. Мирмуҳсиннинг ҳарбий мавзуларда ёзилган шеърларининг иккинчи бир нўноқлиги шундаки,

шавкатли Қизил Армия блан фронт орқасидаги халқнинг алоқаси — ёрни кузатиш, уни кутиш каби ҳоллардагина кўринади. Мамлакат ичкарисидagi ҳақиқий воқеалик, фидокорона меҳнат жараёни унинг шеърларида тамомила унутилган. Шунинг учун кўп шеърларида жангчиларни кутган ёрдан бошқа образ кўринмайди. («Висол», «Кўзимга боқасан», «Мунавварага», «Кўрмай қолдинг»).

Мирмуҳсин шеърларидаги учинчи нуқсон — шеърӣ тилнинг соф эмаслигидир. Китобда «дебоча», «навозиш», «нурафшон» каби сўзлар кўп учрайди. Бу сўзларга ҳамма ўқучи тушинавермайди. Шунингдек ундан пухта шеърӣ мисра'лар, ўринли тасвирий воситалар ишлатиш ҳам талаб қилинади. Тўпلامда ҳам мисра'лар, ноўрин иборалар тез-тез учраб туради. Масалан, «Юлдуз сўнг борлип этиб ўчди», «Шундай ўзи... Юлдуз дегани, ёнар экан, гоҳ сўнар экан», «Сен ўсарсан бўлиб девдек», «Онанг бўлсин шодиёна», «Ебратганда қалам ва қиё кўзларидан тўкканда зиё» ва бошқалар.

Мирмуҳсин кўпроқ шеърӣ машқ қилиш ва ўқиш ҳам ўрганиш натижасида юқоридаги нуқсонлардан қутилиши мумкин.

Бу камчиликлардан қат'ий назар замонамизнинг йирик воқеаларини, кишиларнинг ҳис ва ҳаяжонларини кичик шеърларда ифодалай олиш, ҳаётнинг чиройлик лавҳаларини ихчам ва содда парчалар орқали англатишда Мирмуҳсиннинг муваффақияти каттадир.

Ўзбек ўқучилари ёш шоир Мирмуҳсиндан замонамизнинг ҳозирги воқеаликларини — мамлакатимиз олдида турган жиддий масалаларни, совет кишиларининг қуручилик ролини, совет ёшларининг ишлабчиқаришда ва пахта далаларидаги фидокорона меҳнатларини кўйлаган оригиналь, бадиий юксак асарлар кутади.

А. Олимжон

Н. ПИКСАНОВ

СССР Фанлар Академиясининг
корреспондент а'зоси.УРУШ ЙИЛЛАРИДА ТУРЛИ МИЛЛАТ
ЎЗУЧИЛАРИ ТОШКЕНТДА

Улуғ Ватан уруши йиллари советлар мамлакатидagi қардош халқларнинг миллий маданиятлари ривожидa алоҳида бир даврни ташкил қилади. Бу урушда совет маданиятининг бир қисмини маданият жаллодлари — фашистлар нест-нобуд қилиб юбордилар. Лекин, айни йиллар ичида, улуғ Октябрнинг биринчи кунларидан бери бойиб келган маданиятимизнинг буюк кучи ва қудрати ўсиши ва яна мустаҳкамланди.

Уруш йилларида яратилган мулофаа адабиёти, турли тилларда бўлса ҳам ягона фикр ва ягона ҳис билан бутун совет ўзучилар жамоатчилигини бир коллективга туплади.

Хусусан, Ўзбекистон республикасининг пойтахти Тошкентда, эвакуация йилларида кўп миллат вакилларида ноборат ўзучилар жамоатчилигининг олиб борган ишлари, шубҳасиз, катта тарихий-маданий аҳамиятга эгадир. Биз мана шу тўғрида мукамал тўхтаб ўтмоқчимиз.

Ватан уруши йиллари, Ўзбекистон тарихида ҳам алоҳида бир давр бўлиб қолади. Уруш вақтининг шароити ва талабига кўра, Ўзбекистонга талай аҳоли кўчириб келинди. Бирқанча улкан завод ва фабрикалар ўз ишчилари ва техник-инженерлари состави билан Ўзбекистонга кўчирилдилар. Фронт ва мамлакат ичкарисининг эҳтиёжларини қондириш учун янги-янги заводлар қурилиб, ишга солинди.

Тошкўмир, нефть ва бошқа янги-янги қоялар очилди. Эскилари ҳам мукамаллаштириб, ускуналанди. Ўзбекистон саноати қурилмадан даражада ўсиб кетди ва у деҳқончилик мамлакатидан саноатлашган республикага айланди. Шу билан бирга, Ўзбекистоннинг деҳқончилик маданияти ҳам юксалди. Республиканинг асосий экинлари бўлган пахта ва шаликор ерлар жуда кенгайтирилди ва яхши, сифатли ишланди. Халқ қурилишлари методи билан кучайтирилган каналлар чиқариш ишлари бу ҳаракатга жуда катта таъсир қилди.

Республиканинг хўжалик томондан бўлган бу ўсиши — унинг маданий тараққиёти билан маҳкам боғлиқдир. Урушнинг уч йили ичида Тошкентнинг ерли аҳолиси бўлган ўзбеклар ва бунда тургун русларга кўчириб келтирилган руслар, украинлар, белоруслар, молдаванлар, яҳудий ва бошқа халқлар группаси келиб қўшилди. Тошкент Иттифоқимизнинг одами кўп шаҳарларидан бирига айланди ва аҳолисининг состави кўп миллатли бўлиб қолди. Кўчирилганларнинг кўпчилиги юқори квалификацияли маданий-маориф, фан, адабиёт ва сан'ат арбоблари эди. Тошкентга Ленинграднинг ордени Давлат Консерваторияси, Беларусия Фанлар Академиясининг баъзи бўлимлари келиб ўрнашди. Бундан ташқари, Бутун Иттифоқ фанлар Академиясининг Та-

рик ва фалсафа, Жаҳон адабиёти, Шарқшунослик, Иқтисод ва ҳуқуқ, Тилшунослик, Пушкин уйи ва бошқа институтлари келиб, ишга киришди. Булар билан бир қаторда, Гнат Юрий раҳбарлигида Франко номидаги орденли Украина театри, С. М. Михозьёс бошчилигидаги яҳудийлар театри, И. М. Берсенёев раҳбарлигидаги Ленин комсомоли номли Москва театри ишлаб турди. Ўзбекистон Расомлар Союзи Москвали, Ленинградли расомлар билан яна кучайди.

Бошқа, республикалардан Тошкентга келган муассасалар ва арбоблар Ўзбекистоннинг маҳаллий муассасалари ва арбоблари билан яқин алоқада бўлдилар. Кўчириб келтирилган рус, украин, яҳудий драм театрлари ҳамма номидаги ўзбек драм театри билан ҳамкорлик қилдилар. Ленинград консерваторияси Ўзбекистон Давлат консерваторияси билан бирга ишлади. Ўзбек расомлари рус расомлари билан виставкаларда биргаликда иштирок қилдилар. СССР Фанлар Академиясининг Тарих институти маҳаллий тарихчилар, Ўзбекистон Фанлар Академиясининг ходимлари билан коллектив равишда бирқанча қиматли тарихий текширишларни ҳам планлашди, ҳам уни бажаришда бардамлик билан ишладилар.

Узаро кўмаклашиш, хусусан, бадиий адабиёт, танқидчилик ва илмий адабиётшунослик соҳасидаги ишларга катта фойда етказди. 1941 — 1942 йилларда Тошкентга келган олимлар ичида рус ҳам ғарб адабиёти ва тилларини яхши билувчилар, ориенталистлар (Шарқ адабиёти ва тилларини яхши билувчилар) бор эди. Булар — Ленинградли Е. Э. Бертельс, И. И. Векслар, В. М. Жирмунский, В. С. Мейлах, Б. В. Шинмарёв, Москвали Д. Д. Благой, Е. Т. Бродский, И. А. Кашкин,

В. В. Михайловский, М. А. Цяловский, М. Д. Эйхенгольц, К. Л. Зеленский ва бошқа ўз хизматлари билан номи чиққан машҳур олимлар эди. Бу кадрларнинг тўпланиши Тошкентдаги Ўрта Осиё университетида ташкил қилинмаган филология факультетини очиб имкониятини туғдирди. Кейинчалик Шарқ факультети очилди. Тил ва адабиёт аспирантураси янги янги кадрлар билан тўлди. Жаҳон адабиёти институти ва САГУнинг филология факультетида бирин-кетин кандидатлик ва докторлик диссертацияларини ёқлай бошладилар.

1941 йил декабр ойида САГУнинг филология факультети Лермонтов ижодиغا бағишланган сессия ўтказди. Бунда профессорлардан Благой, Бродский ҳам Пиксановлар доклад қилдилар, бундаги дискуссияларда маҳаллий ёш адабиётшунослар ҳам қатнашдилар. 1942 йил февраль ойида Максим Горький номидаги Жаҳон адабиёти институти «Руслар билан инглизлар ва руслар билан америкалилар ўртасидаги адабий муносабатлар» деган темада кенгайтирилган сессия ўтказди. Бунда Л. И. Пономарёв, В. М. Жирмунский, Н. К. Пиксанов, К. Л. Бродский, А. А. Елистратова, И. С. Зильберштейн, А. И. Старцев, К. И. Чуковский, И. А. Кашкин ўртоқлар доклад қилдилар.

1942 йилда Белоруссия Фанлар Академияси билан бирликда Ўзбекистон Совет Ёзучилари Союзи, белорус халқ шоири Якуб Коласнинг олтинчи йиллигини таънавали равишда нишонлаб ўтди. Шундан кейин, Тошкент Давлат педагогика институти Якуб Колас билан учрашув кечасини ўтказди. Бунда профессорлар, белорус адабиётшунослари ва Якуб Колас асарларини рус, украин, ўзбек тилларига таржима қилган таржимонлар

гапирдилар. 1943 йилда шоир Тошкентдан Москвага кетар экан. «Правда Востока» газетасида бостирган «Ўзбекистонга» деган ше'ри блан мурожаат қилиб, шундай деган эди:

Оғир уруш соатларида

Сен менга ҳам бердинг макон-уй.

Биз ўзбек-ла сўзлашдик бирга,

Ҳам янградиб жанг ҳақида куй.

Бир қилични бирга қайрадик,

Иртқич ёвга бермадик омон.

Қайгулардан мени шод этдинг,

Менинг оғам, сен Ўзбекистон.

Юбилей йилларида Тошкентда Якуб Коласнинг рус тилига таржима қилинган ше'рларидан икки тўплами ва ўзбек тилига таржима қилинган бир тўплами босилиб чиқди¹⁾.

Белоруссиядан оғир бир мотам хабари — белорус халқ шоири Янка Купаланинг ўлими ҳақида хабар келганда, Тошкент жамоатчилиги бу қайғили йўқотишга алоҳида эътибор берди. Тошкент Янка Купала хотирасини 1942 ва 1943 йилларда икки марта нишонлаб ўтди. Тошкентда Беларуссия Фанлар Академиясининг Ўрта Осиё университети ва Ёзувчилар Союзи блан биргаликда ўтказган мажлисидаги белорус халқ шоири Янка Купаланинг ҳаёти ва ижодига оид докладлар ва нутқлар алоҳида

1) Якуб Колас — танланган ше'рлар. 1906—1942. Беларусчадан таржима, кириш мақола ва таҳрир С. Городецкийники. Тошкент, 1942 йил. Я. Колас, Ернинг садоси. Ше'рлар. С. Городецкий таҳрири остида Беларусчадан таржима. УЎГИЗ Тошкент, 1942 йил. Я. Колас — танланган ше'рлар 1882—1942, Ҳамид Олимжон таҳрири остида. Тошкент 1942 йил.

2) Янка Купала хотиралари (нутқ ва докладлар тўплами). Якуб Колас таҳрири остида, Тошкент — 1943 йил.

тўплам ҳолида босилиб чиқди... 2).

Белоруссия Фанлар Академиясининг 1942 йил ноябрь ойида бўлган сессиясида Академиянинг президенти муювини Якуб Коласнинг: «Рус ва белорус халқларининг улуғ дўстлиги ва буларнинг немис агрессиясига қарши олиб борган кураши» ва Фанлар Академиясининг ҳақиқий аъзоси — В. И. Пичетанинг «Славян халқларидан белорусс халқи» деган мавзуларда докладлари бўлди.

Булардан бошқа САГУ ва Жаҳон адабиёти институтининг мураккаб мавзулар устида қайта-қайта бирлашган илмий сессиялари ва конференциялари бўлиб турди: Буларда Пушкин тўғрисида К. Л. Бродскийнинг «Пушкин асарларида Россияда асоратда қолган халқлар», Ренессанс тўғрисида В. В. Михайловскийнинг «Қадимги рус ва шарқий Европа сан'атида Ренессанс проблемалари» ва В. П. Чепеловнинг «Ренессанс масаласи шарқда», деган мавзуларда докладлари бўлди. 1944 йил апрель ойида Иттифоқ Фанлар Академияси блан Ўзбекистон Фанлар Академиясининг фольклорга ва Ўрта Осиё халқлари этнографиясига бағишланган конференцияси ташкил қилинди. Конференция ишларига ўзбек фольклористлари, этнографлари, шунингдек Ўрта Осиёнинг бошқа республикаларидан келган вакиллар ва Ленинградли бирқанча катта олимлар иштирок қилдилар. Шу йилнинг декабрь ойида САГУда Ўзбекистоннинг XX йиллигига бағишланган илмий юбилей сессияси бўлиб ўтди. САГУнинг тарих-филология секцияси — тарих, филология, адабиёт, Ўрта Осиё халқлари сан'ати ва рус адабиётига оид 20 лаб доклад уюштирди. Бу конференция ва сессиялар — кўп миллатли ватанимизда турли миллат вакилларининг бир

мақсад йўлидаги ҳамкорлик ишларининг тантанаси эди.

Бу хилдаги ҳамкорлик Навоий Юбилей комитети, САГУнинг Филология факультети ва Илмий Текшириш Институтининг, Ўзбекистон Совет Ёзувчилар Союзи билан биргаликда ўтказилган, улуғ ўзбек шоири Алишер Навоийга бағишланган 3 юбилей сессиясида яна яққол кўринди. Бу сессияларда тарихчилар, адабиётшунослар, сан'атчилар, тилшунослар доклад қилдилар.

Ўзбекистон ёзувчилар жамоатчилиги. Батави уруши олдида бий ижодий кучларга бўлган профессиональ союзга биришган эди. Унинг кўп йиллардан бери иш қилиниб келган органи — «Ўзбекистон совет адабиёти ва сан'ати» деган журнали бор эди. Ўзбекистон ва унинг маркази Тошкентда Ислом шоир, Ғафур Ғулом, Ойбек, Ҳамид Олимжон, А. Қаҳҳор, М. Шайхзода, Айний, Уйғун, А. Умарий, Миртемир, Темур Фағтоҳ, фольклорист Ҳоди Зариф ва бошқа шулар сингари, фақат ўзбек халқидагина эмас, балки бутун иттифоқ адабиётида ҳам маълум бўлган йирик ёзувчилар ишлар эдилар. Айни чоқда Ўзбекистон Совет Ёзувчилар Союзидан ва республика матбуотида М. Шейвердин, Штерн, Светлана Сомова, А. А. Семенов, М. Салъе ва бошқа маҳаллий рус ёзувчи, танқидчи, адабиётшунослар ва таржимонлар тез-тез кўриниб турар эдилар. Мана буларга урушнинг биринчи йилидаёқ, Тошкентга кўчирилган эшелонларда Москвадан ўнлаб шоирлар, прозаиклар, драматурглар, танқидчилар, адабиётшунослар, таржимонлар келиб қўшилдилар. Сўнграқ буларга, фақат РСФСР дагина эмас, бошқа республикалардан, ҳатто чет эллардан ҳам, шу хилда жуда кўп янги меҳмонлар келиб қўшилдилар. Мана

уларнинг тўлиқ бўлмаган рўйхати. А. Ахматова, Н. Ашукин, И. Бехер, Н. Вирта, В. Волькенштейн, С. Городецкий, Виктор Гусев, В. Державин, М. Жинев, А. Дейч, К. Зелемский, Всеволод Иванов, В. Кирпотин, Л. Квитко, Я. Колас, Б. Лавренев, И. Лежнев, К. Липскеров, В. Луговский, Э. Мадарас, И. Маркиш, Л. Пенковский, Н. Погодин, И. Сильвинский, П. Скосирев, М. Терещенко, А. Тихонов, А. Толстой, И. Уткин, И. Ушаков, К. Чуковский, В. Ян, М. Янковский ва бошқалар. Бу ҳисобга юқорида номлари зикр қилинган айрим адабиётшунослар киритилмаган.

Ўзбекистон Совет Ёзувчилар Союзининг 1941 — 44 йилларни ўз ичига олган тарихи — бой, мазмунли бир даврдир. Ёзувчиларнинг маълум шариит тақозоси билан юзага келган бу шахсий учрашуви ва Ёзувчилар Союзини орқали ташкилий биришувини гоёят самарали натижалар берди. Зотан, Тошкентга келган бу адабиётчилар ичида турли миллат ва турли миллий маданият вакиллари, адабиётнинг турли мутахассислари, ижодийларни хилма-хил бўлган кишилар бор эди. Булар ичида Ўрта Осиёнинг бошқа республикалари, Кавказ халқлари ва бошқа халқларнинг адабий ҳаёти билан ошно бўлган адабиётшунослар ҳам бор эди. В. Луговский, П. Скосирев, Л. Пенковский, В. Кирпотин, С. Городецкий, К. Зелемский — шулар жумласидандир. Булар, Ёзувчилар Союзининг секциялари, комиссиялари билан ўтказилган кенгашларида жуда кўп назарий, ташкилий ва ижодий масалаларни муҳокама қилдилар. Бу кенгашлар олдида икки проблема: мудоффа адабиёти ва миллий маданият масалалари турар эди.

Тошкент ёзувчилари билан бўлган

ҳамкорлик натижасида, мудофаа адабиётининг ўсганини қуйидагидан кўриш мумкин. Мамлакатимизнинг ҳамма ёғидан ёзучиларнинг келиши билан тез орада 1942 йилнинг март ойидаёқ «Биз енгамиз» деган адабий альманах чиқарилди. Унда 50 дан ортиқ ёзучи қатнашди. Унга бутун халқимизга маълум бўлиб кетган ўзбек шоирларидан Ғафур Ғулом, Шайхзода, Уйғун шеърлари киритилди. Сўнгра 1943 йил «Правда Востока» газетасида марҳум Ҳамид Олимжоннинг Ватанпарварлик адабиётида юксак бадиий асар ҳисобланган «Россия» шеъри босилди. Шулар билан бир маҳалда Уйғуннинг «Ватан ҳақида шеърлар»и ва Шайхзоданинг «Довул болалари» тўплами майдонга чиқди. Кейинчалик ўзбек шоирларининг мудофаа-ватанпарварлик руҳида ёзилган шеърлари «Ўзбекистон шоирлари фронтга» деган ном билан тўплам ҳолида босилиб чиқди. Бунда биз: Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Ойбек, Шайхзода, Уйғун, Амин Умарий, Темир Фаттоҳ, Зульфия, Миртемир, Собир Абдулла, Ислоҳ шоир ва Ҳамид Ғуломларнинг асарларини кўрамиз. Бунда ўзбек шоирлари ватанга муҳаббатларини қизғин шоирлик илҳоми билан куйладилар¹⁾.

1) «Биз енгамиз» — адабий-бадиий альманах. Мухаррири Иосиф Уткин, Тошкент. 1942 йил. Уйғун — «Ватан ҳақида шеърлар» — ўзбекчадан Н. Ушаков, К. Кашкин таржимаси. Тошкент 1943 йил. Шайхзода «Довул болалари» — шеърлар. Ўзбекчадан В. Луговской, В. Державин, Н. Ушаков, С. Сомова ва Липко таржималари. 1943 йил.

«Ўзбекистон шоирлари фронтга» — таржима Павел Антакольский таҳрири остида. 1944 йил.

Буларнинг асарларидаги бадиий муваффақиятлар Владимир Державин, Светлана Сомова, Л. Пенковский, Николай Ушаков, Сергей Городецкий, А. Кочетков ўртоқларининг ажойиб таржималарида бутун совет ўқучиларига етиб борди.

Бунда, албатта, шоир-таржимон билан, шоир-авторнинг ижодий ҳамкорлигини ҳам қадрлаб ўтиш керак. Бу хилдаги таржима оддий, юзак таржималардан катта фарқ қилади. Шоир-таржимон оригиналнинг ўзига хос фазилатини тил, вази, қофия ва стилистикадаги муваффақиятини усталик билан ўзлаштириши ва таржимада буларни берабилиши шозим. Бу, албатта, қийин! Бу таржимодан, таржима қилаётган авторнинг асарининг эмас, балки шу миллий поэзиянинг айрим хислатларини, жанрларини, қисқаси ўзига хос хусусиятларини ҳис этишни ва билишни талаб қилади. Бундай таржима орқали, миллий адабиётда дарж этилган бутун муваффақиятлар бутун иттифок адабиёти хазинасига қимматбаҳо ғавҳар бўлиб кириб, у орқали жаҳон адабиётига ўтади. Шунинг учун шоир-таржимон таржима қилаётган адабиётга ўтади. Шунинг учун шоир-таржимон таржима қилаётган авторнинг аҳвол руҳиясини, фикрини яхши билиб олган бўлиши шарт.

Юқорида номлари кўрсатилган таржимонлар ўз вазифаларини лаёқатли бажарган таржимонлардир. Улар ўзбек шоирларининг мудофаа лирикасини ёйишда қўшиқдош бўлдилар. Ватан бирлиги, фикр ва гоё бирлиги — ватан уруши даври адабиётини авторлар ва таржимонларнинг ижодий ҳамкорликлари туфайли ўз бадиий ифодасини топди. Ҳамид Олимжоннинг ўз ватандошларига жуда манзур бўлган «Россия» шеъри ўзбек поэзиясининг ўзига хос хусусиятла-

рийя мукаммал ғоявий-поэтик та'сирини тўла сақлагани ҳолда В. Державиннинг юракдан илҳомланиб қилган ажойиб таржимаси билан иттифоқ адабиётида ҳам ҳаммага ма'қул бўлди. Ғафур Ғуломнинг «Сен етим эмассан» детан ше'рининг Светлана Сомова томонидан рус тилига қилинган муваффақиятли таржимаси ҳақида ҳам шунини айтиш керак.

Фақат таржимонларнинг эмас, балки муҳаррирларнинг ҳам бу соҳадаги алоҳида хизматларини кўрсатиб ўтиш лозим. Уруш йиллари мобайнида рус тилига таржима қилиниб босилган асарлар, ҳозирги, ўзбек поэзиясининг бутун бир антологиясини ташкил қилади¹⁾. Тўпламда граждана ва интим лирик асарлар тақдим қилинган. Жуда кўп бўлган бадний материаллар ичидан энг мувофиқларини таялаш бу тўпламда жуда муваффақиятли равишда ҳал қилинган. Бунинг учун, албатта, муҳаррирлар ва таржимонларнинг жиддий ўйлашлари, ҳозирги ўзбек совет адабиётини тўла кўрсатиш учун, бир қарорга келган бўлишлари талаб қилинар эди.

Тошкентга келган адабиётчилар билан коллектив равишда ҳамкорлик билан ишлаш учун, Ўзбекистон Совет Ёзучилар Союзидан кенг план тузилган эди. 1942 йил апрель ойида Ёзучилар Союзидан кенгайтирилган бир кенгашида ўзбек адабиёти ва театри тарихига онд асарларни тўплаш ва монографиялар ёзиш плани тузилди. Пландан Навоий, Бобир, Машраб, Ҳамза Ҳакимзода, Фурқат тўғрисида, ўзбек ва рус адабиётининг боғланиши, хусусан, Максим Горький тўғрисида, унинг ўзбек ёзучиларига бўлган та'сири тўғрисида, ўзбек те-

атри тарихи ҳақида — ўзбек театрининг усталари бўлган Ҳалима Носирова, Тамарахонимлар ҳақида ёзиладиган асарлар ҳам кўрсатилган эди. Бу планда кўрсатилган ишларнинг ҳаммасини амалга ошириш мумкин бўлмади. Лекин бажаришга мўлжалланган ишларнинг кўп қисми бажарилди. Масалан уруш йилларида ташкил қилинган «Совет Ёзучиси» нашриётининг Тошкент филиали томонидан ўзбек ёзучиларининг рус тилига таржима қилинган 11 та китоби босилиб чиқди. Буларнинг ичидан, биринчи марта рус тилига таржима қилинган ўзбек классик шоири Бобирнинг ше'рлар тўплами ҳам бор.

Тошкентда тўпланган ёзучилар жамоатчилиги олдида яна бир масала — ўзбек фольклори материалларини йиғиш, уларни ўрганиш ва ижодий ўзлаштириш вазифаси кўндаланг бўлиб турар эди. Ўзбек фольклорининг чиройли безакларидан бири — халқ достони «Алпомиш»дир. Уруш бошланишдан сал илгари, 1939 йилда, бу достоннинг энг яхши варианты марҳум Ҳамид Олимжоннинг таҳрири остида, унинг сўзбошиси билан ўзбек тилида нашр қилинган эди. Аммо, бу машҳур достоннинг текстини рус тилига таржима қилиш орқали, бутун Иттифоқ адабиётини унмий асосда текшириш ва ўзлаштириш вазифаси турар эди. 1943 йилда Л. Пенковский томонидан таржима қилинган айрим парчалари, В. М. Жирмунский сўзбошиси билан, «Совет Ёзучиси» нашриётининг Тошкентдаги филиали томонидан алоҳида китоб ҳолида босиб чиқарилди. Тажрибали, хизмат кўрсатган машҳур шоир-таржимон Л. М. Пенковский томонидан таржима қилинган, ўзбек қаҳрамонлик эпоси меросларидан бир улуш бўлган бу достон рус

¹⁾ Ўзбекистон шоирлари — ше'рлар тўплами, К. Чуковский ва И. Уткин таҳрири остида.

тилида бутун иттифоқ адабиёти майдонига чиқди. Бу нашрдаги сўзбошида, ўша йиллари Тошкентда ишлаган, ўзининг гарбшунослигини шарқшуносликка айлантирган, СССР Фанлар Академиясининг корреспондент а'зоси В. М. Жирмунский томонидан «Алпомиш» ва бутун ўзбек халқ эпосининг чуқур таҳлили берилди.

1944 йилда «Алпомиш» Л. Пеньковский таржимасига В. Державия, А. Кочетковнинг янги таржималари қўшилиб, В. М. Жирмунскийнинг кенгайтирилган сўзбошиси билан иккинчи марта босилиб чиқди. Тўғри, икки бўлимдан иборат «Алпомиш» достонининг фақат биринчи бўлимига рус тилига таржима қилинди. У ҳам тўлиқ эмас. Бунини тугаллаш шоир-таржимонларнинг эндиги вазифаларидир. В. М. Жирмунский ўз сўзбошисида ёзгандай, «Алпомиш»нинг русча таржимаси, кенг совет ўқучиларини ўзбек халқ эпик ижодининг бой, чиройли безаклари билан таништириш йўлидаги ишнинг бошланishi бўлиши керак. Улуғ ватан уруши йилларида майдонга чиқарилган бу иш — иттифоқимизнинг қардош халқлари ўртасидаги сталинча енгилмас дўстликнинг далилидир. «Алпомиш» ва умуман ўзбек фольклорининг эпик материаллари устидаги илмий текшириш иши эса В. М. Жирмунский билан бирга ўзбек фольклористи Ҳоди Зарифнинг яқин ҳамкорлигида давом этиб келмоқда.

Ўзбек классик адабиёти доирасида марказий масала, XV нчи асрда яшagan улуғ шоир Навоийнинг ижодини ўрганиш масаласидир. Уруш йиллари Тошкентда ўтказилган, Навоийга бағишланган бирқанча илмий сессиялар тўғрисида юқорида гапириб ўтдик.

Навоий ижодиётини текшириш, адабиётчиларни ҳам, таржимонларни ҳам ўзига тортди. Катта аҳамиятга эга бўлган икки адабий асар майдонга келди. Булардан бири Навоийнинг Л. Пеньковский таржима қилган «Фарҳод ва Ширин», яқинчиси, Семён Липкин таржима қилган «Лайли ва Мажнун» каби машҳур достонларидир. Бу иш — фақат ўзбек маданияти учунгина эмас, бутун иттифоқ маданияти учун ҳам, ва халқаро адабиёт учун ҳам, зўр аҳамиятга эга бўлган бир воқеадир. Таржима иши икки етакчи таржимон томонидан бажарилди. Бу икки асар ҳам, Урта Осиё халқларининг тили ва адабиётини, хусусан, Навоийни яхши билуши, СССР Фанлар Академиясининг корреспондент а'зоси Е. Э. Бертельс томонидан таҳрир қилиниб, унинг кириш мақолалари билан нашр қилинди. Бу икки асарнинг муҳаррири, шарҳ тиллари ва адабиётининг йирик мутахассиси Е. Э. Бертельс достонининг сўзбошисида одилона равишда шундай дейди: «Лайли ва Мажнун» достонининг нашр қилиниши — севги ва қардошликнинг юксак принциплари нуқтаи назаридан, айни вақтда жуда муҳимдир». «Улуғ Навоий, маданият ва тараққиётни фидокор курашчиси сифатида — Фарб ва Шарқнинг бошқа классиклари билан бир қаторда ўқучиларимизнинг севган семоси бўлиб қолажак».

Л. Пеньковский эса «Фарҳод ва Ширин» таржимасидаги сўзбошисида — Навоийни таржима қилиш ишларида у билан ижодий ҳамкорлик қилган кишилар тўғрисида шуларни ёзади: «Бу ишда менга ҳар томондан ёрдам кўрсатган барча ўртоқларга, Навоийни жуда яхши билуши ўзбек дўстларимга: Ҳамид Олимов,

Шайхзода каби шоирларга, Ҳодн Зарифга чуқур ташаккуримни билдираман. Шунингдек, менинг муҳарририм Евгений Эдуардович Бертельсдан ҳам чексиз миннатдорман. Чунки, унинг икки йил мобайнида мен билан шонимий ўтказган суҳбатлари бу иш жараёнида берган жуда эътиборли консультациялари — менинг шарқ поэзияси ва унинг классик шоирлари тўғрисидаги тушунчаларимни беҳад кенгайтирди». Совет шоир-таржимон меҳнатининг қанчалик аҳамияти ҳам П. Пеньковскийнинг шу сўзбошида яхши ифода қилинади: «Агар, рус ўқучилари ва СССР нинг туркий халқларидан бошқа халқ ўқучилари мен қилган «Фарҳод ва Ширин» таржимасини ўқиб, мамнун бўлсалар, агар мен уларда мамлакатимиздаги қардош халқлар адабиётига қизиқиш ва муҳаббат уйғота олсам, шу жумладан Навоий поэзиясига нисбатан ўзимда бўлган мароқ ва меҳрин уларга кўчира билсам, агар ўзбек ўқучилари, менинг таржимамда ўз адабиётларига яқин солучи улуг Навоийнинг овозини эшитсалар, мен рус ва ўзбек поэзиялари олдидagi ўз вазифамни бажарган бўлиб, ўзимни бахтиёр санар эдим»¹⁾.

Шуни ҳам айтиш керакки, ўзбек ёзучиси Ўзбекистон Фанлар Академиясининг ҳақиқий аъзоси Ойбек

1) Алишер Навоий — Лайли ва Мажнун. Достон. Семён Липкин таржимаси. Кириш мақола Е. Э. Бертельсники. ЎзГИЗ. Тошкент 1943 йил.

Алишер Навоий — Фарҳод ва Ширин. Достон. Л. Пеньковский таржимаси Е. Э. Бертельс сўзбошиси ва таҳрири остида. Рассом Б. Рождественский. ЎзГИЗ. Тошкент, 1943 йил.

А. И. Дейч блан ҳамкорликда Навоий ва унинг яшаган даври ҳақида бир адабий-тарихий китоб ёзди. Айни чоқда, Ойбек Навоий ҳақида тарихий-биографик роман яратди. Бу романнинг рус тилига қилинган таржимаси 1944 йилда «Знамя» журна-лида босилди.

Навоийнинг бой поэзияси, Фарҳод тўғрисидаги фольклор традицияси каби, рус ёзучиси Петр Скосирёвнинг ижодий фантазиясини ҳам бо-йитди²⁾.

САГУнинг филология факультетида ва илмий текшириш институтида ҳам Навоий ижодини ўрганиш бобида талай ишлар қилинди. Бу ишларга Е. Э. Бертельс, Н. М. Жирмунский, Ўзбекистон Фанлар Академиясининг корреспондент аъзоси А. А. Семенов, профессор Абдурахмон Саъдий, шоир Шайхзодалар қатнашдилар. Навоийнинг қўлэмалари топишмоқда ва тўпланмоқда. 1944 йил май ойида САГУ да Навоий ижодига бағишланган илмий конференция ва сессия бўлди.

Ўзбек совет адабиёти соҳасидаги ишлар тўғрисида шуни айтиш керак. Москвада адабиётшунос К. Л. Зеленский Бутун Иттифоқ Фанлар Академиясининг Ўзбекистон филиалида (у кейин Ўзбекистон Фанлар Академиясига айланди) ўзбек совет адабиётининг тарихини яратиш, бу соҳадаги вазифалар, планлар, ташкилий масалалар тўғрисида кенг доклад қилди.

Шу блан уруш йилларида турли миллат ёзучиларининг Тошкентда қилган ишларини тугатаман.

2) Петр Скосирев — Фарҳод ва Ширин, қисса. «Совет ёзучиси» нашриёти. Тошкент, 1942 йил. Янги наشري 1944 йил.

1941 — 1944 йиллар мобайнида Тошкентда адабиёт, сан'ат ва фан арбобларининг бажарган ишларини, мен совет маданиятининг уруш давридаги муҳим бир воқияси деб билмаман. Бу, ўша вақтда маданият соҳасида қилинган шу хилдаги ишлар, Олма-Ота, Тибилиси, Уфа, Пенза ва бошқа марказий шаҳарларда ҳам шу типда олиб борилди.

Ватан уруши йилларида мамлакатимиздаги турли миллатларнинг адабиётлари борасида ўзаро ҳам-

корлик билан қилинган ишларни тўлиқ ва кенг равишда ўрганиш керак. Лекин бу вазифа ҳали тўлиқ бажарилганча йўқ. Совет маданиятининг тарихий юксалиши ва ҳаракатида кўп ҳодисаларни бошидан кечирди ва алоҳида бир этапни босиб ўтди. Бу давр нчида миллий адабиёт ва миллий сан'атларнинг бирлашиши учун лозим бўлган янги бақувват негизлар ва формалар топилди.

АДАБИЙ ТОШКЕНТ

Шу йил 15 апрельда Тошкент ёш тамошобинлар театри биносида «Шу куннинг поэзияси» деган мавзўда адабий кеча бўлиб ўтди. Театр зали халқ билан тўлган бу кеча шоир Уйғуннинг кприш сўзи билан бошланди. У, ўзбек совет адабиётининг ўсиб камолотга етиб бораётганини, Ойбек, Ғафур Ғулом, Уйғун, Шайхзода, А. Қаҳҳор, Яппин ва бошқа ёзучиларимиз қалами орқали Бутун Иттифоқ адабиёти майдонига чиққанини гапирди. Ойбекнинг «Қутлук қон», «Навоий», Ғ. Ғуломнинг мазмундор ше'р ва қиссалари, А. Қаҳҳорнинг роман ва хикоялари, Яшиннинг бир қанча драмалари, Шайхзоданинг «Жалололдин»и, Уйғун ва Иззат Султоннинг «Навоий» драмаси ва шу каби бадий асарлар адабиётимизнинг катта қадамлар билан ривожланаётганини кўрсатади — деди.

Кейинги даврда, — деди ўз сўзи-

да давом этиб шоир Уйғун, — адабиётимизга Ҳамид Ғулом, Рамз Бобожон, Туроб Тула, Мирмуҳсин, Уткур Рашид,

Ма'руф Ҳаким, Асқад Мухтор, М. Бобоев, Нема'ат Тошпўлат, Саид Назар, Ра'но Узокова, Қуддус Муҳаммадий,

Тўғон Эрнавар каби бир тўп ёш талантлар келиб қўшилди. Бу ўртоқлар ўқиб, ўрганиб, адабиётимизни янада юксалтириш учун бадий сўз билан Улуғ Ватан ва совет халқига хизмат қиладилар.

Бу адабий кечада шоир Уйғун— «Ҳаёт ишқи», Рамз Бобожон— «Баҳор ва ше'р», Акам келади», Мирмуҳсин — «Сталинга»,

Қуддус Муҳаммадий— «20 қонда», «Ўз-ўзини танқид», Асқад Мухтор — «Йўл бўлсин», Ҳақирий — «Маориф» деган ше'рларини ўқиб бердилар.

* * *

Ёш ёзучиларнинг семинарияси чоршанбалиги машғулот мавсумини тугатиб, ёзги каникулга чиқиши муносабати билан 28 майда сўнгги мажлиси бўлиб ўтди. Унда семинар а'зо-

ларининг Ўзбекистон Совет Ёзучилар Союзи президиумининг раиси, ёзучи Ойбек билан учрашуви бўлди. Учрашувдан аввал Пўлат Мўмин, Муборак Аҳмадбоева, Шоназар, Ҳайитме-

тов ва Тожиен ўртоқлар ўз шеърларини ўқиб бердилар. Шундан кейин Ўзбекистон Фанлар Академиясининг ҳақиқий а'зоси, ёзучи Ойбек ёш шоирларга қаратиб сўз сўзлади. Ўртоқ Ойбек, ҳозирги замон ўзбек адабиётининг гўдаклик ва ёшлик давридан ўтиб, балоғатга етиб қолганини, социалистик Ватанимиздаги бошқа халқларнинг адабиётлари билан бир қаторда ўсиб юксалаётганини уқтирди.

— Бизнинг ёш ёзучиларимиз олдида ҳам жуда катта вазифалар турибди, — деди сўзида давом этиб ўртоқ Ойбек — чунки адабиётимизнинг келажак тақдири сизларнинг қўлинигизда. Сизлар жиддий ва ҳалол ўқиш-ўрганишларингиз лозим. Ўзбек ва рус классик адабиётлари билан яхши ошна бўлмай туриб, ҳозирги замон рус адабиёти, Европа адабиёти, ва бирмунча қардош республика адабиётларини яхши билмай туриб, маданиятга яхши бир ёзучи бўлиш қийин. Бизнинг ёш ёзучиларимиз марксизм-ленинизм классикларининг асарларини пишиқ ўрганишлари керак. Бусиз бизнинг халқимиз учун гоёвий бақувват, пухта асарлар ёзиб бериш мумкин эмас. Сўнгга ёш ёзучилар жуда кўп машқ қилишлари

лозим. Кўп машқ қилиш гоёт катта фойда келтиради ва ёш ёзучининг асар устида ишлашга ўргатади...

Ўртоқ Ойбек ўз сўзида давом этиб, адабиётнинг ҳамма жанрларида машқ қилишни, айниқса бадний проза жанрида кўпроқ иш олиб бериш, уни кучайтириш кераклигини айтди. У ёш ёзучилар олдида жуда катта талабларни қўйди. Файёли ёз кунларини бекор ўтказмай, ўқиш-ўрганиш, машқ қилиш, яхши асарлар — шеърлар, қўшиқлар, ҳикоялар, очерклар ёзиш кераклигини уқтирди.

Ўртоқ Ойбекнинг кенг ва мароқли нутқидан сўнг сўзга чиққан — Тошкент шаҳар комсомол комитетининг секретари Ҳ. Бобожонов, Шоирлардан Мирмуҳсин, Рамз Бобожон ва Шоназар ўртоқлар, ўртоқ Ойбекнинг ёшлар олдида қўйган талаблари, кўрсатган маслаҳатлари жуда самимий эканини айтдилар. Қанқул чоғида колхоз далаларида бўлиб, қишлоқ хўжалигини, жонли ҳаётимизни пухта ўрганажакларини, очерк ва шеърлар ёзишларини билдирдилар.

Шу билан ёш ёзучиларнинг адабий чоршанбалиги ўз иштини тўхтатди. Сентябрь ойдан бошлаб яна у ишга тушади.

РЕДАКТОР ЛЕГИЯ: Ойбек (мас'ул муҳаррир), Ғафур Ғулом, Яшин, Уйғун, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзод, Ж. Шарифид, М. Ашрафид, Сама' Абдуллаев. Мас'ул секретари: Ҳ. Ёқуб.

На узбекском языке

„ШАРК ЮЛДУЗИ“

№ 4—5

Орган Союза Советских писателей Узбекистана

Объединенное издательство „Правда Востока“ и „Кызыл Узбекистан“

Ташкент—1946

Босишга рухсат этилган 2/VIII-46 й. да. Р 04670. Қогоз формати 60х92/16. Босма листи 9,5
Бир листда 47000 ҳарф. Тиражи 3000. Баҳоси 10 сўм

„Шарк Юлдузи“, „Кызыл Узбекистан“ ва „Правда Востока“ нашриёти босмаховаси. Заказ № 415.